

**TORE SLAATTA
HANNE M. OKSTAD**

Fritt Ords monitorprosjekt om status for ytringsfriheten i Norge 2020-21

Ytringsfriheten har rimelig gode kår i vårt samfunn.
Men nettopp derfor er det nødvendig å identifisere
trusselene og samtidig minne om hvor uomgjengelig
nødvendig den er – for sannhet, demokrati og fri
meningsdannelse.
(NOU 1999: 27, s. 75)

Status for ytringsfriheten i Norge – Fritt Ords monitorprosjekt

Første gang det ble gjort en helhetlig gjennomgang av status for ytringsfriheten i Norge var med Ytringsfrihetskommisjonens rapport i 1999. Siden da har en rekke hendelser og mer dyptgripende utviklingstrekk påvirket vilkårene for ytringsfrihet i Norge. I prosjektet *Status for ytringsfrihet i Norge – Fritt Ords monitorprosjekt* gjør vi en helhetlig vurdering av ytringsfrihetens status i Norge. En gjennomgang av kunstnerisk ytringsfrihet ble første gang gjort i 2014, og denne rapporten trekker linjene mellom 2014 og 2020. Samtidig inngår rapporten i tredje runde i Fritt Ords monitorprosjektet (2020-21).

For mer informasjon og resultater fra prosjektet besøk
<http://www.statusytringsfrihet.no/>

Kunstnere vurderer ytringsfrihet – 2020

Tore Slaatta og Hanne M. Okstad

Forord

DET ER FØRST NÅ I 2020, når vi for andre gang stiller spørsmål til kunstnere i Norge om deres erfaringer, vurderinger og meninger om ytringsfrihet, at vi kan sammenligne over tid og gjøre oss noen refleksjoner over hvordan norsk offentlighet og ytringskulturen i det norske samfunnet har utviklet seg siden 2014.

Fritt Ords monitorprosjekt gir oss muligheten til å tenke over hva en offentlighet er, og hvordan ytringsfriheten oppfattes og vurderes i praksis. Siden 2013, da monitorprosjektet startet, har forskning på befolkningen som helhet dokumentert hvor ulike grupper trekker ytringsfrihetens grenser, og hvordan oppfatninger og holdninger til ytringer og ytringsfrihet også er forbundet med holdninger og verdier knyttet til politiske stridsspørsmål, religiøsitet og kollektive identiteter (Midtbøen, Steen-Johnsen og Thorbjørnsrud 2017). Studier av profesjonsgruppene ”journalister” og ”redaktører” indikerte samtidig at profesjonelle normer og yrkesmessige erfaringer ga utslag i mer prinsipielle, liberale holdninger enn befolkningen for øvrig. Men også innenfor denne gruppen varierte svarene (Steen-Johnsen, Fladmoe, Midbøen 2016).

Kunstnere ble også valgt ut som en profesjonell gruppe som det kunne være viktig å spørre spesielt. Våren 2014 ble det derfor gjennomført en spørreundersøkelse om kunst og ytringsfrihet blant visuelle kunstnere og skjønnlitterære forfattere i Norge. Denne undersøkelsen skilte seg fra befolkningsundersøkelsen ved at den ikke først og fremst var opptatt av holdninger til andres ytringer og ytringsfrihet generelt, men fokuserte på kunstneres situasjon som profesjonelle ”ytrere”. Det var kunstneres erfaringer med å offentliggjøre sine egne verk og til å ytre seg som kunstnere som sto i sentrum (Slaatta og Okstad 2014). Vi som gjennomførte studien, hentet inspirasjon fra forskningsprosjektet *Kunst! Makt!*, et prosjekt finansiert av Forskningsrådet som med et kunstsosiologisk utgangspunkt fokuserte på kunstneres kontroll og autonomi over et kunstverk eller en kunstsituasjon innenfor ulike kunstneriske felt (Slaatta 2018). Formålet med studien fra 2014 var ikke å analysere forskjeller og likheter mellom kunstnere og resten av befolkningen, men å kartlegge hvordan kunstnere vurderte sin egen frihet til å ytre seg som kunstnere, i det norske samfunn og i norsk offentlighet.

Rapporten fra vår andre undersøkelse foreligger her, og rapporten for 2020 veksler mellom å beskrive situasjonen slik den oppfattes i undersøkelsens ”nå”, og å trekke linjer tilbake til den forrige undersøkelsen i 2014. Som i 2014 undersøker vi hvordan kunstnere selv vurderer at deres arbeid, deres ytringer og verk oppleves å bli forvaltet i offentligheten. Fordi mange av spørsmålene er de samme som sist, kan vi studere eventuelle endringer og se hvilke stabile trekk som finnes rundt kunst og offentlighet. Vi har samtidig gjort noen forsøk på forbedringer i undersøkelses-metodikken, og dessuten utvidet med flere kunstnergrupper.

I tillegg til visuelle kunstnere og skjønnlitterære forfattere har vi nå også med scenekunstnere og filmkunstnere, samt forfattere som skriver allmenn sakprosa. Det gjør at vi har et større sammenligningsgrunnlag mellom kunstfeltene, og kan se om f.eks. scenekunstnere eller forfattere svarer på andre måter enn visuelle kunstnere. Igjen trekker vi veksler på vår studie av kunst og makt, der vi nettopp sammenlignet fire kunstfelt: litteratur, visuell kunst, scenekunst og musikk.

Det er med stor ydmykhet og takknemlighet vi sender fra oss rapporten og vi håper den vil tjene den offentligheten vi henvender oss til. Takken går til alle kunstnere som tok seg tid til å svare på undersøkelsen, og til kunstnerorganisasjonene som samarbeidet med Kantar og gjorde utsendelsen til medlemmene mulig. Sist, men ikke minst takker vi Fritt Ord for sitt engasjement for ytringsfrihet og for sin støtte og tro på kunnskapens rolle i ordsiftet om offentlighet og ytringsfrihet.

Oslo, januar 2021

Tore Slaatta, Hanne M. Okstad

Sammendrag

DET HAR VÆRT EN NEGATIV UTVIKLING siden 2014 mht. hvordan kunstnere oppfatter ytringsfriheten i Norge som i stor grad skyldes endringer i offentligheten og hvordan sosiale medier fungerer. Flere kunstnere enn tidligere oppgir å ha opplevd trusler og hatefulle meldinger i forbindelse med kunstneriske ytringer, og de mener at konfliktnivået i offentligheten virker innskrenkende på ytringsfriheten. Det har også vært til dels oppsiktsvekkende enkelthendelser der kunstens frie stilling og kunstneriske ytringers beskyttelse er blitt utfordret og begrenset. I særstilling er hendelsene rundt teaterforestillingen *Ways of Seeing* en påminnelse om hvor galt det kan gå, når politiske miljøer går hardt ut og høyt på banen overfor kunstverk og kunstnere. Den mest alvorlige enkelthendelsen med noe som minner regelrett om sensur skjedde imidlertid i filmfeltet i 2016, da dokumentarfilmen *The Magnitsky Act* ble tatt av plakaten på Kortfilmfestivalen i Grimstad fordi en amerikansk investor som ble portrettert i filmen truet med rettsak.

Spørreundersøkelsen som er utgangspunktet for rapporten, ble gjennomført med kunstnerorganisasjonenes assistanse i fire felt: film- og videokunst, litteratur, scenekunst og visuell kunst. Det ble stilt spørsmål som søker å avdekke hvordan kunstnere vurderer ytringsfrihetens status i forhold til 1) den juridiske beskyttelsen som finnes i Norge, 2) erfaringer med deltakelse i offentligheten og redaksjonelle og sosiale medier, 3) den norske og internasjonale politiske konteksten, og 4) kunstinstitusjonene og kulturpolitikken i Norge.

I kapittel 2 rapporterer vi at sammenlignet med 2014 er det en rimelig og høy og stabil andel av kunstnerne som mener at ytringsfriheten deres er godt beskyttet.

Men det er variasjon mellom kunstnergruppene: Spesielt scenekunstnere og tildels visuelle kunstnere er markant mindre villig til å tillkjenne at ytringsfriheten er godt beskyttet, med bare 61% for scenekunstnerne del, og 67% for visuelle kunstnere, mot et gjennomsnitt på 75%. Forfattere og filmskapere derimot, gir uttrykk for at de kjenner seg godt beskyttet, med opp mot 85% tilslutning, stabilt for forfatterne del i forhold til 2014. Bare en liten andel i 2020, 4% totalt (3% i 2014), mener man er ganske eller meget svakt beskyttet. Konklusjonen er at det sannsynligvis er enkelthendelser i feltene som preger oppfatningene. Når vi undersøkte nærmere, finner vi at hele 41% i gjennomsnitt for alle kunstnergruppene er enige i at ytringsfriheten er litt eller mye svekket de siste årene, mens bare 10% mener den er styrket. Igjen mener en langt større andel av scenekunstnere (59%) at ytringsfriheten er svekket de siste 5 årene. Og igjen tyder det på at det er hendelsene rundt *Ways of Seeing* som spesielt slår ut. En smitteeffekt kan tenkes til andre kunstnergrupper, og også billedkunstfeltet har lave tall. De årsakene kunstnerene selv peker på er først og fremst knyttet til ”konfliktnivået i det offentlige ordskiftet” og ”trusler og hatefulle ytringer om kunst og kunstnere på Internett”, samt

”usannheter og rykter som deles i sosiale medier”. For alle disse svarene er andelen scenekunstnere mellom 10 og 20% høyere enn for de andre kunstnergruppene.

Kan man fra dette slutte, slik den nye Ytringsfrihetskommisjonens mandat synes å gjøre, at ”den kunstneriske ytringsfriheten er under press”? Vårt svar heller generelt mot ”nei”. Undersøkelsen støtter imidlertid Frank Rossaviks analyse og mange kunstnere opplever at det er lettere å holde kjeft, enn å delta.¹ Samtidig indikerer svarene på flere spørsmål at kunstnere nettopp er seg sitt ansvar bevisst: De deltar i stor grad i norsk offentlighet og synes villige til å ta støytten som evt. kommer. Rossaviks bekymring for at identitære krav er en trussel mot ytringsfriheten, er noe til stede også i kunstfeltet. Men den største trusselen mot kunstneres ytringsfrihet anno 2020 anses ikke å komme derfra. Heller handler det om at vi har fått en mer uforutsigbar offentlighet og vår undersøkelse bekrefter bekymringen i Ytringsfrihetskommisjonens mandat om at ”kvaliteten på det som publiseres endres”.

Sammenlignet med internasjonale forhold og enkelte land, der kunstnere både blir drept, arrestert, anmeldt og trakassert i et urovekkende antall, er Norge et godt sted for kunstneres ytringsfrihet. Men svarene vi har fått dokumenterer at tilfeller av hatprat, krenkelser og trakassering har tiltatt. Det har også forekommet anmeldelser av kunstnere og kunstnergrupper, og kunstnere har anmeldt tilfeller av trakassering og hatprat. Arrestasjonen av rap-artisten Kamelen under en konsert i 2018 og domfellelsen av ham i Kristiansand tingrett september 2020, er en uvanlig hendelse i norsk kunstliv, som viser at bruk av juridiske sanksjoner kan forekomme også i Norge.

Funnene vi presenterer i kapittel 3 viser at det er høy deltakelse fra norske kunstnere i offentligheten: Det er 10% flere av kunstnere i 2020 enn i 2014 som har deltatt i debatter og skrevet innlegg mm., og både engasjement og antall debatter om kunstneres ytringsfrihet har steget de siste fem årene. En forklaring ligger i at terskelen er senket, i og med nettets og de sosiale mediene (f.eks. *Facebook*) åpne kommentarfelt. Og igjen er det scenekunstnerne som deltar mest, mens forfatterne, som var mest framtrædende som debattanter i 2014, nå kommer lavest ut. Men det er forfatterne som fortsatt skriver innlegg, på tradisjonelt vis. Når forfatterne slik står fram i offentligheten, er det et gjennomsnitt på 17% som opplever å bli begrenset i sin ytringsfrihet, mens hele 29% av scenekunstnerne opplevde det slik. Over halvparten av alle kunstnere oppgir også i stor eller ganske stor grad at de engasjerer seg på vegne av svake grupper i samfunnet. Men bare 30% mener de har fordel av å være kunstner når det gjelder å slippe til. Det er så mye som 12 % lavere enn i 2014 og må skyldes endringer i de redaksjonelle mediene. Forfattere synes likevel i noe større grad at de fortsatt er begunstiget, med 42% andel. Men i 2014 svarte hele 67 % av forfatterne at de hadde fordel når det gjaldt å komme til ordet i norske medier. Porten oppleves mao. som mye

¹ Frank Rossavik *Best å holde kjeft? En liten bok om ytringsfrihetens krise*, Cappelen Damm 2019.

smalere enn før og forklaringen kan være at redaksjonelle medier både prioriterer kunstdebatter og kulturpolitikk lavere enn før, og prioriterer innlegg fra sine egne kommentatorer framfor åpen debatt.

I kapittel 4 går vi inn på kunstneres vurderinger av ytringsfrihetens grenser. I vurderingen av ”risikosoner” der ytringsfriheten kan bli berørt, svarte 40% av kunstnerne totalt at ”personlige belastninger med å stå fram i offentligheten” var noe de var berørt av i stor grad, mens 37% pekte på ”risiko for å bli gjenstand for hatefulle ytringer i sosiale medier”. Disse tallene viser en markant endring siden 2014, da bare 13% mente at hatefulle ytringer på sosiale medier var et problem. 34% totalt er i 2020 også opptatt av ”risiko for å falle i unåde” hos maktpersoner og/eller finansieringsinstitusjoner. Interessant var det her at både scenekunstnere (47%) og filmkunstnere (54%) var langt mer opptatt av dette enn visuelle kunstnere og forfattere.

Som i 2014 rapporterer 27% av alle kunstnere i 2020 at de i stor eller ganske stor grad er berørt av reaksjoner fra grupper som mener seg spesielt berørt. Det kan sies å være et stort tall som gir grunnlag for bekymring, slik Ytringsfrihetkommisjonens mandat blant annet gjør. På den annen side er det lite som tyder på at mange kunstnere opplever frykt eller tar vidtgående hensyn i slike situasjoner. Som i 2014 rapporterer en stor andel kunstnere i 2020 at de tar få eller ingen hensyn til om kunsten de skaper er uanstendig, provoserende eller støter religiøse følelser. Det siste er verdt å legge merke til: En stor andel kunstnere sier i 2020 at de ikke er villige til å ta hensyn for å unngå å støte folks religiøse tro. Det samlede tallet for de to kategoriene der man er mest villig til å ta hensyn, er samtidig halvert siden 2014.² Men når det gjelder diskriminering og å fremstille mennesker på nedverdiggende måter, samt seksuell trakassering, vil kunstnere oftere ta hensyn. Dette er ytringer som uansett kan være ulovlige etter straffeloven, men det er i tillegg grunn til å tro at #metoo-bevegelsen og økt bevisstgjøring også spiller inn.

Flere av svarene vi gjennomgår i kapittel 5 indikerer at det er konflikter rundt kunstens verdi og status i det norske samfunnet, og at det følger mer trusler, vold og trakassering enn før med det å være kunstner. Ofte står kunstnere også alene, når stormen kommer, noe som kan forklare at staten så ofte ses som en garantist for kunstneres ytringsfrihet i Norge. Kunstnere opplever det derimot ikke som problematisk for deres ytringsfrihet at de mottar stipender og støtte til prosjekter fra kulturpolitiske ordninger. En aktiv kulturpolitikk har stor legitimitet blant kunstnere, og kun 8% totalt av alle kunstnerne som svarte på undersøkelsen, mener statlige støtteordninger bør erstattes av andre former for finansiering og finansieringskilder. Man vet hva man har, men ikke hva man får.

Undersøkelsen tar for seg hele perioden fra 2014 til 2020. Og 2020 synes å kunne bli stående som et nytt vendepunkt: Siden undersøkelsen ble gjennomført

har Black Lives Matter-bevegelsen mobilisert til demonstrasjoner i Norge, og opprop mot strukturell rasisme har skaket Kunsthøgskolen i Oslo. Senere gjorde tiltalen mot Laila Bertheussen teaterforestillingen *Ways of Seeing* til hovedmotiv i en straffesak om trusler mot landets demokratiske institusjoner, og i november ba den tyrkiske ambassaden Oslo kommune om å fjerne et kunstverk i Oslos gater. Sist men ikke minst har koronasituasjonen gjennom hele året satt norsk kulturliv på sparebluss.

² Det er i enkelte tilfeller ikke uproblematisk å sammenligne tallene mellom 2014 og 2020 i og med at spørsmålsstillingen og svarkategoriene kan være noe endret.

Innhold

Status for ytringsfrihet i norge	1
Om prosjektet.....	2
Forord.....	4
Sammendrag.....	6
1. Innledning	12
Fire kontekster for analyse og gjennomgang.....	13
Den digitaliserte offentligheten.....	17
Om undersøkelsen og rapporten videre.....	20
2. Status ytringsfrihet 2020: et styrket eller svekket forsvar?	24
Kunstneriske ytringers rettslige beskyttelse.....	28
Kort om straffelovens bestemmelser.....	30
Rettsforfølgelse og anmeldelser av kunstnere i norge, 2014 - 2020.....	45
Kunstnere vurderer ytringsfrihetens status.....	53
Oppsummering om ytringsfrihetens juridiske kontekst.....	54
3. Deltakelse og konkrete erfaringer i offentligheten	56
Kunstnere vurderer egen deltakelse og erfaringer med offentligheten.....	60
Når er kunstneres ytringsfrihet berørt eller begrenset?.....	66
4. Ytringsfrihetens og toleransens grenser	68
Uro i det politiske feltet.....	72
Kunstneres engasjement i politiske saker.....	72
Hensyn som tas i kunstnerisk arbeid.....	75
Påstander om kunstneres ytringer og ytringsfrihet.....	83
Sensur og selvsensur.....	88
5. Kulturpolitikken og kunstinstitusjonen	90
Staten som oppdragsgiver.....	90
Kunstnere vurderer kulturpolitikk og statens øvrige roller.....	92
Økonomiske forhold og staten som garantist.....	95
6. Oppsummering av fellesdel	98
Refleksjoner rundt den nye kommisjonens mandat.....	98
Undersøkelsen oppsummert.....	100
Hva slags tiltak kan tenkes i forlengelsen av dette?.....	105
7. Det litterære feltet	108
8. Det visuelle kunstfeltet	124
9. Scenekunstfeltet	144
10. Filmfeltet	154
Vedlegg: utvalg- og metodeproblematikk.....	168
Litteratur.....	174

1. Innledning

SOM BØRGERE, arbeidstakere og privatpersoner kjenner de fleste av oss seg ganske trygge i dette landet, privilegerte som vi er med små forhold, stor grad av tillit mellom folk, moderate sosiale forskjeller og stor grad av tillit også til myndigheter og offentlige etater. Få av oss kjenner engstelse mht. ytringsfrihetens vilkår og hver 17. mai markeres Grunnloven ved at linjene trekkes tilbake til 1814, da norsk selvstendighet som kongerike og rettstat formelt ble formulert. I paragraf 100 av Grunnloven fra 1814 ble prinsippet om ytringsfrihet stadfestet. Den gangen ble dette i tråd med datidens medieteknologi formulert som ”Trykkefrihed bør finde Sted”. I 1996 oppnevnte regjeringen en kommisjon der ”Kjernepunktet for arbeidet skal være en revisjon av grunnlovsvernet, med utgangspunkt i en analyse av de forhold som påvirker den reelle ytringsfrihet og en drøftelse av det rettspolitiske grunnlag for grunnlovsvernet av ytringsfriheten.” Kommisjonen avgav sin innstilling i 1999 og foreslo en omformulering av paragraf 100. I 2004 ble Grunnlovens § 100 i revidert versjon vedtatt av Stortinget og gjort til en bærebjelke i den norske rettstaten og det norske, liberale demokratiet. Derfor sier vi stort sett hva vi vil, til hvem vi vil, og tenker høyt uten frykt for at politiet skal hente oss om natten. De redaksjonelle mediene er mange og frie, vi er blant verdens mest lesekyndige og best medieutstyrte befolkninger, og folk yrer seg stadig vekk, tilsynelatende uten frykt og uten risiko for å bli straffet, sensurert eller utsatt for hets, trusler og sanksjoner. Ja, slik vil vi i hvert fall gjerne at det skal være.

For uro har meldt seg. På de fem, snart seks årene som er gått siden vi sist gjorde undersøkelser om kunstnere og ytringsfrihet i Norge, er mye skjedd. Den forrige undersøkelsen i 2014 hadde knapt blitt publisert før de grusomme hendelsene i redaksjonslokalene til satirebladet *Charlie Hebdo* utspant seg i Paris. Redaksjonsmedlemmene ble utsatt for et rått attentat og de påfølgende gisselaksjonene og politiaksjonene ble ifølge Kristin Skare Orgeret et vendepunkt både i den internasjonale og den norske debatten.³ Dette vendepunktet fanger inn og sammenfaller med en rekke samfunnsmessige endringer og tendenser som vi mener fortsatt gjør seg gjeldende i norsk offentlighet. Nye vonde hendelser og erfaringer med politisk vold og ideologisk eller religiøst begrunnet terror i mange land er kommet til, også i Norge, med angrepet på Al Noor moskeen i Bærum som et foreløpig bunnpunkt. Også 2020 kan komme til å bli et vendepunkt, med koronaproblematikk, fortsatt metoo-dramatikk, Black Lives Matter bevegelsens raske framvekst og diskusjoner på akademiske institusjoner om behovet for mer kritisk teori om strukturell diskriminering av minoriteter (CRT) og

³ <https://snl.no/karikaturstriden>, skrevet av Kristin Skare Orgeret, sist oppdatert 7. februar 2018, besøkt 13.8.2020

intersektoriell feminisme i liv og lære. Den foreløpig siste markeringen til SIAN (Stopp islamiseringen av Norge) foran Stortinget i slutten av august 2020 har også avstedkommet ny debatt om ytringsfriheten i Norge, dens status som grunnlovsfestet rettighet, og dens grenser.⁴ Og igjen har hendelsene i Frankrike, der læreren Samuel Paty i september 2020 ble brutalt henrettet på åpen gate, opprørt mange.

Vårt forskningsbidrag i denne situasjonen er igjen å studere hvordan kunstnere vurderer sin egen ytringsfrihet. Tilfellet skulle føre til at vi gjennomførte vår spørreundersøkelse i samme nu som landet stengte ned på grunn av smittesituasjonen rundt covid 19, tidlig i mars. Undersøkelsen er derfor et godt utgangspunkt til å studere kontinuitet og endring siden 2014, gitt at det ikke hadde skjedd noen svært alvorlige hendelser tett på utsendelsen, i 2020. Men 2020 har vært et begivenhetsrikt år. Vi må f.eks. forvente at diskusjonene rundt Black Lives Matter, terrorhendelsene i Frankrike og diskusjonene rundt ytringsfrihet på KHiO (Kunsthøgskolen i Oslo) vil få innvirkning på resultatene i neste undersøkelse, i f.eks. 2024. I mellomtiden vil de observasjonene vi gjør om utviklingen mellom 2014 og 2020 gi oss et innblikk i hva som synes å endre ytringsfrihetens status over tid.

Fire kontekster for analyse og gjennomgang

I følge den nye Ytringsfrihetskommisjonens mandat står det at ”...den kunstneriske ytringsfriheten er under press i mange deler av verden, og har også vært et kontroversielt tema i Norge det siste året”.⁵ Hvor kontroversielt tema det har vært, kan diskuteres. Det har vært noen sentrale hendelser der ytringsfrihet er blitt tematisert, og hendelsene før 2015, samt kunstnerens erfaringer og opplevelser av egen ytringsfrihet, ble kartlagt i den forrige rapporten vår fra 2014. Denne nye undersøkelsen vil kunne gi svar på om det er sant at ytringsfriheten er under tiltakende press siden 2014, eller om situasjonen er noenlunde stabil. Hva betyr det at noe er under press? Hva er egentlig under press? Og hvis noe press er uunngåelig, hvor mye av hva slags press er uheldig og utilbørlig? Fordi vi undersøker flere aspekter rundt kunstneres ytringsfrihet, kan vi påpeke hvilke faktorer som – ut fra undersøkelsen – synes å forklare årsaker og virkninger av endringer siden 2014.

Den gang som nå, er et viktig utgangspunkt for vår studie at kunst- og kulturfeltene er profesjonelle felt som produserer yringer som er ment å rekke utover feltene selv. Iverksettelse og formidling av kunstverk gjør kunstnere og kunsten

⁴ Viktige bidrag i norske aviser har bl.a. påpekt det paradoksale i at politiet må verne yringer i offentligheten med makt som har liten verdi i forhold til ytringsfrihetens tre prinsipielle begrunnelser om sannhetssøking, fri meningsdannelse, og demokratisk deltakelse, og som kun er ment å provosere. Provokasjonen lykkes tilsynelatende, og antirasistiske organisasjoner diskuterer seg i mellom om hvordan man skal demonstrere og unngå voldelige opptrinn der politiet må gripe inn. Norges beskyttelse av ytringsfriheten sammenlignes med Tysklands mer restriktive praksis. For et interessant tidsbilde, se Debatten på *NRK 1*, 03.09.20, kl. 2120 på www.nrk.no.

⁵ Se Ytringsfrihetskommisjonens mandat på <https://www.regjeringen.no/no/tema/kultur-idrett-og-frivillighet/innsiktsartikler/ytringsfrihetskommisjonen/mandatet/id2695703/>

synlige i offentligheten og åpner for at både kunstner og kunstverk skal være gjenstand for kritikk, diskusjon og debatt, også om kunstens grenser som ytringer. Som profesjonelle felt er kunstfeltene posisjonert og relatert til andre felt i samfunnet, som de økonomiske, politiske og juridiske feltene. Vår gjennomgang følger derfor opplegget fra 2014 der vi først går igjennom kunstneres vurdering av ytringsfrihet ut fra en juridisk kontekst. Ytringsfriheten er en grunnlovfestet rettighet, men også en rettighet som har definerte begrensninger.

Vi ønsker å se hvordan kunstnere oppfatter hvilken status dette rettsvernet faktisk har, hvordan de tenker at de juridiske grensene går, og hvordan dette påvirker deres kunstneriske virke og erfaringer med kunstneriske ytringer. Interessant blir det også å få vite mer om hvilke hensyn som tas, i situasjoner der det kan være vanskelig å trekke klare juridiske grenser for ytringsfriheten. Om kunstnere vurderer ytringsfriheten annerledes i 2020 enn i 2014, er likevel ikke den juridiske konteksten en sentral forklaring på endring. Loven har ligget fast, og så vidt oss bekjent er det bare én sak der en kunstner står tiltalt, som har nådd rettssalene. Anmeldelser har det imidlertid vært flere av, og det er alvorlig nok. Internasjonale studier av kunstneres ytringsfrihet viser hvordan anmeldelser og tiltaler i mange land brukes til å anholde, sensurere og sverte kunstnere.⁶ Men siden det mest er snakk om endring i vurderinger og oppfattelser, ligger forklaringene i andre forhold enn de juridiske. Vi har derfor også stilt spørsmål som forsøker å fange opp kunstens og samfunnets politiske kontekst. Hvordan forholder kunstnere seg til politiske stridsspørsmål i samfunnet og hvilke erfaringer har de med å delta i offentligheten? Er de selv blitt utsatt for sensur og hendelser der deres ytringsfrihet er blitt berørt eller begrenset?⁷ Opplever de situasjoner der de tar større hensyn enn før, og – et komplisert spørsmål: er dette i så fall å regne som et uttrykk for selvsensur? Som vi skal se, tyder mye på at noe i norsk offentlighet er endret siden 2014. Et inntrykk er at ordskifter er blitt mer konfronterende, at skillelinjer i mange debatter trekkes skarpere enn før mellom tilhengere og motstandere, og at risikoen ved å stå fram og være i offentligheten og samtidig bli mål for hatprat og sjikane, er blitt høyere. Vi har spørsmål i undersøkelsen som gir oss mulighet til å si noe om hvordan kunstnere vurderer slike mulige utviklingstrekk.

⁶ Se f.eks. *The State of Artistic Freedom 2019*, utgitt av organisasjonen Freemuse. I land "vi ikke liker å bli sammenlignet med" kan serier av anmeldelser, som hver for seg ikke fører til domfellelse, brukes til å ødelegge og stanse kunstnerkarrierer og kunstneriske ytringer. I mange land er også domfellelse vanlig, og 157 kunstnere i 29 land ble i 2019 arrestert eller satt i forvaring. Blant dem er 14 musikere fra Catalonia i Spania, anklaget for å ha oppfordret til terrorisme. Totalt i verden i 2019 ble 44 kunstnere truet og forfulgt, 48 ble ilagt bøter, 58 ble etterforsket, 37 ble tiltalt, 14 fikk utreiseforbud og 286 ganger ble kunstverk forsøkt sensurert. 4 kunstnere ble drept og 14 ble fysisk angrepet. Se <https://freemuse.org/>

⁷ Undersøkelsen bruker begrepet sensur konsekvent i forbindelse med at offentlige myndigheter eller en institusjon eller etat med tillagt myndighet (råd, utvalg, kommisjon) kontrollerer og bedømmer innhold i aviser, bøker, filmer osv.. Sensur skiller seg fra f.eks. redaksjonelle valg som gjøres i et redaktørstyrt og privateid mediekonsern, stiftelse eller uavhengig kulturinstitusjon som på faglig grunnlag prioriterer og programmerer i henhold til sitt formål. Bruk av begrepet "hendelser" i denne forbindelse åpner for at situasjoner kan oppstå der kunstnere på andre måter oppfatter at deres ytringsfrihet innskrenkes.

Sist, men ikke minst er kulturpolitikken og kunstinstitusjonene viktige kontekster. Siden vi har fire kunstnerutvalg i studien, har vi både en fellesdel og en del for hvert kunstfelt der vi stiller eksklusive spørsmål til hver gruppe. Her handler det i større grad om institusjonelle rammer for kunstneriske ytringer og spørsmål om hvilken kontroll og autonomi kunstnere opplever i møte med finansieringskilder og støtteordninger og portvakter rundt distribusjon og iverksettelse.

I tillegg til disse tre kontekstene som vi antar påvirker og strukturerer hvordan kunstnere oppfatter og vurderer ytringsfriheten i Norge, er det viktig for analysen å se på endringer i offentligheten selv og egenskaper ved mediene som oppbeholder den. Ikke bare den allmenne, brede mediale offentligheten er viktig for kunsten. For kunstnere er kunstens egne deloffentligheter og kretsløp av kritikker, kunstnerdialoger, fagartikler, nettsider, tidsskrifter og magasiner særdeles viktige. Kunstfeltenes tradisjonelle tidsskrifter og deloffentligheter har vært raske til å omfavne den digitale medieteknologiens muligheter. Det trykte mediet er fortsatt viktig for mange, og inntil nylig var papirutgaver den beste muligheten for å opprettholde abonnements- og reklameinntekter. Kulturrådets støtteordninger er uansett alfa og omega for disse kretsløpene, og i et lite land som Norge kan det være viktig å opprettholde tradisjonelle og redaksjonstyrte fellesarenaer, i møtet med Internettets og de sosiale medienes ellers åpne og frie ytringslogikker.

Også i den brede allmennhet er mye skjedd: De tradisjonelle, redaksjonelle mediene i Norge har ikke lenger den selvsagte posisjonen de før hadde som portvakter og ivaretakere av den offentlige samtalen. For 20 år siden befant medieoffentlighetens nyhetskretsløp seg litt omtrentlig i en riksdekkende stafett mellom etermedienes nyhetsendinger og en rekke aviser rundt om i landet. Den ene redaksjonen plukket opp dagsorden fra den andre, og gjorde sitt for å sette noe eget på agendaen og kunne gi følelsen av et nyhetsdøgn med en bestemt rytme. Journalister fortsetter å utdanne seg og får jobb, og fortsatt har vi omtrent like mange papiraviser som for 20 år siden. *NRK* og *TV2* er fortsatt allmennkringkastere, så mye av den "tradisjonelle" offentligheten finnes fortsatt i Norge.

Imidlertid er samspeillet mellom redaksjonelle nyhetsmedier og såkalte alternative og sosiale medier i ferd med finne nye former. Spesielt viktige i det daglige nyhetskretsløpet er organisasjonseide og interessestyrte blogger og nettsteder som spesialiserer seg på enkeltsaker eller en bestemt politisk posisjon. Tidvis, som i tilfellet med nettstedet *Resett* ønsker de å bli akseptert som meningsbærende, redaksjonelle medier, og holdes utenfor av redaktørforeningen.⁸ Andre ganger er de i opposisjon til det som iblant benevnes "mainstream" media, og vil bare være en informasjonsside for spesielt interesserte. Men iblant inngår også disse i det

⁸ Det pågår en interessant sak om det digitale nettstedet *document.no* og redaktør Hans Rustad, som enn så lenge er medlem. Se: <https://www.abcnyheter.no/nyheter/norge/2021/01/08/195731613/norsk-redaktorforening-opprettet-sak-mot-document-redaktor-hans-rustad>

Mange møtte opp foran Stortinget 23. mars 2019, til forsvar for den frie kunsten. Foto: Markus Li Stensrud

ordinære nyhetskretsløpet, som vi skal se for eksempel i forbindelse med teaterforestillingen *Ways of Seeing*.

Mye debatt foregår nå utenfor de redaksjonelle mediene, på private nettsider, blogger og kommentarfelt som ikke har noe å gjøre med redaktørplakater eller tradisjonell, journalistisk yrkesetikk. Debattene får preg av å være utviklet innenfor et begrenset meningsmangfold, og fremstår som ekkokammer for allerede omvendte. Målet er ikke å skape åpne og brede debatter med interessante motstemmer, men å vekke sterke følelser, gjerne sinne og forargelse på grensen til forakt og hat. Ord som "ragebait", "sinnefeller" og "hatprat" er blitt viktige, analytiske begreper i studier av debatter på sosiale og alternative medier.

Slike debatter kan være små kretsløp og delarenaer som "går under radaren" på den store offentligheten. Om de får holde på uten innblanding, og holder seg med entydige oppfatninger mht. nyhetskriterier, kildebruk og valg av vinklinger, er de et tegn på at den allmenne medieoffentligheten er i ferd med å fragmenteres i ekkokammere. Blir utvekslinger og samtaler på tvers av medier sjeldne og umulige, kan offentlighetens helhet smuldre opp. Derfor er det viktig at oppslagene deres overvåkes og tidvis plukkes opp og kommenteres av større, mer etablerte redaksjoner.

Det hører med til historien at de som foretrekker å samtale og la seg informere innenfor de såkalte alternative mediens virkelighetsforståelser og kommentarfelt, allerede ser på den allmenne offentligheten som opprettholdt av ensrettende og

politisk korrekte "mainstream" media (MSM). Undersøkelsene til ISF for Fritt Ord i 2015 viste at befolkningen – uansett politisk ståsted, var generelt kritiske til de redaksjonelle mediene. Men når det gjaldt tilliten til de redaksjonelle nyhetsmedienes objektivitet var den klart lavest blant velgere på høyresiden i norsk politikk.⁹

Den digitaliserte offentligheten

Siden alle mediene i dag er blitt digitale, og vi har fått en digital, global infrastruktur som gjør mobiler, nettbrett og dataskjermer til interaktive tilknytningspunkter og produksjonsplattformer, brytes offentlighetens nasjonale grenser på nye måter. Makten og muligheten til å påvirke og styre dagsorden, har forflyttet seg og opptrer under andre forutsetninger enn før. De sosiale mediene går utenom de redaksjonelle institusjonene vi tidligere lente oss på, og skaper små og store offentligheter der terskelen for deltakelse er lav, hastigheten og intensiteten i utvekslinger og informasjonsspredning høy, og den redigerende makt til dels fraværende. Verden er også kommet tettere på oss: Globalisering og digital teknologi endrer rammebetingelser for økonomi, politikk, kultur og kommunikasjon, opphever grenser og avstander som før var avgjørende for all samhandel og menneskelig samvær, og gjør det norske Norge mindre tydelig avgrenset fra resten av verden.¹⁰ Kriser kommer oftere enn før, og følger globale, heller enn lokale og nasjonale utviklingslogikker og gjør dermed også nasjonalstatens rammer mindre effektive for styring og problemløsning.¹¹

En stor hendelse i norsk offentlighet er knyttet til metoo-bevegelsen i 2017 som startet som en oppfølging av en artikkel om seksuell trakassering og overgrep i amerikansk filmbransje. Emneknaggen #metoo tok fullstendig av i sosiale medier og gjorde kritikken og debatten om seksuell trakassering og overgrep til et globalt fenomen.¹² I Norge førte diskusjonene til kritikk og selvransakelse i mange bransjer, ikke minst i kulturbransjene, og en rekke foreninger innførte egne retningslinjer. Diskusjoner om ytringsfrihet og ytringsfrihetens grenser oppsto både rundt varslere, anklagere og de som ble anklaget. Mest oppmerksomhet i Norge fikk den såkalte "Giske-saken", som førte til Trond Giskes avgang som nestleder i Arbeiderpartiet og at han senere trakk seg fra offisielt, politisk arbeid. Mediernes omtale og makt i slike saker kom også i søkelyset da Giskes kone Haddy Njie

⁹ Fra presentasjonen og sluttkonferansen i 2017, se <http://ytringsfrihet.no/aktuelt/status-for-ytringsfriheten-i-norge-20152017-videoopptak-og-hovedfunn>. Hovedfunnene fra ISF er forøvrig publisert som internasjonal fagbok; Midtbøen, A., Steen-Johnsen, K. and Thorbjørnsrud, K. (Eds.) (2017) *Boundary Struggles. Contestation of Free Speech in the Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

¹⁰ Tidlige analyser og varslere om de pågående endringene i norsk offentlighet finnes f.eks. i boka *Digital makt* (2002, Slaatta, red.), utgitt i Makt- og demokratiutredningens bokserie.

¹¹ Se artikkelen "After the post-public sphere" av Philip R. Schlesinger (2020), i *Media, Culture & Society*, volume 42, issue 7-8, s. 1545-1563 tilgjengelig på <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0163443720948003>. For en diskusjon av globaliseringens lokale nedslag, se f.eks. Hylland Eriksen, Thomas (2016) *Overheating. An Anthropology of Accelerated Change*. London: Pluto.

¹² Skare Orgeret kaller det en "global bevegelse" i sin artikkel i *Store norske leksikon*, op.cit.

Black Lives Matter gikk raskt fra å være et amerikansk protestinitiativ til å mobilisere til anti-rasistiske demonstrasjoner verden over, som her i Stavanger 5. juni 2020. Foto: Carina Johansen/NTB

publiserte en kritisk bok der Giske ikke først og fremst ble fremstilt som overgriper, men som offer for rykter og manipulert medieomtale.¹³ VGs oppslag om en dansende Trond Giske på bar i Oslo fikk et kritisk etterspill med fokus på kildekritikk og bruk av private bilder i nyhetsmedienes dekning av politikere og samfunnstopper.¹⁴

Spontant og digitalt organiserte, globale kampanjer som #metoo og Black Lives Matter har hatt enorm gjennomslagskraft og flyttet merkesteiner i hva som kan anses å være akseptabel atferd i møte med seksuelle overgrep og rasisme. Men sett i et offentlighetsperspektiv har mange enkeltsaker om seksuelle krenkelser vært vanskelige både for ofre og anklagede. Begge kan finne det vanskelig å stå fram og trenge hemmelighold av sensitiv informasjon og personopplysninger. Men redaksjoner og organisasjoner har tendens til å lekke, eller også bruke slike opplysninger. Det kan slå flere veier: De som anklager, kan bli eksponert på måter som kjennes uverdige og urettferdige. De som anklages, kan vanskelig komme unna offentlig fordømmelse og tap av tillit og troverdighet, uansett sakenes kompleksitet og faktiske grunnlag. Også Black Lives Matter har sin ytringsproblematikk,

¹³ Njå, Haddy (2019) *Dagbok 13 desember - 13. februar*. Oslo: Gyldendal Forlag

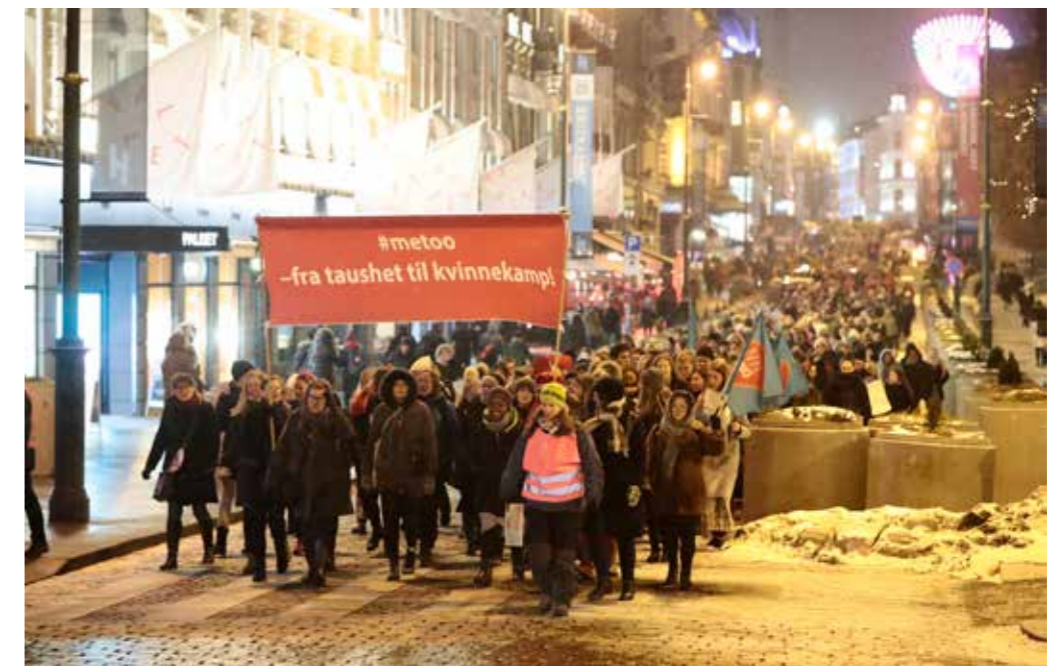
¹⁴ Hendelsene ble bl.a. omtalt i Kildeutvalgets rapport (nedsatt av Norsk Presseforbund) og diskutert i boka *Giskesaken* av Anja Sletteland og Kristin Skare Orgeret, (Manifest, 2020). For Kildeutvalgets rapport se <https://presse.no/nyhet/fremleggelse-av-kildeutvalgets-rapport/>

f.eks. knyttet til bruk av ordet ”rasist” og beskyldninger som kan bli rettet mot enkeltpersoner og grupper med henvisning til at man er rasist uten selv å vite at man er det. Og dette er ikke nytt, men intensivert.

I teaterstykket *Ways of Seeing* i 2018 ble flere offentlige personer i politikk, forsvar, media og næringsliv nevnt som personer med makt og innflytelse som ville styrkes ved utviklingen av et mer rasistisk Norge. Bruken av bilder av private hus i scenografien, samt det de oppfattet som beskyldninger om rasisme, fikk ledende politikere i Fremskrittspartiet (FrP) til å reagere kraftig.

For FrP har det lenge vært viktig å opprettholde en retorisk grense mellom det å kritisere innvandringspolitikk og det å være rasist. Med Black Lives Matter og senere debatter om intersektoriell feminisme og strukturell diskriminering av ulike minoriteter og identitære grupper, er tanken om at noen kan være rasist og opptre krenkende mot bestemte minoriteter, til tross for at de hardnakket mener det motsatte selv, blitt mer utbredt. Særlig – kan det antas, blant urbane, unge mennesker. At debatter i den senere tid særlig har foregått på kunstutdanningene, der nyere, kritisk kulturteori allerede inngår i pensum, gjør det sannsynlig at slike stridstema og bevissthet rundt strukturelle maktforhold preger deler av kunstfeltene mer enn samfunnet for øvrig.

Det er altså med utgangspunkt i disse fire kontekstene eller bakgrunnsfaktorene vi mener det er interessant og viktig å studere kunstneres oppfatning og vurdering av egen ytringsfrihet. Før vi går i gang skal vi si litt mer om undersøkelsen og de metodologiske utfordringene vi har hatt.

#metoo engasjerer til kvinnekamp i Oslos gater, som her 8. mars 2018. Foto: Lise Åserud/NTB

Om undersøkelsen og rapporten videre

Utover i rapporten vil vi først og fremst gå igjennom den kvantitative undersøkelsen av hvordan kunstnere i Norge vurderer spørsmål knyttet til ytringsfrihet anno 2020. Vi vil trekke inn en bred samfunnsmessig kontekst i analysen av undersøkelsen og trekker også veksler på kvalitative intervjuer, analyser av medieoppslag, tekster og dokumentasjon av viktige hendelser som har skapt debatt i de ulike kunstfeltene. Den kvantitative undersøkelsen ble sendt ut samtidig med at samfunnet stengte ned i midten av mars, på et tidspunkt da det rådet mye usikkerhet om økonomiske og samfunnsmessige konsekvenser av koronaviruset. Vi hadde ingen spørsmål som spesifikt kunne fange opp den nye situasjonen, eller som lot kunstnere vurdere effekter av koronasituasjonen. Hvor relevant og viktig undersøkelsen følte kan ha påvirket svarprosentene, men dette har neppe spilt vesentlig inn på svarene som er gitt. Vi kan likevel ikke se helt bort fra at den relativt akutte pessimismen og økonomiske usikkerheten som oppsto i mars 2020, gjorde noe med kunstnere og aktører i kulturfeltet.

Vi tok utgangspunkt i undersøkelsen fra 2014, og de fleste spørsmålene går igjen i de to undersøkelsene, slik at vi kan studere endringer i svarfordelingene over tid. Men i den nye undersøkelsen er også noe endret. Det er kommet flere kunstnergrupper inn i opplegget og i tillegg til forfattere og visuelle kunstnere intervjuer vi denne gang også kunstnere innenfor scenekunst og film. Undersøkelsen er også i år tilpasset mobile plattformer. Både spørsmålsstillinger og svaralternativer måtte dermed modifieres noe i forhold til undersøkelsen i 2014, noe vi tar hensyn til i sammenligningen av resultatene. I år hadde vi også flere åpne spørsmål, og mange kunstnere benyttet anledningen til å gi oss skriftlige tilbakemeldinger om konkrete hendelser, erfaringer med ytringsproblematikk og begrunnelser for hvorfor det kunne være vanskelig å svare klart på undersøkelsens spørsmål. Tidspunktet for utsendelsen av den nye undersøkelsen var ment å være i februar/mars, men noen flere avklaringer måtte til før kunstnerorganisasjonene aksepterte GDPR-klareringene i undersøkelsesopplegget.¹⁵ Spørreskjemaet gikk derfor først ut om morgenen 16. mars. Da var det allerede kjent at samfunnet kom til å stenge ned og at vi skulle gjennom en tung periode med virusbekjempelse. Vi var spent på hvordan det ville slå ut på deltakelsen i undersøkelsen. Da vi stengte undersøkelsen 6. april var det innkommet 1390 svar, 540 flere svar enn i 2014, men prosentvis lavere andel av det totale antallet forfattere og visuelle kunstnere vi rettet undersøkelsen mot.¹⁶

Når vi som forskere henvender oss til kunstnere som enkeltindivider og gruppe og retter en kvantitativ spørreundersøkelse mot kunstnerorganisasjonenes

medlemmer, inviterer vi til en selvrefleksjon omkring en profesjonell rolle og dens posisjon og utsatthet i norsk offentlighet. Vi projiserer en forventning om at kunstnere vil gi oss innsikt i hvordan det er å ha denne rollen i norsk offentlighet akkurat nå. Spørsmål vi stiller, handler om hvilken beskyttelse de oppfatter at de har som kunstnere, hvor utsatt det oppleves å ytre seg, og hva kunstnere mener har styrket eller svekket deres posisjon som kunstnere, i offentligheten. Vi forsøker å etablere en forståelse av hvordan kunstnere ser på seg selv som deltakere i norsk offentlighet. Vi gjør det vel vitende om at gruppen, eller profesjonen ”kunstnere” er svært sammensatt og heterogen. Vi stiller ikke spørsmål ved hva som, i sosiologisk forstand, har gitt dem rett til å være kunstnere, og tar for gitt at medlemmer i kunstnerorganisasjonene er det, og oppfatter seg som det. Vi forsøker heller ikke å avdekke hvordan kunstnerfellesskapet er konstituert som gruppe, gjennom bruk av klassiske sosiodemografiske variabler eller mer kunstsosiologiske kategorier knyttet til produksjon eller distribusjon. Det er ikke vår interesse her og det kan gjøres bedre i andre, dedikerte studier. Det vi er opptatt av, er kunstneres vurdering av ytringsfriheten i norsk offentlighet, og gjennom å gjenta undersøkelsen over tid – som er meningen med en monitorundersøkelse – etablerer vi noen indikatorer som over tid kan si noe om hvorvidt ytringsfrihetens stilling i Norge er blitt styrket eller svekket.

Det er alltid slik, at når man gjør undersøkelser om igjen etter noen år, ser man et forbedringspotensial både i måten spørsmålene er formulert, og hvordan de er organisert innenfor spørreskjemaets narrative struktur. Kanskje er det noen gjentakelser skjult i skjemaet som nå kan lukes ut? Kanskje kan det bli bedre å spisse formuleringen for å få klarere svar? Er det skjedd noe som gjør at nye spørsmål må stilles? Spørsmålene er derfor ikke alltid stilt på nøyaktig samme måte, selv om de handler om det samme temaet. Hele tiden har det likevel ligget et ønske om kontinuitet i våre bakhoder. Vi gjentar en undersøkelse og spørsmålene og svarene fra de to undersøkelsene må være sammenlignbare.

På den annen side, nye hendelser og forventede endringer gir grunnlag for nye forventninger og hypoteser. Spesielt gjelder dette den politiske konteksten: Hendelsene rundt 22. juli var ennå friskt i minnet i 2014, da den forrige undersøkelsen ble gjennomført, og gjorde det naturlig å stille konkrete spørsmål i den forbindelse. Med karikaturstridens fortsettelse og senere terrorhendelser i inn- og utland, er sakskomplekset blitt del av en større debatt, og mindre knyttet direkte og utelukkende til hendelsene 22. juli 2011. De senere årene har også klimasaken vokst seg tydeligere i det politiske feltet, og internasjonale mobiliseringer som #metoo-komplekset preger offentligheten på helt andre måter enn i 2014. Slikt må avspeiles i nye spørsmål og svaralternativer. Det var også noen spørsmål som ikke ga tilstrekkelig interessante og avklarende svar i 2014, eller omvendt, – spørsmål det var så stor enighet rundt, at det ikke er ventet å gi svar på endring i et monitorperspektiv.

¹⁵ General Data Protection Regulation, eller ”GDPR” trådte i kraft i EU-landene 25. mai 2019.

¹⁶ Det metodiske opplegget er nærmere beskrevet i vedlegget bakerst i rapporten. For konkrete spørsmål og henvendelser, kontakt Tore Slaatta, tore@tslanalytics.com

I større grad enn i 2014 ønsket vi å være tydelige på at skjemaet hadde én felles del og én separat del for de enkelte kunstnergruppene. Vi hadde bare to grupper i 2014, visuelle kunstnere og skjønnlitterære forfattere. Nå hadde vi fire: billedkunstnere, forfattere, scenekunstnere og filmkunstnere. Inndelingen gjenfinnes i rapportens kapitler, der vi starter med fellesdelen og de fire kontekstene i kapittel 2 til 6, og ender med gjennomgangen av de enkelte delfeltene i kapitlene etter.

Noen problemstillinger må håndteres hver gang, for eksempel: Det er et skille mellom kunstnerisk frihet og ytringsfrihet som ikke alltid virker klart. Mens kunstnerisk frihet handler om å utvikle kunst mer eller mindre uten innblanding fra andre, handler ytringsfrihet om å ha lov til å vise et verk og å si ting offentlig, uten fare for sanksjoner, begrensninger eller krav om endringer. Det er forskjell i perspektiv: mens kunstnerisk frihet må forvaltes og utvikles av kunstneren alene, er ytringsfriheten noe som utvikles og forvaltes i samfunnet. Mens kunstnerisk frihet kan stilles som et spørsmål om makt og kontroll over en kreativ produksjons- og distribusjonsprosess, er ytringsfrihet først og fremst knyttet til spørsmål om rettslig beskyttelse mot andres inngripen og krav om sensur. De kobles i praksis, for eksempel om man forsøker å skille mellom lovlige eller ulovlige kunstverk ved å vise til kunstverkets tilblivelse og kunstnerens intensjoner, eller man vurderer en stil eller teknikk ut fra en forventning om at ytringsfrihet kan måles i mangfold og bredde. Men en absolutt ytringsfrihet for kunstverk finnes ikke. I hvilken grad kunstneres ytringer som bryter mot ytringsfrihetens grenser likevel blir akseptert og forsvart kan avhenge av en rekke forhold, blant annet av samfunnets anerkjennelse og forståelse for verdien av "kunstens frie stilling", og overfor kunstens rett til å være kunst, på sine egne premisser.

Begrepet "kunstnerisk ytringsfrihet" bør med andre ord unngås. Ytringsfrihet er en rettighet for mennesker og borgere, og det er derfor kunstnere som har ytringsfrihet, ikke verkene i seg selv. Verkene er kunstneriske ytringer som når de gjøres tilgjengelig og iverksettes, kan føre til at kunstneren bli beskyldt for å overtrå ytringsfrihetens grenser. Så lenge kunstnerisk frihet ikke er gitt et absolutt vern, er verk altså å anse som ytringer som kan rammes av lover f.eks. mot krenkelser, for oppfordringer til vold eller inngripen i privatlivets fred. Således kan kunstnere helt legitimt utsettes for kritikk, anmeldelser, etterforskning og rettslige sanksjoner. Hærverk, trusler og hets er imidlertid ikke lovlige handlinger å møte kunsten med, og når det skjer virker det svært begrensende på kunstnerens ytringsfrihet. Det kan også vise seg vanskelig å rettsforfølge, selv om det er ulovlig og blir anmeldt. Kunstnere kan på sin side utforske eller overskride grenser og provosere fram reaksjoner fra samfunnet. Det at grenser finnes, men ikke er entydige, gjør at kunstnere bevisst kan velge å skape verk som nettopp fører til debatt, kritikk, etterforskning og sanksjoner. I andre situasjoner kan det være at kunstneren ikke ser det selv, at et verk vekker anstøt og reaksjoner. Situasjoner der kunstnere forsvarer sine verk offentlig, i møte med normer og verdier i

samfunnet, er ikke skadelig eller uheldig i seg selv, og heller noe som gjør kunst og kunstens frie stilling til noe viktig i samfunnet.

Vi anlegger det vi kaller et ytringssosiologisk perspektiv og lar kunstnerne selv vurdere ytringsfriheten ut fra sin posisjon i et kunstfelt, og ut fra sine erfaringer som iverksettende kunstnere.¹⁷ Den enkelte kunstners posisjon er samtidig ikke kartlagt i streng sosiologisk eller metodologisk forstand.¹⁸ Vi lar de enkelte kunstnerne svare som representanter for sine kunstfelt. Vi har heller ikke brutt data ned på sosiodemografi eller politiske holdningsspørsmål, men kontrollert for representativitet i utvalget. Slik sett kan man si at undersøkelsen respekterer kunstnerens autonomi. Gitt undersøkelsens formål om å være en monitorstudie av ytringsfrihetens status, mener vi dette er tilstrekkelig og riktig.

¹⁷ For en nærmere diskusjon av begrepet "iverksettelse" i denne sammenheng, se innledningskapittelet i boka *Iverksettelse*, Slaatta, T. (red.) Universitetsforlaget, Oslo: 2018. Begrepet benyttes her i en kunstsosiologisk, ikke hermeneutisk forstand.

¹⁸ Begrepene felt og posisjon er forankret i Pierre Bourdieus sosiologiske teorier og hvordan dette kan anvendes i kultur- og kunstsosiologi er blant annet redegjort for i Slaatta, T. (red.) 2018, op.cit.

2. Status ytringsfrihet 2020: et styrket eller svekket forsvar?

SETT I ET INTERNASJONALT PERSPEKTIV, er ytringsfriheten for norske kunstnere, som for norske borgere for øvrig, grunnlovsfestet og allment respektert i vårt liberale, demokratiske samfunn. Kunstens frie stilling er ikke gitt en egen paragraf i grunnloven, som tilfellet er blant annet i Tyskland og Sør-Afrika, men i Ytringsfrihetskommisjonens begrunnelse i 1999 ble det argumentert for å innføre et ”infrastrukturkrav” i den nye § 100 i Grunnloven. Å styrke kunstens frie stilling var ett av formålene med forslaget, og i revisjonen av loven i 2004 ble infrastrukturkravet tatt inn som siste ledd i paragrafen. Staten ble gitt et ansvar for å sikre kvaliteten og åpenheten i den ”offentlige samtale”. Ordlyden i den nye § 100, sjettede ledd er:

Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale.

Det staten i praksis da kan gjøre, er å ha en aktiv og bevisst kultur- og mediepolitikk og ditto kunstpolitikk som sikrer kunstneres stilling og mulighet til å virke i og til det beste for samfunnet. Det innebærer alt fra å sikre et solid forsvar for kunstneres ytringsfrihet, opprettholdelse av infrastruktur for distribusjon og formidling, styrking av kunnskap om kunst i skole, høyere utdanning og forskning, og sist, men ikke minst, trygging av kunstneres inntekter, pensjonsrettigheter og tilgang til allmenne velferdsgoder.¹⁹

Kunstneriske ytringers rettslige beskyttelse

Kommisjonen er samtidig klar på at kunstneriske ytringer ikke kan ha et annet rettslig forsvar enn andre ytringer og ikke kan være ”unndradd samfunnets reguleringer”.²⁰ Men de påpeker en vesentlig forskjell mellom kunstneriske ytringer og det som i Ytringsfrihetskommisjonens utredning fra 1999 ble ansett som politiske ytringer. Heller enn å likestille disse, sammenlignet kommisjonen kunsten med vitenskapen, ut fra det at begge fikk ”en viss autonomi ved den moderne utdifferensieringsprosess fra opplysningstiden og fremover”.²¹

Kommisjonen viste også til at kunsten på 1800-tallet spilte en minst like

¹⁹ I boka *Litteraturpolitikens verktøykasse* (Pax forlag, 2019) går forfatterne Helge Rønning og Tore Slaatta igjennom de litteraturpolitiske virkemidlene i Norge og argumenterer for nødvendigheten av en ambisiøs og aktiv kultur- og kunstpolitikk. Begrepsapparatet i boka og argumentasjonen om behovet for politiske virkemidler gjelder for de øvrige kunstfeltene også.

²⁰ NOU 1999: 27, s. 32

²¹ op.cit. s. 31

viktig rolle for samfunnsutviklingen som vitenskapene:

Ved siden av det identitetsskapende som kommer så tydelig frem i denne periode, har kunsten representert et rom der man kan uttrykke det som ikke kan komme frem på en annen måte. I et moderne samfunn, bygget på skillet mellom offentlig og privat sfære, har kunsten, og da særlig den nye fiksjonsromanen, også den funksjon at man ved den kunne ”offentliggjør det private”, og representere subjektivitet og inderlighet, uten å ”privatisere det offentlige”. Det vil si at den hadde en spesiell funksjon i forhold til å tjene sannheten, eller åpenheten og gjennomsiktigheten. (...) Kunstens politiske potensial demonstreres ikke minst i det 20.nde århundres diktaturer der man, foruten å legge lokk på den politiske argumenterende diskusjon, bruker systematisk det kunstneriske uttrykk i politisk manipulasjonshensikt. På den annen side ser vi også hvordan frigjøringsbevegelser har brukt kunstneriske uttrykk i sin kamp. I de liberale demokratier har den ”autonome” kunst i stigende grad gitt rom for tvilen, kritikken, opposisjonen. Det vil si at kunsten i noen grad er blitt følt å true samfunnsinstitusjonene. (s.31)

Kommisjonen argumenterte for at de tre prinsippene den la til grunn; sannhetsprinsippet, demokratiprinsippet og autonomiprinsippet, samlet sett, først og fremst gjelder for politiske ytringer. Prinsippene bygger på det liberale demokratiets grunnleggende verdier, der åpenhet og herredømmefri kommunikasjon fremmer informert deltakelse og kollektiv fornuft. Vitenskapens debatter er også sannhets-søkende, og fungerer ved at ”sannhet nås gjennom en dialektisk prosess” hvor påstander fremsettes ”innenfor et system der de prøves og *motsies*, det vil si at det er en *institusjonalisert opposisjon eller kritikk*”.²² Men prinsippene om deltakelse og meningsdannelse er ikke like tydelig til stede. Som kommisjonen påpeker, har heller ikke den institusjonelle nødvendighet ført til at vitenskapelige ytringer er gitt et spesielt vern i norsk lov. Det er gjennom profesjonelle normer og verdier, og måter den akademiske offentlighet er organisert på, at ”det *institusjonelle vern* for vitenskapelige ytringer er sterkt”. Tilsvarende gjøres en vurdering av kunstneriske ytringer stilling. Her heter det at:

Kunstneriske ytringer kan ikke være unndratt samfunnets reguleringer. Det er imidlertid sterke grunner for at kunsten skal beholde den relativt frie stilling den har. Kunstens fiktive verden kan tjene såvel åpenheten som sannheten. Men fremfor alt tjener den, gjennom sin appell til vår fantasi, vår evne til å se sammenhenger og forme visjoner, nye forståelsesformer som blant annet kan tjene vårt engasjement i utviklingen av samfunnet. Samfunnets usikkerhet med hensyn til kunstens politiske og moralske innhold kan i realiteten ses på som et bevis på nettopp kunstens virkelighetsskapende potensiale. (s.32)

Offentlighetsbegrepet brukes gjerne implisitt og underforstått som et uttrykk for den demokratiske samtalsrom, den som er knyttet til bestemte saker og tema der det er viktig for den enkelte borger å kunne ytre seg. I sin analyse av den borgerlige offentlighetens fremvekst legger Habermas vekt på offentlighetens kime i den litterære salongens diskusjoner, der det litterære verk ble gjenstand

²² op.cit., s. 29, kursiv i original.

for fortolkning og diskusjon.²³ Men så skilles den politiske offentlighet ut som en egen sfære, og den litterære og kunstneriske offentlighetens relasjon til den politiske blir uavklart, som noe som ikke egentlig angår politikken og politikken institusjoner. Kunstens relasjoner til det politiske er dermed noe som må begrepsfestes og forstås som en innblanding: Når de estetiske feltene også utvikler sin egen autonomi, står de i stigende grad utenfor det politiske. Når kunsten blir politisk er det dermed å anse som intervensjoner, og den politiske kunsten kommer i intern opposisjon i kunstfeltet til den rene kunst, den såkalte kunst for kunstens skyld, "l'art pour l'art". Det er ut fra institusjonaliseringer av denne forskjellen at kunstneriske ytringer ikke får et sterkere vern i norsk lovgivning. Kunstnerisk ytringsfrihet kan ikke sikres på en annen måte enn politiske meningsytringer eller journalistisk virksomhet i redaksjonelle medier, som åpenbart faller inn under den norske Grunnlovens § 100.

Internasjonalt varierer rettsvernet rundt kunstneriske ytringer. For eksempel har den tyske grunnloven i § 5 en egen paragraf som gir kunstneriske og vitenskapelige ytringer et spesielt vern. Det heter i 3. ledd, første setning at "Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei".²⁴ Også i Sør-Afrika er både kunstnerisk og akademisk frihet med i grunnloven, noe utrederne bak NOU 1999: 27 tolket som en anerkjennelse av kunstens betydning for frigjøringsprosessen. Motsatt er det i USA, der vitenskapelige og kunstneriske ytringer nettopp ikke er nevnt i The First Amendment, noe som skaper en sedvanebasert situasjon hvor høyesteretts praksis blir viktig.²⁵ Den norske lovgivningen synes å innta en mellomposisjon: Kunstneriske ytringer gis ikke et generelt vern i § 100, men kan få det når de er knyttet til de tre grunnene om sannhetssøking, demokrati og individets frie meningsdannelse og for øvrig ikke bryter mot andre rettsprinsipper.

Det viktigste anliggende for utredningen fra 1999 var dermed å sikre at kunstens institusjoner og frihet fikk best mulige vilkår. I kommisjonens lovforslag og det som senere ble den nye § 100 i Grunnloven skulle kunstens frihet sikres gjennom det såkalte "infrastrukturbegrepet". Dette fremgår av den nye paragrafens 6. ledd, som sier at det "paaligger Statens Myndigheter at lægge Forholdene til Rette for en aaben og oplyst offentlig Samtale." I NOU-en fra 1999 heter det:

Forutsetningen for kunstens fri stilling er imidlertid at kunstens sosiale funksjon og dens forførelsesaspekt fritt kan diskuteres som det den er – virkelighetsskapning og forførelse. Også på dette området kommer vi således tilbake til det institusjonelle rammeverk som en forutsetning for frihet. Der må være mangfold, kritikk og diskusjon. Også her må det være en offentlig infrastruktoppgave å skape betingelser for et slikt mangfold. (s. 32)

²³ Se Habermas, J. (1971) *Borgerlig offentlighet – dens fremvekst og forfall*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. Oversatt fra tysk av Elling Schwabe-Hansen, Helge Høibraaten og Jon Øien. Opprinnelig utgitt i 1962 av Herman Luchterhand Verlag.

²⁴ Hempel, H. (1991) *Die Freiheit der Kunst. Eine Darstellung des Schweizerischen, Deutschen und Amerikanischen Recht*. Zürich: Schulteess Polygraphischer Verlag.

²⁵ Bezanson, R. P. (2009) *Art and freedom of Speech*. Urbana: University of Illinois Press.

Og videre, i den avsluttende diskusjonen og forslaget til revisjon av § 100:

Statens ansvar etter 6. ledd kan f.eks. være et argument for å gi dispensasjoner fra konkurranse-lovgivningen (f.eks. for bokbransjeavtalen), jf. konkurranseloven (1993/65) § 3-9, 1. ledd litra d. (NOU 1999:27 s.250)

Denne utdypningen gir staten legitimitet til å subsidiere kunstnere og gi støtte til kunstproduksjon, slik det i dag gjøres gjennom Kulturrådet og de ulike budsjettpostene som Stortinget disponerer vis a vis nasjonale kunstinstitusjoner. Viktige sider av kulturpolitikken er mao. begrunnet i Grunnlovens § 100.²⁶ Noe sterkt juridisk forsvar for den enkeltes kunstners ytringsfrihet er det likevel ikke.

Hvordan de tre prinsipielle grunnene om sannhet, demokrati og autonomi relaterer seg til kunstneriske uttrykk, kan variere. Kunst kan være åpenbart politisk, og ha et klart politisk budskap som faller inn under demokratihensynet (2002:65) – men trenger ikke ha det – og kan gjøre krav på å nettopp ikke være politisk, i en ytringspolitisk, demokratisk kontekst.²⁷ Kunsten i dag hevdes gjerne heller å ha en utforskende tilnærming, mer på linje med forskning og vitenskapelige ytringer, som gjør at kunstens eventuelle krav på ytringsvern bør ses i lys av sannhetsprinsippet.

Fra en kunstners synspunkt kan det hevdes at kunstneriske uttrykk har basis i et dypt følt behov for å uttrykke seg, og derfor må ses i lys av det Eggen kaller et "selvutfoldelsessynspunkt".²⁸ Dette er et synspunkt som også kan påkalles av publikum i møtet med kunsten. Å erfare kunst og å ha adgang til kunstopplevelser regnes som en viktig side av det å være menneske. Det er bare denne form for rett – til å oppleve og erfare kunst og kultur, som fremheves i internasjonale rettighetssystemer som FNs menneskerettighetserklæring (UDHR) og den Europeiske Menneskerettighetserklæring (ECHR). I UDHR dukker ytringsfrihet i allmennhet opp som en rettighet i Artikkel 19, men uten å nevne kunst eller kunstnerisk ytringsfrihet spesielt. Det eneste stedet kunst og kultur nevnes er i Artikkel 27, der det heter at "Everyone has the right freely to participate in the cultural life of the community, to enjoy the arts and to share in scientific advancements and its benefits." Deltakelse, altså, men ikke kunstnerisk produksjon og ytringsfrihet, er beskyttet i menneskerettighetene. I ECHR er det enda tydeligere at en generell ytringsfrihet for kunstneriske ytringer ikke eksisterer og at det først og fremst er politiske ytringer og opinionsdannelse som er beskyttet.

²⁶ Rønning, H. og Slaatta, T. (2019) *Litteraturpolitikens verktøykasse. Den norske modellen*. Oslo: Pax Forlag.

²⁷ I den siste tidens debatt rundt teaterforestillingen *Ways of Seeing* er det f.eks. interessant at politiske aktører i sin argumentasjon for å stoppe forestillingen og frata teateret bevilgninger fra kommunen, både har påkalt straffelovens beskyttelse for personvern, og uttrykt forargelse over påstander som er fremført i forestillingen om at det skulle finnes nettverk og personer i Norge som er interessert i å fremme rasisme.

²⁸ Eggen, K. (2002) *Ytringsfrihet. Vernet om ytringsfriheten i norsk rett*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, se spesielt s. 85-86.

Andre ledd av Artikkel 10.1 har i tillegg en lang liste med begrensninger der også borgeres ansvar og plikter fremheves:

The exercise of these freedoms, since it carries with it duties and responsibilities, may be subject to such formalities, conditions, restrictions or penalties as are prescribed by law and are necessary in a democratic society, in the interest of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health and morals, for the protection of the reputation or rights of others, for preventing the disclosure of information received in confidence, or for maintaining the authority and impartiality of the judiciary.

På bakgrunn av en gjennomgang av den internasjonale lovgivningen konkluderer den nederlandske kunstsosiologen Henri Beunders derfor med at det rettslige vernet for kunstneriske ytringer er generelt svakt, og at ny lovgivning stadig legges til listen over ”plikter og ansvar” som kunsten og kunstnere må ta i betraktning.²⁹ Den internasjonalt organiserte ”kampen mot terror” har for eksempel skapt større handlingsrom for nasjonal overvåking og skjerpet fokus på ”rikets sikkerhet” i vestlige land. Beunders er i tillegg særlig bekymret over hvordan intellektuell eiendomsrett er overdratt til store internasjonale selskaper og hvordan den politiske og kunstneriske ytringsfrihetens prinsipielle status svekkes under påskudd av religiøs og kulturell toleranse. Beunders argumenterer for at situasjonen innbyr til misforstått selvsensur basert på stilltiende forestillinger om det som gjerne kalles ”politisk korrekthet”. Altså innskrenkende normer som ikke er juridisk formulert, men som oppstår i sosial praksis. Siden Beunders skrev sin artikkel, er det også kommet sterkere religiøse krav om å bli beskyttet for krenkelser av hellige bilder og symboler. I land med blasfemiparagrafer skaper dette utfordringer for rettstaten. Dette er forhold vi må undersøke nærmere i forbindelse med gjennomgangen av den politiske konteksten i Norge.

Kort om straffelovens bestemmelser

I Norge er det først og fremst straffeloven vi må gå til, for å studere de juridiske begrensningene for kunstneriske ytringer i Norge. Går man igjennom straffeloven er det flere paragrafer der ytringer kan være involvert, for eksempel ved fremsettelse av trusler (§ 263) eller utøvelse av tvang gjennom f.eks. å skape frykt (§ 251 og 252).

Det er en betingelse gitt i § 4 og § 5 at det er snakk om handlinger begått i Norge, eller av en norsk statsborger, en person med bosted i Norge, eller også er å anse som straffbare ”etter loven i landet der de er foretatt”. Også handlinger som ”...er rettet mot den norske stat eller norsk statsmyndighet” vil kunne straffefølges etter norsk lov, uavhengig av om det straffbare forholdet foregår i Norge eller

²⁹ Beunders, H. (2008) ”The End of Arrogance, the Advent of Persuasion. Public Art in a Multicultural Society, i J. Kapferer (red.) (2008) *The State and the Arts*. New York: Berghahn Books.

ikke. Kunstverk som stilles ut, produseres eller formidles også utenfor landet, kan med andre ord sensureres etter norsk straffelov.

I § 10 blir ”offentlig sted” definert som ”et sted bestemt for alminnelig ferdsel eller et sted der allmennheten ferdes”. Det heter at:

En handling er offentlig når den er foretatt i nærvær av et større antall personer, eller når den lett kunne iakttas og er iakttatt fra et offentlig sted. Består handlingen i fremsettelse av en ytring, er handlingen også offentlig når ytringen er fremsatt på en måte som gjør den egnet til å nå et større antall personer.

Ytringer både i redaksjonelle, tilgjengeliggjøring på nett og kommentarer eller innlegg på sosiale medier faller dermed inn under loven, mens håndskrevne brev stilet til en personlig venn eller familie, sannsynligvis ikke er det. Kunstverk som formidles på scener, blir vist på kino eller gjøres tilgjengelig på Youtube e.l., gis ut som bøker eller stilles ut i et galleri, er åpenbare offentlige handlinger, og potensielt straffbare.

Mest sannsynlig er det at kunstneriske ytringer på en eller annen måte er krenkende eller rører ved bestemmelser i straffelovens § 185,³⁰ om hatefulle ytringer, eller også at kunstnere blir det ”noen” som paragrafen forutsetter. Kunstnere har ikke noe særskilt vern, som profesjon, men kan være en gruppe som ofte får hatefulle eller diskriminerende ytringer rettet mot seg. § 185 lyder:

Med bot eller fengsel inntil 3 år straffes den som forsettlig eller grovt uaktsomt offentlig setter frem en diskriminerende eller hateful full ytring. Som ytring regnes også bruk av symboler. Den som i andres nærvær forsettlig eller grovt uaktsomt fremsetter en slik ytring overfor en som rammes av denne, jf. annet ledd, straffes med bot eller fengsel inntil 1 år.

Med diskriminerende eller hateful full ytring menes det å true eller forhåne noen, eller fremme hat, forfølgelse eller ringeakt overfor noen på grunn av deres

- hudfarge eller nasjonale eller etniske opprinnelse,
- religion eller livssyn,
- homofile orientering, eller
- nedsatte funksjonsevne.

Etter at blasfemi-paragrafen falt bort i 2014 er det større rom for ytringer om religion, men ikke hvis det handler om hatefulle ytringer mot noen på grunn av deres religion. Det er altså intet forbud mot å mene noe om en religion, men dersom en kunstnerisk ytring er rettet mot en bestemt person og kan sies å true eller forhåne eller fremme hat, forfølgelse eller ringeakt”, vil det fortsatt være straffbart etter § 185 eller § 186.³¹

³⁰ For en gjennomgang av hendelser i 2018, se artikkel i D2, desember 2018 av Kristiane Larssen og Hanna Stoltenberg, tilgjengelig her: <https://www.dn.no/d2/kunst/kunst/utstilling/politisk-korrekthet/frykt-for-a-stote-publikum-som-blir-krenket-anklager-om-sensur/2-1-485212>

³¹ Det er flere pågående diskusjoner om hvorvidt straffelovens bestemmelser om diskriminering og krenking fortsatt kan ha en viss gyldighet når eller hvis religion krenkes. Se f.eks. debattinnlegg i *Klassekampen*, 13.10.2020 av Carl Müller Frøland. Men et viktig prinsipp for anvendelsen av norsk straffelov mot hatefulle ytringer, er altså uansett at ytringer kun er straffbare når de er rettet mot en bestemt person. En ytring om en gruppe, uten adresse om man vil, er i henhold til norsk strafferett, ikke straffbar, noe som gjerne dukker opp som utfordring for politiet når f.eks. koraner, bibler, flagg eller religiøse symboler brennes e.l. som del av politiske markeringer.

Kunstverk som spiller på uklare grensdragninger mellom fiksjon og fakta, risikerer også å møte anmeldelser eller kritikk basert på straffelovens bestemmelser om hensynsløs atferd (§ 266) alvorlig personforfølgelse (§ 266a) eller krenkelse av privatlivets fred (§ 267), og det finnes også fortsatt paragrafer i norsk lov om utgivelse, salg og utbredelse av pornografi (§ 317), også i form av et utstillingsforbud mot ”bilder av eksplisitt seksualisert karakter, herunder bilder av kjønnsorganer, på en lett synlig måte” på offentlig sted eller utsalgssted (§ 318).

Andre lover kan også komme til anvendelse overfor kunstverk og kunstnere. For eksempel kan et kunstverks bruk av levende dyr rammes av bestemmelser om dyrevern, eller bruk av og referanser til faktisk levende personer kan være problematisk i lys av personvernet. Personalopplysningsloven § 7 har etter endring i 2012 en presisering for ”kunstneriske, litterære eller journalistiske formål” som begrenser lovens rekkevidde til §§ 13-15 og 36-41. Men diskusjoner føres jevnlig med spørsmål om journalisters profesjonsetikk, og i den senere tid er det også reist spørsmål om såkalte etikkplakater bør utvikles og benyttes overfor forlag og forfattere, spesielt i forhold til utgivelsesansvar for sakprosa.³² For tiden foregår det en heftig debatt om Marte Michelets bok *Hva visste hjemmefronten*, der det blant annet er varslet at boken kan bli gjenstand for søksmål med mindre forlaget trekker boken tilbake.³³

Rettsforfølgelse og anmeldelser av kunstnere i Norge, 2014 - 2020

I to tilfeller er scenekunstnere blitt anmeldt siden 2014. Høsten 2020 overførte NRK direkte fra åpningen av rettsforhandlingene i en eksepsjonell rettsak der straffelovens § 115 om trusler mot statens høyeste organer ble brukt i aktoratets tiltale mot en person som hadde anmeldt en teaterforestilling. *Ways of Seeing* var et motiv for å sverte kunstnerne, hevdet aktoratet, og hverken kunstnerne eller teateret som var med å produsere det, var selv sikket. De ble imidlertid anmeldt av den tiltalte kvinnen året før, etter blant annet straffeloven §§ 266 og 267 om vern av personlivets fred. Anmeldelsen ble først henlagt, siden tatt opp igjen på statsadvokatens henstilling, for deretter å bli henlagt igjen.

Hendelsene rundt *Ways of Seeing* mellom november 2018 og april 2019 er på mange måter enestående, både i norsk og internasjonal sammenheng, og vi skal vende tilbake til den flere steder i denne rapporten. Som vi nå vet, ble anmeldelsen mot stykket henlagt, og aktoratet i rettsaken mot tidligere justisminister Waras samboer har bygget oppunder et motiv i saken, som har handlet om å ville skade omdømmet til kunstnerne, forestillingen og teaterinstitusjonen. Fredag 15. januar 2021 falt dom i saken, og tiltalte ble dømt til fengsel i ett år og åtte måneder av en enstemmig rett, blant annet med støtte i PSTs framstilling av tiltaltes motiv.

³² Verdien av slike ”plakater”, ”sjekklister” eller ”retningslinjer” er omstridt. Sist ute var Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, se <https://morgenbladet.no/boker/2020/02/ville-kanskje-planlagt-kildearbeidet-anerledes>

³³ Se Bjørn Gjelsvik i *Aftenposten*, 15.12.2020, <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/WOm24Q/de-kunne-ikke-ha-varslet-joedene-de-kjente-ikke-til-planene>

”Kan være det mest alvorlige angrepet på kunst som fri ytring i nyere tid, mener Norsk teater- og orkesterforening om siktelsen mot teatrets direktør og flere kunstnere. Nå slår teatermiljøet ring rundt Black Box teater.” Foto: Privat

Ways of Seeing på Black Box teater

Teaterstykket *Ways of Seeing* hadde premiere på Black Box teater 21. november i 2018 og høsten 2020 var teaterstykket motiv i en rettsak der tiltale var tatt ut mot en tidligere justisministers samboer for blant annet å ha brutt straffelovens § 115 om ”Angrep på de høyeste statsorganers virksomhet”. Sett i lys av temaet i denne rapporten handler saken først og fremst om at et teaterstykke, en teaterscene og en teatergruppe — mens stykket ennå ble spilt på Black Box teater i Oslo — ble kritisert i sterke ordelag på det som gjerne kalles innvandringskritiske nettsider for å ha krenket privatlivets fred og fremsette uriktige påstander om rasisme i Norge.

Tre uker etter at stykket var tatt av plakaten ble både teaterscenens ledelse

og teatergruppen anmeldt og sikket for å ha brutt straffelovens §§ 266 og 267. I anmeldelsen ble det blant annet anført at kunstnerne bak forestillingen skal ha tatt seg inn på privat eiendom, filmet inn kjøkkenvinduer og soveromsvinduer, og at filmingen ble foretatt i skjul.

Teaterstykket *Ways of Seeing* tematiserte flere ting, blant annet utviklingen av rasisme i det norske samfunnet, og under forestillingen ble det brukt videobilder i scenografien av husfasader til tidligere justisminister Tor Mikkjel Wara og en rekke andre personer i norsk politikk og finansliv. Dette sceniske grepet skulle vise seg å føre til en rekke kontroverser rundt stykket, som ga grunnlag for debatter om kunstnerisk frihet og ytringsfrihet. En utfordring for mediene og alle som forsøkte å følge saken, var at få hadde sett stykket.

¹ ”Teatermiljøet i opprør: – Angriper kunsten” av Mathilde Lea og Jørgen Gilbrant, *Dagbladet*, 17.03.2019 <https://www.dagbladet.no/kultur/teatermiljoet-i-oppror---angriper-kunsten/70882054>

Man var henvist til de framstillingene som ble gitt i media og til teaterets egenannonsering.²

På Black Box sin nettside sto det annonsert om *Ways of Seeing*:

Pia Maria Roll/Hanan Benammar/Sara Baban/Marius von der Fehr har kartlagt nettverkene som har interesse av å gjøre Norge til et mer rasistisk samfunn. Hvem er de og hva oppnår de med det? Og hva er sammenhengen mellom dette miljøet og et stadig høyere rop om mer overvåking? I *Ways of Seeing* begir de seg inn i gråsonen mellom hva som kan være rett og galt, hva som er legitimt og illegitimt, og hva som er lovlig og ulovlig; både for staten og for individet. Med seg på ferden har de tidligere høyesterettsdommer, Ketil Lund, som ledet etterforskningen av den norske statens ulovlige overvåking av venstresiden.³

Tre dager etter premieren kom det krasse reaksjoner fra Rita Karlsen i HRS og Ingvild Smines Tybring-Gjedde på nettsidene til Human Rights Service (HRS, *rights.no*). Kommentarfeltene flommet over av krasse innlegg og kunstnerne bak stykket begynte å motta hets og sjikane på sosiale medier. En debatt fant sted 28. november i *Dagsnytt 18* mellom FrPs stortingsrepresentant Morten Wold og regissør Pia Maria Roll,⁴ og 1. desember skrev Laila Anita Bertheussen, justisminister Tor Mikkkel Waras samboer, et innlegg i VG som fikk mye oppmerksomhet. Der adresserte hun Pia Maria Roll med følgende budskap:

Kjære Pia Maria Roll – dette er ikke kunst. Det er et hensynsløst og et grovt overtramp [...] 28. november stiller Pia Maria Roll, regissør av teaterstykket *Ways of Seeing* på radioprogrammet *Dagsnytt 18*. Temaet er en forestilling som,

«De kaller det kunst, jeg kaller det en grov invasjon av mitt privatliv.»

blant annet, viser film av mitt hjem. Jeg har alltid valgt å holde meg unna offentligheten, det hadde jeg også tenkt å gjøre denne gangen. Nå har jeg derimot ikke lenger noe valg. Roll sitter på *Dagsnytt 18* og bringer meg som person inn i offentligheten med en merkelig fortelling hvor hun hevder jeg er aggressiv fordi at jeg sto oppreist og filmet filmen hun har tatt av mitt hjem. Sannheten er at jeg ikke kan sitte som vanlige publikummere på grunn av muskel- og skjelettsykdommer. I perioder kan jeg ikke reise meg, ikke gå, ikke kle på meg. Dette er min fortelling.⁵

Saken spisset seg ytterligere til fra og med 6. desember 2018, da politiet ble tilkalt etter at det ble oppdaget hærverk på huset deres. 19. desember anmeldte Bertheussen kunstnerne og teateret bak teaterforestillingen. I desember fremmet også FrP en sak for Oslo bystyret om å trekke kommunens støtte til Black Box teater.

Anmeldelsen ble imidlertid henlagt og FrPs forslag ble avvist. Flere uforklarlige hendelser og hærverksepisoder fulgte på hus, søppelkasse og parkert bil på parets adresse, og i mars tok politiet anmeldelsen opp igjen på instruks fra statsadvokaten. I *Dagbladet*, 15.03.2019, kom det fram at:

Teaterdirektør og kunstnere siktet etter forestilling

Teaterdirektør Anne-Cecilie Sibue ved Black Box-teateret er siktet av Oslo politiet for å ha

krenket privatlivets fred, etter å ha satt opp forestillingen *Ways of Seeing*. [...] Hennes advokat kaller siktelsen et 'anslag mot ytringsfriheten'.⁶

VG som først meldte om gjenopptakelsen, skrev at de tre kunstnerne bak forestillingen — Pia Maria Roll, Hanan Benammar og Sara Baban” også var siktet:

Siktelsene ble tatt ut på bakgrunn av anmeldelsen mot teateret og kunstneren. Anmeldelsen ble levert inn av Laila Anita Bertheussen (54) — justisminister Tor Mikkkel Waras samboer — for jul. [...] Bertheussens anmeldelse av saken ble først henlagt av politiet. Bertheussen klaget deretter saken inn for statsadvokaten. Statsadvokat Andreas Strand mente at det måtte undersøkes om anmeldelsen av teateret kunne ha noen forbindelse med truslene mot Wara og samboerens hjem.⁷

Om siktelsen av kunstnerne og teater-sjefen kom det videre fram i *Aftenposten* samme dag at:

Politiet ba også Oslo tingrett om tillatelse til å ransake hjemmene og kontorene til teatersjefen og de tre ansatte. Hensikten var å skaffe seg full kontroll over alle filmer teateret måtte ha av Waras hus. De fire er siktet for brudd på straffelovens paragraf 267, som omhandler krenkelser av privatlivets fred. Dette skjedde dagen før PST slo til og pågrep Waras samboer og ransaket parets hjem. [...] De tre kunstneres advokat Jon Wessel-Aas kaller siktelsen 'en så hinsides overreaksjon fra politiets side at det mangler sidestykke': Når man anmeldes for å forstyrre privatlivets fred med et teaterstykke ville det normale vært å se et opptak av forestillingen.

Ikke å be om ransaking av private hjem. Jeg har aldri vært borte i noe lignende.⁸

Også teatersjef Anne-Cécile Sibué-Birkelands advokat Halvard Helle reagerte sterkt på siktelsen:

I en liberal rettsstat er det uakseptabelt at frie ytringer møtes med siktelse og tvangsmidler. Det har aldri tidligere skjedd i nyere norsk historie. Helle sier at han har bedt politiet om å trekke siktelsen og henlegge saken umiddelbart.⁹

Saken ble fullstendig snudd på hodet etter at en brann i Tor Mikkkel Waras bil fant sted 10. mars og politiet fikk mistanke om at det var Laila Anita Bertheussen som selv sto bak.¹⁰ I *Dagbladet* het det nå at:

... Waras samboer Laila Anita Bertheussen (54) er siktet av PST for å ha påsatt brannen. [...] 'Vi mistenker at siktede selv har startet brannen og ved det gitt inntrykk at brannen er påtømt av en eller flere gjerningsmenn', sa PST-sjef Benedicte Bjørnland.¹¹

Det var i følge politiet ikke før den siste hendelsen at de begynte å mistenke Bertheussen. Tidligere trusselhendelser, trusselbrev og hærverk ble undersøkt ut fra antakelsen om at det var andre gjerningspersoner involvert.

Rettsaken mot tidligere justisminister Tor Mikkkel Waras samboer, Laila Anita Bertheussen, startet tirsdag 8. september i rettsal 250 i Oslo tinghus.¹² Hun er tiltalt for trusler mot samboer og tidligere

^{2,3} Se Black Box sin nettside: <https://www.blackbox.no/tittel/ways-of-seeing/#>

⁴ *Dagsnytt 18*, NRK 1, 28.11.2018, tilgjengelig på nrk.no

⁵ "De kaller det kunst, jeg kaller det en grov invasjon av mitt privatliv" av Laila Anita Bertheussen, VG, 01.12. 2018 <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/zLKB1r/de-kaller-det-kunst-jeg-kaller-det-en-grov-invasjon-av-mitt-privatliv>

⁶ "Teaterdirektør og kunstnere siktet etter forestilling" av Jesper Nordahl Finsveen, Karin Madshus og Jørgen Gilbran, *Dagbladet*, 15.03.2019 <https://www.dagbladet.no/nyheter/teaterdirektor-og-kunstnere-siktet-etter-forestilling/70878779>

⁷ "Teaterdirektør og kunstnere siktet etter forestilling" av Jesper Nordahl Finsveen, Karin Madshus og Jørgen Gilbran, *Dagbladet*, 15.03.2019 <https://www.dagbladet.no/nyheter/teaterdirektor-og-kunstnere-siktet-etter-forestilling/70878779>

^{8,9} "Kunstnere og teatersjef siktet etter teaterforestilling på Black Box – dagen før Waras samboer ble pågrepet" av Pål Vegard Hagesæther og Per Annar Holm i *Aftenposten*. 15. mars 2019, <https://www.aftenposten.no/norge/i/xRGy5B/kunstnere-og-teatersjef-siktet-etter-teaterforestilling-paa-black-box>

^{10,11} "Justisministerens samboer Laila Anita Bertheussen siktet for å ha startet brann i familiens bil" av Trym Mogen, Amanda Nordhagen Walnum, Gunnar Hultgreen, Jesper Nordahl Finsveen og Nicolai Eriksen, *Dagbladet*, 14.03.2019 <https://www.dagbladet.no/nyheter/justisministerens-samboer-laila-anita-bertheussen-siktet-for-a-ha-startet-brann-i-familiens-bil/70873160>

¹² For tiltalen og gjennomgang av rettsaken, se <https://www.nrk.no/nyheter/rettsaken-mot-laila-bertheussen-1.15141630>

Kunstnerne bak *Ways of Seeing* foran demonstrasjonen på Eidsvoll's plass i Oslo. Fra venstre Pia Maria Roll, Hanan Benammar og Sara Baban. Foto: Christian Boger

justisminister Tor Mikkel Wara og FrP-ekteparet Tybring-Gjedde. Bertheussen er også tiltalt for "angrep på demokratiet". Hun er tiltalt for i alt åtte tiltalepunkter med seks ulike temaer/hendelser fra 6. desember 2019 til 10. mars 2019.¹³

Under rettsakens innledende forhandlinger, som ble direkte sendt på NRK1, nektet hun straffeskyld på alle punkter i tiltalen.¹⁴ Like før tiltalen ble tatt ut i mars 2019, rakk statsminister Erna Solberg å avgi en uttalelse på direktesendt fjernsyn der hun med adresse til uttalelser fra kunstnerne bak *Ways of Seeing* mente alle skulle være forsiktige med å spekulere i hvem som hadde gjort hærværket, og minnet om hvor belastende det var å være politiker i Norge. I et essay opprinnelig holdt på åpningen av Norges deltakelse på Bokmessen i Frankfurt 16.

oktober 2019, senere publisert i *Morgenbladet*, skrev forfatter og sosialantropolog Erika Fatland:

For ord kan vitterlig være farlige. Fremdeles er det i mange land forbundet med stor, personlig risiko å sette opp Henrik Ibsens *En folkefiende*, 136 år etter at denne brannfakkelen av et teaterstykke hadde premiere. Ja, selv i mitt eget land Norge, som langt fra er noe diktatur, ble en teaterproduksjon nylig kritisert av regjeringssjefen fordi innholdet visstnok var problematisk for enkelte politikere. Neida, kjære statsminister: Det var dine uttalelser som var problematiske.¹⁵

Mange har siden hevdet at statsministeren må beklage uttalelsene fra mars 2019. Kunstnerne har stått i mot et enormt press og mottatt mye hets og sjikane som følge av all negativ omtale på digitale medier. I etterkant av rettsaken,

¹³ <https://www.nrk.no/norge/vil-bruke-helseapp-pa-mobilen-som-bevis-mot-bertheussen-1.15139021>

¹⁴ "Deres Kongelige Høyheter, Kjære statsminister, Kjære gjester, kjære kollegaer og oversettere, kjære lesere" av Erika Fatland, *Morgenbladet.no*. 19.10.2019, <https://morgenbladet.no/boker/2019/10/deres-kongelige-hoyheter-kjaere-statsminister-kjaere-gjester-kjaere-kollegaer-og?fbclid=IwAR1S9NuumsHqPYYBhMAtpclC9QQwVfPIXAepChbW7TsibBKHegGxy0CrMR0>

¹⁵ "Deres Kongelige Høyheter, Kjære statsminister, Kjære gjester, kjære kollegaer og oversettere, kjære lesere" av Erika Fatland, *Morgenbladet.no*. 19.10.2019, <https://morgenbladet.no/boker/2019/10/deres-kongelige-hoyheter-kjaere-statsminister-kjaere-gjester-kjaere-kollegaer-og?fbclid=IwAR1S9NuumsHqPYYBhMAtpclC9QQwVfPIXAepChbW7T-sibBKHegGxy0CrMR0>

Rettsstegeneren dokumenterte at tiltalte var tilstede. Under rettsaken ønsket tiltalte foto- og opptaksforbud av sin tilstedeværelse i retten. Tegning: Esther Maria Bjørneboe

der dom nå er falt og man avventer eventuell anke fra tiltalte, kan man spørre seg hva hele denne saken egentlig har handlet om, om hvordan vi skal forstå den og eventuelt ta læring av den. "Hva er sensur og hva skal vi gjøre når det nærmer seg det norske scenekunstheltet?" spør Mariken Lauvstad i et essay på *scenekunst.no* den 30. oktober 2019.¹⁶

Under bokmessa i Frankfurt nylig valgte forfatter Erika Fatland å komme med et stikk til statsminister Erna Solberg og hennes uttalelser om *Ways of Seeing*. Hvorfor gjorde Fatland egentlig det? Snart ett år er gått siden premieren. Er vi ikke ferdige med å snakke om *Ways of Seeing* nå? Eller bør vi tvert imot se enda nærmere på hendelsene i kjølvannet av denne forestillingen, og undersøke en ekstra gang hvordan det står til med den frie scenekunsten ikke bare utenfor landegrensene, men også her i Norge? [...] Snart frafalt siktelsen fra PST i det som etter hvert mest av alt liknet en absurd politisk farse. Det er lett å tenke at hele forløpet var så spesielt at det egentlig har veldig lite med den generelle utviklingen i det norske samfunnet å gjøre. Men stemmer egentlig det?

Eller er det tegn på noe større at forestillingen, som ganske riktig og med overlegg hadde valgt et konfronterende dramaturgisk format, ikke bare ble sett på som konfronterende teater, men likefrem som en trussel av kriminell karakter? Er det et varsko at FrP-politikere mente at Black Box teater burde miste statsstøtten? Er det grunn til bekymring når en teaterforestilling blir mistenkt for å trigge en oppviglersk kjedereaksjon, og til og med sette makthaveres sikkerhet i fare? Og ikke minst: Hadde kunstnerne blitt mistenkeliggjort på samme måte dersom ikke flere av dem hadde bakgrunn fra muslimske land?¹⁷

En leder i *Bergens Tidende* forsøkte å oppsummere det hele 24. mars 2019:

Viktig kamp for ytringsfriheten

At kunstnere tar til gatene for å protestere, er sjelden kost her til lands. Noen ganger er det nødvendig. 'Nedkjølende effekt' er når maktovergrep mot kunst og debatt senker takhøyden for frie ytringer. Siktelsene mot scenekunstnerne bak stykket *Ways Of Seeing* på Black Box teater i Oslo, kunne i verste fall ført til frykt og selvsensur hos flere kunstnere. I dette tilfellet ser heldigvis reaksjonene ut til å være motsatte.¹⁸

^{16, 17} "Scenekunst og sensur" av Mariken Lauvstad, 30.10.2019 <http://www.scenekunst.no/sak/scenekunst-og-sensur/>

¹⁸ "Viktig kamp for ytringsfriheten" av BT, 24. 03. 2019 <https://www.bt.no/btmeninger/leder/i/VbbkoJ/viktig-kamp-for-ytringsfriheten>

I den andre saken ble en rap-artist fra Bergen med artistnavnet Kamelen hentet ut for en ”samtale” med politiet, midt under en konsert i Kristiansand. Foranledningen var, ifølge siktelsen og domfellelsen, at han sa ”fuck the police” etter å ha forlatt scenen for en øl i baren. Tilstedeværende politi skal ha følt seg truet fordi rapperen hadde øyekontakt med dem mens utsagnet falt. Ifølge *Dagbladet* var rundt 800 mennesker til stede på konserten, som ble stanset da ”situasjonen kom ut av kontroll”.³⁴

I perioden er det også fremmet eller varslet flere søksmål, som gjerne innebærer at advokater for to parter kommer fram til en løsning, uten at domstolene blir involvert. For eksempel mottok Den nationale scene i Bergen et varsel i forbindelse med at Vigdis Hjorts roman *Arv og miljø* ble adaptert for teateret. I 2018 ble også to selvbiografier advokatmat, først boka til bloggeren Anniken ”Annijor” Jørgensens *Bare en natt til*, deretter Petter Northugs *Min historie*.³⁵ Begge disputtene endte med at bøkene ble ”justert”.

Hendelsen med rap-artisten Kamelen i 2018 er i mindre grad enn *Ways of Seeing* enestående, spesielt hvis vi sammenligner med saker internasjonalt, der politiet griper inn, anholder opptredende kunstnere og avbryter en scenisk forestilling. Begge sakene har likevel elementer i seg som ikke er forenlige med en normal forståelse av kunstens frie stilling i Norge, og der norsk politi kan sies å bli utfordret på sin kompetanse og forståelse av kunstneriske ytringer og kunstens frie stilling.

Både i tilfellet med *Ways of Seeing* og Kamelen er overdrivelse og provokasjon en del av den iscenesatte sjangerens virkemidler; i det ene tilfelle et politisk teater der dokumentariske elementer skaper en illusjon av at teateret faktisk avslører og avdekker politisk og økonomisk makt, rasisme og urettferdighet. I den andre en musikalisk sjanger som snur på verdihierarkier knyttet til vold, dop, kriminalitet, lov og orden og idealiserer den kriminelle hipsteren i møte med politiet. Sakene er samtidig vesentlig forskjellige: I tilfellet med *Ways of Seeing* var politiet mottaker av en anmeldelse fra en privatperson og utsatt for press fra politikere og media om å foreta seg noe. At anmeldelsen senere ble antatt å være falsk og de kriminelle trusselhendelsene iscenesatt av den som leverte inn anmeldelsen, satte politiet på helt nye prøvelser i norsk historie. I tilfellet med Kamelen ser man heller en situasjon der politiet i utgangspunktet kan ha ønsket å bare observere en rapkonsert,³⁶ men der situasjonen forandret seg.

³⁴ Se *Dagbladets* oppslag 7. desember 2018 via <https://www.dagbladet.no/nyheter/sa-fuck-the-police-under-konsert-og-ble-pagrepet---maktmisbruk/70546905> (sist besøkt 18. november 2020).

³⁵ Se f.eks <https://www.dagbladet.no/kultur/helga-hjorth-om-anniken-jorgensens-bok---utlevering-selger-i-botter-og-spenn/70282789>

³⁶ Ifølge politiets vitneforklaring i saken, var det ”bråk/ordensforstyrrelser på stedet” som gjorde at en uniformert patrulje parkerte og gikk inn på ”utestedet Kick rundt midnatt”, ref. dom fra Kristiansand tingrett 23.09.2020.

Kamelen i aksjon på Sentrum Scene i Oslo i 2020. Foto: Lars Opstad/NRK

Kamelen i Kristiansand

Marcus Kabelo Møll Mosele (kjent som artisten og rapperen Kamelen) er i følge dom avsagt 23. september 2020 i Kristiansand tingrett dømt i henhold til Straffeloven § 156, annet ledd

for ved skjellsord eller annen utilbørlig atferd å ha forulempet en offentlig tjenestemann under eller på grunn av utføringen av tjenesten.

Forulempelsen skjer i følge domsdocumentet som her blir referert, i det artisten oppdager politiet i salen og roper – i følge politiets vitneforklaring; ”fuck politi”.

Hendelsen er nærmere beskrevet i et avsnitt om ”grunnlag”:

Grunnlag:

Lørdag 8. desember 2018 ca. kl. 00.15 i Dronningens gate 8 i Kristiansand, i forbindelse med at politiet var på stedet i forbindelse med ordensoppdrag under konsert han hadde på stedet, så han direkte mot politibetjentene Håkon Rygg og Ole Kristian Tjensvoll, og ropte gjentatte ganger ”fuck the police” gjennom mikrofonen. Han forulempet dem således under utførelse av deres tjeneste.

Videre er Kamelen også domfelt etter andre ledd i samme paragraf i Straffeloven ”for å ha hindret en offentlig tjenestemann i å utføre en tjenestehandling”. Grunnlaget er for dette rettsforholdet beskrevet slik:

Grunnlag:

Til tid og på sted som beskrevet i post 1, idet han ble pågrepet som følge av uttalelsene som der beskrevet, motsatte han seg arrestasjonen, ved å sette seg kraftig opp, opptre aggressivt og forsøke å rive seg løs av grepet til politibetjentene. Videre, i forbindelse med at politibetjentene forsøkte å lede ham inn i politiets tjenestebil, satte han beinet mot tjenestebilen, og sparket i fra med stor kraft, slik at slik at (sic) tjenestemennene ble dyttet bakover.

Til sist ble Kamelen tiltalt etter Legemiddeloven § 31 annet ledd, jf. § 24 første ledd, ”for uten lovlig atkomst å ha brukt narkotika”.

I ettertid kan det diskuteres om hvem som provoserte hvem, først, og om politiets fremgangsmåter var hensiktsmessige eller tilpasset situasjonen. I rettssystemet er imidlertid ikke slike spørsmål hensyntatt i særlig grad, og

ytringsvernet kan fort bli tilsidesatt dersom politiet har handlet ut fra rimelige vurderinger av situasjonen, sett fra politiet ståsted. Politiet har, som særskilt viktig profesjon i samfunnet, et særlig vern i lovverket, og deres vern er heller styrket enn svekket siden 2014.¹ I dette tilfellet anvendes Straffelovens § 156 om hindring av offentlig tjenestemann av påtalemyndigheten, som sier:

Den som hindrer en offentlig tjenestemann i å utføre en tjenestehandling, for eksempel ved å nekte adgang til steder hvor han har berettiget tilgang, straffes med bot eller fengsel inntil 6 måneder. Den som ved skjellsord eller annen utilbørlig atferd forulemper en offentlig tjenestemann under eller på grunn av utføringen av tjenesten, straffes med bot.

I domfellelsen fra Kristiansand tingrett 23. september 2020 heter det:

Etter rettens syn er det neppe tvil om at utsagnet 'fuck politi' ropt flere ganger mot uniformert politi under deres lovlige tjenestehandling, og i den konkrete konteksten dette ble fremsatt jf. ovenfor, vil være et skjellsord og/eller forulemping, som i utgangspunktet rammes av straffeloven § 156, annet ledd. Retten finner med henvisning til den konkrete bevisituasjonen i saken at tiltaltes ytring ikke er vernet av ytringsfriheten, heller ikke den såkalte kunstneriske ytringsfriheten, som forsvareren har prosedert på. Riktignok holdt tiltalte konsert og noen av tiltaltes tekster inneholder negative utsagn om bla. politiet. Tiltalte utsagn/ytring kom imidlertid ikke fra scenen i forbindelse med en sang eller fremføring av tekst. Tiltalte hadde bedt om pause og han var på vei mot baren, da han åpenbart så at det var uniformert politi i lokalet. Polititjenestemennene var dessuten godt synlige i lokalet med gule refleksvester med påskrift politi. Etter å ha hatt øyekontakt med disse ropte han gjentatte ganger i mikrofonen

'fuck politi'. Da er man etter rettens syn utenfor ytringsfriheten, og der polititjenestemenn er vernet mot skjellsord og fornærmelig adferd under lovlig utførelse av polititjeneste jf. straffeloven § 156, annet ledd.²

Anke er under vurdering, og ut fra domsdokumentet kan det i så fall skje ved at ytringsvernet hevdes å ha forrang likevel, f.eks hvis tiltalte ikke sa "fuck politiet", men "fuck the police" og heller siterte en klassisk låt og et mye brukt refreng innen rap-sjangeren, med utgangspunkt i låta "fuck tha police" fra 1988.³ Men hvis politiets situasjonsvurdering blir lagt til grunn igjen, er det vanskelig å se at Grunnlovens § 100 kommer til anvendelse. Vi får se. Omdømmemessig har en rapper uansett mye å vinne på å bli arrestert og siktet, live. Politiet vinner sannsynligvis tilsvarende lite troverdighet og støtte hos de 800 tilstedeværende på konserten, ved å anholde artisten og stoppe konserten. Men å ha eller få rett i rettssystemet kan være viktigere for politiet og påtalemyndighet på lengre sikt.

¹ Se kronikk i *Klassekampen*, 13.10.2020 av Katrine Holter, tilgjengelig på <https://klassekampen.no/utgave/2020-10-13/taler-norsk-politi-for-lite>

² Dokument mottatt av forfatteren 09.12.2020 etter henvendelse til Kristiansand tingrett.

³ Opprinnelig en låt av den amerikanske rap/hiphop-gruppen N.W.A. fra 1988, som bl.a. regnes som foregangsgruppe for sjangeren gangsterrap. Teksten i låten uttrykker en sammensatt offerposisjon basert på både farge, kjønn, kultur og sosial klasse i konkret konfrontasjon med politi, rettssystem og ordensmakt. Låta er en klassiker og spilt inn en rekke ganger av ulike artister. Se <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=rap+fuck+the+police>

Kamelen under konsert på Slottsfjellsfestivalen i 2018. Foto: Tom Øverlie/NRK

Saken med Kamelen virker nokså enestående i norsk sammenheng,³⁷ men internasjonalt er det nettopp musikere og scenekunstnere som får sin kunstneriske frihet innsnevret. Ifølge den internasjonale organisasjonen Freemuse ble det verden over rapportert om 673 innskrenkninger i kunstneres frihet i 2018, 157 kunstnere fengslet eller satt i varetekt, i hovedsak på grunn av "politiske årsaker" der kunstnere har stått fram og kritisert offentlige myndigheter og institusjoner (56%). Øvrige årsaker er knyttet til beskyldninger om terrorisme (18%), blasfemi (12%) og minoritetsforfølgelse (9%).³⁸ 60 av disse var musikere, ikke sjelden ordkjappe rap-artister, blant annet 14 i Spania som ble arrestert i forbindelse med konflikten mellom sentralmakten og den regionale uavhengighetsbevegelsen i Catalonia. Musikere viser seg å være den mest utsatte kunstnergruppen, og to musikere ble regelrett drept i 2019 i Brasil og Pakistan. I Tyrkia fengsles kunstnere fra den kurdiske minoriteten, i Kina er det uiguriske og tibetanske kunstnere som møter myndigheters anklager om lovbrudd, mens mange kubanske kunstnere anholdes for brudd på sensurforskrifter. Dansere anholdes oftest i land der dans og sceneopptredener oppfattes som syndig, i henhold til religion (Iran, Jemen, Bangladesh). I land "vi ikke liker å bli sammenlignet med" kan serier av anmeldelser, som hver for seg ikke fører til domfellelse, brukes til å ødelegge og

³⁷ Vi har derfor valgt å referere til denne hendelsen. Men forøvrig er ikke musikkfeltet trukket inn i denne undersøkelsen. kamp-for-ytringsfriheten

³⁸ Se *The State of Artistic Freedom 2019*, årlig rapport utgitt av organisasjonen Freemuse, Se <https://freemuse.org/>

stanse kunstnerkarrierer og kunstneriske ytringer. I tillegg til å bli forfulgt av statlige myndigheter, blir kunstnere fysisk angrepet (14 hendelser), truet og krenket (44 hendelser), bøtelagt (48 hendelser), saksøkt eller anklaget (83 hendelser), ilagt reiseforbud (14 hendelser) og regelrett sensurert (286 hendelser).

Freemuse har kontorer i Oslo og støttes av Utenriksdepartementet, det svenske utviklingsdirektoratet SIDA og Stiftelsen Fritt Ord. Også filmproduksjon er utsatt, og filmskapere er fengslet blant annet i Egypt og Tyrkia, flere er blitt truet og krenket, og i India er det satt fram dødstrusler og voldtektstrusler overfor filmskapere. Sensur av utenlandsk film skjer på rutinemessig basis i Uzbekistan og Pakistan.³⁹

Den mest alvorlige hendelsen av at kunstneriske ytringer er blitt hindret og regelrett sensurert i perioden mellom 2014 og 2020 er i vår mening hendelsene rundt dokumentarfilmen *The Magnitsky Act*. Med denne fikk det norske filmmiljøet en påminnelse om at Norge ikke er en lukket boble med solid rettsbeskyttelse for kunstnerisk frihet og kritiske eller kontroversielle ytringer. Her ble en norsk-produsert dokumentar tatt av plakaten på Kortfilmfestivalen i Grimstad som følge av trussel om søksmål og erstatningskrav fra en amerikansk investor. Som vi skal se i forbindelse med dokumentarfilmen *Den norske islamisten* opplevde både fotograf og regissør å bli trukket inn i en rettsak om rekruttering til terror. Den 8. juni 2015 banket politiet på døren til regissør Ulrik Imtiaz Rolfsen og krevde utlevering av opptakene til filmen. Det ble en strid om kildevernet i norsk rett, og PST tapte til slutt i Høyesterett etter først å ha fått medhold i to rettsinstanser.⁴⁰

Vi kommer nærmere inn på disse og andre hendelser av begrenset ytringsfrihet for kunstneriske ytringer i Norge i kapitlene om de enkelte kunstfeltene mot slutten av rapporten.

³⁹ Filmsensur er svært utbredt rundt om i verden, og det er ikke så lenge siden den ble opphevet i Norge, heller. Aldersgrensesensur foretas fortsatt av medietilsynet, og filmer blir fremdeles forbudt om de bryter spesielle straffelovsbestemmelser. Se: <https://www.dn.no/etterbors/tre-filmer-ble-forbudt-i-norge-ifjor/1-1-1808687>

⁴⁰ Filmen er tilgjengelig i NRKs arkiver, under vignetten Brennpunkt, se forøvrig <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/den-norske-islamisten-1.13462081>

Plakat fra senere visning av filmen.

The Magnitsky Act

”Den norske filmbransjen ble tatt fullstendig på sengen av trusselen om søksmål ...”, skrev den anerkjente filmkritikeren Kjetil Lismoen i *Aftenposten* 23. september 2016.¹ Noen måneder tidligere hadde Kortfilmfestivalen tatt en norskprodusert dokumentarfilm ”av plakaten” etter at en amerikansk investor hadde truet med søksmål om den ble vist. Siden har Menneskerettsdomstolen i Haag avgitt en kjennelse med relevans for filmen og internasjonale medier som *The Guardian*, *The New York Review of Books* og *Der Spiegel* har kommentert den. I Norge er det fortsatt uvisshet om hva som egentlig har foregått og om filmen har lidd for et brudd på norsk ytringsfrihet. Hva i all verden er det som har skjedd?

Om man setter seg inn i hendelsene rundt den NFI-støttede dokumentarfilmen

The Magnitsky Act er det vanskelig ikke å tenke at dette er en av de mest alvorlige, mest intrikate, og mest kontroversielle sakene om ytringsfrihet som noen gang har truffet kongeriket Norge. For å forstå saken må man vite hva filmen handler om: *The Magnitsky Act* er en norskprodusert dokumentarfilm som sporer sakspapirer og hendelser i Russland fra de siste 20 årene knyttet til en tvist mellom russiske skattemyndigheter og et amerikansk investeringsselskap, Hermitage Capital Fund (HCF). Mens selskapet avviklet sin virksomhet i Russland ble 230 millioner dollar som selskapet angivelig fikk ettergitt i skatt, borte. Investorselskapet hevdet at pengene aldri kom tilbake til dem og ble underslått av russisk politi og skattemyndigheter. Russiske skattemyndigheter på sin side etterforsket selskapet. Underveis ble HCFs skattespesialist

¹ ”Magnitsky-dilemmaet” av Zoya Svetova og Kjetil Lismoen, *Aftenposten*, 23.09.2016, https://www.aftenposten.no/kultur/i/8oGAQ/magnitsky-dilemmaet?spid_rel=2

Sergei Magnitsky forhørt og fengslet og ett år senere omkommer han under uklare omstendigheter i fengsel. Investor og eier av Hermitage Capital Fund, William Browder hevdet straks at Magnitsky var en korrupsjonsvarsler som ble myrdet for sin rettskaffenhet. En martyr og en helt. Hjemme i USA får Browder republikanske senatorer til å fremme et lovforslag om å straffeforfølge utenlandske statsborgere for menneskerettsbrudd begått i andre land. Barack Obama signerer loven i 2012, som får navnet *The Magnitsky Act*.

Filmens narrative grep er å dokumentere historien om hvordan filmen ble til. Den var opprinnelig tenkt som en film som skulle dokumentere Browders historie. De innledende scenene i filmen følger derfor Browders fortelling om at Magnitsky ble myrdet. Men forsøkene på å iscenesette Magnitskys siste dager virker ikke troverdige. Samtidig begynner regissøren å finne dokumenter og vitneutsagn som tyder på at Browders historie ikke bare er sann. Det skjer en vending: Fra å forsøke å underbygge Browders historie går filmen over til å dokumentere at den ikke holder. Regissøren får et stadig mer anstrengt forhold til sin kilde, som ikke lenger svarer på henvendelser. Til slutt sitter regissøren og regissørassistenten og går igjennom funn og dokumenter i saken for å finne ut hva som "egentlig" kan ha skjedd.

Filmens egentlige hovedperson går fra å være Sergei Magnitsky til å bli investoren William Browder. Samme dag som filmens premiere 27.04.2016, gikk

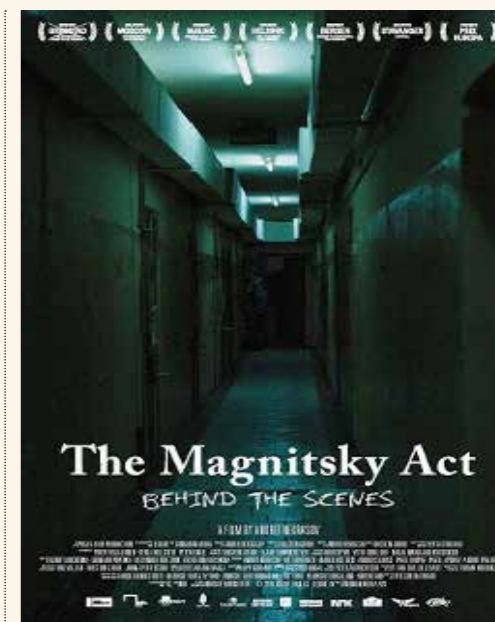
Browder offentlig inn for å stoppe filmen som etter planen skulle vises for det Europeiske Parlamentet i Brussel.² Dette viste seg bare delvis mulig å få til:

Filmene ble åpenbart hindret på sin vei til norsk og internasjonal offentlighet, først og fremst med NRKs redaksjonelle valg, dernest av Kortfilmfestivalens valg om å ta filmen av plakaten. I dag ligger den på *Youtube* og kan ses av alle som har interesse av å se den.³ Slik sett er ytringsfriheten på sett og vis oppfylt, om enn forsinket og under vanskelige forhold.

I forsøket på å stoppe filmen har Browder systematisk arbeidet for å svekke regissørens og filmens troverdighet. Underveis med filmen har det norske produksjonsselskapet og regissøren følt seg truet og opplevd profesjonelt datatyveri og regelrett overvåking.⁴ Samtidig har Browder arbeidet aktivt for å få amerikanske senatorer, presidenter og EU-parlamentarikere, internasjonale medier og den allmenne offentlighet til å tro på sin versjon av historien. Også norske stortingspolitikere, ministere og menneskerettsorganisasjoner ble oppsøkt og "informert om saken", og varslet om de uheldige følgene om dokumentarfilmens virkelighetsbilde skulle vinne fram. Ut fra hendelsesforløpet blir en rekke spørsmål om ytringsfrihet aktualisert. Sett fra Browders perspektiv handler det om at filmen fremstiller påstander som han mener ikke kan dokumenteres og som er falske. Han fastholder sine påstander om hva som skjedde med Magnitsky

og filmen tjener bare til å svekke hans troverdighet på en måte som går på personvernet og hans internasjonale arbeid for menneskerettigheter løs. Sett fra produksjonsselskapets og regissørens perspektiv er de aktivt blitt hindret i å vise filmen og motarbeidet i forsøket på å avdekke et innviklet sakskompleks og det faktum at Browders historie om russisk korrupsjon og Magnitskys død ikke bare er basert på sannhet.

12 år etter Magnitskys død, i 2019, fattet Menneskerettsdomstolen i Haag en dom der de fastslo at Magnitskys dødsårsak ikke var direkte vold og mord som Browder påsto, men systematisk mangel på legetilsyn.⁵ Russiske myndigheter ble på denne bakgrunn dømt for menneskerettsbrudd og ilagt erstatningsansvar overfor de etterlatte. Helsingforskomiteen i Norge og mange internasjonale organisasjoner og medier fastholder på denne bakgrunn sin støtte til Browder.⁶ Allerede i 2016 ble filmen kalt "agitpop" i en redaksjonell artikkel i *Washington Post*.⁷ Men andre internasjonale medier har i senere grave-journalistiske gjennomganger av saken gitt sin støtte til den norske dokumentarfilmens påstander. Senest i februar 2019 har *Der Spiegel* gjentatt mange av de samme påstandene som framkommer i filmen,⁸ og den danske ytringsfrihetsforkjemper

Flemming Rose har gjort det samme i *Berlingske Tidende*.⁹

Kjetil Lismoen beskrev situasjonen for alle verdens dokumentarister i bransjetidsskriftet *Rushprint* slik:

Filmskapere opplever voksende press over hele verden, i kjølvannet av den nye globale sikkerhetssituasjonen. I dokumentarer som *Citizen Four*, og *Snowden*, blir det ettertrykkelig slått fast hva som står på spill i USA, mens det i tradisjonsrike filmnasjoner som Russland og Polen, men også Ungarn og Tyrkia, nå foregår direkte sensur av film. Dokumentaristene har opplevd et nærgående sikkerhetspoliti som ikke går av veien for å teste grensene. Det krever at dokumentaristene er i posisjon til å yte motstand, til å hegne om sine grenser.¹⁰

² https://en.wikipedia.org/wiki/The_Magnitsky_Act_%E2%80%93_Behind_the_Scenes#cite_note-NYTimes2016-06-09-6

³ <https://www.youtube.com/watch?v=ack8GcFvaN4>

⁴ Se rapporten utarbeidet for Kortfilmfestivalen av Myren, Hanne, *Ytringsfrihet i norsk filmbransje*. Ikke tilgjengelig på nett.

⁵ <https://hudoc.echr.coe.int/eng-?itemid={%22001-195527%22}>

⁶ Se for eksempel <https://www.justiceinitiative.org/litigation/magnitsky-v-russia>. For en innføring i Helsingforskomiteens måte å håndtere saken på, se den timelange "høringen" som ble arrangert i sakens anledning på <https://www.nhc.no/en/the-oslo-magnitsky-hearing/>. Regissør Andrej Nekrasov har også kommentert dommen, se <http://magnitskyact.com/nhc>

⁷ https://www.washingtonpost.com/opinions/russian-agitprop-lands-in-washington/2016/06/19/784805ec-33dc-11e6-8ff7-7b6c1998b7a0_story.html

⁸ <https://www.spiegel.de/wirtschaft/russland-der-fall-magnitski-story-ohne-he-a-00000000-0002-0001-0000-000167093479>

⁹ <https://www.berlingske.dk/kommentatorer/hvidvaskjaegeren-og-russiske-agenter>

¹⁰ "Da norsk film mistet uskylden" av Kjetil Lismoen, 26.09.2016, *Rushprint*, <https://rushprint.no/2016/09/da-norsk-film-mistet-uskylden/>

Og fortsatte om den norskproduserte filmen:

The Magnitsky Act ble som kjent presset av plakaten under Kortfilmfestivalen i Grimstad på grunn av trusselen om søksmål fra den velstående aktivisten Bill Browder. [...] På mange måter vekket Browder filmbransjen opp fra sin tornerosesøvn. Ingen hadde trodd at den offentlige debatten kunne knebles så effektivt med trusselen om søksmål. Men i en tid der norske dokumentarister er mer internasjonalt orienterte enn noensinne, blir også dette den nye normalen. Derfor er det på høy tid at den norske filmbransjen, både den produserende og kuraterende, ser nærmere på hva den kan lære av det som har skjedd.¹¹

Det var etter denne saken at produsentforeningens dokumentarister ble enige om å ta en gjennomgang av saken. Grimstadfestivalens styre og deler av filmbransjen jobbet samtidig med tanken om å etablere et fond for juridisk utsatte filmer, og så blant annet på lovverket i Sverige, om det var bedre beskyttelse for dokumentarister der. Om dette kommenterte Lismoen i samme artikkel:

Det ville vært betryggende om lovverket ble skjerpet i dokumentaristenes favør, men det er ikke tilstrekkelig alene og heller ikke så sannsynlig at det vil skje. Så lenge norske dokumentarister ikke behersker denne typen sikringsarbeid, vil de forbli sårbare og i framtiden kanskje unngå de mest utfordrende sakene. Det kan få vidtgående konsekvenser for ytringsfriheten.¹²

I et senere innlegg i *Rushprint* ble behovet for en etisk sjekklister diskutert:

Norsk faglitterær forfatterforening lanserte i februar i år en etisk sjekklister for sakprosa. Den er omdiskutert, noe som åpenbart var poenget med å lage den, og føyer seg inn i

rekken av innspill i en større diskusjon om dokumentarformatets ansvar overfor virkeligheten. Man skulle tro at de norske dokumentaristene i hovedsak bør ta de samme hensynene som forfatterne. Ja, det går an å argumentere for at filmskapere gjengir virkeligheten og blottstiller enkeltpersoner på en enda mer utleverende måte gjennom sin visuelle og lydige kraft.¹³

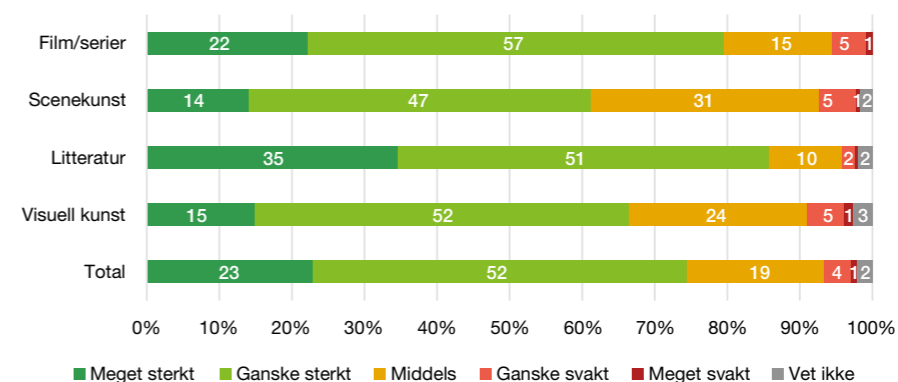
Hvor godt norske filmskapere og dokumentarister er beskyttet fra å komme i lignende, kompliserte situasjoner i framtiden, og eventuelt hvordan det best kan håndteres, er en viktig problemstilling å undersøke nærmere.

Kunstnere vurderer ytringsfrihetens status

Trusselen mot ytringsfriheten kommer ironisk nok fra de som skriker opp om ytringsfriheten (sin) hele tiden: men verken muslimer, jøder eller innvandrere truer norsk ytringsfrihet – minoritetene utsettes for misbruket av 'ytringsfriheten', altså de som ikke ser at grunnlovens paragraf 100s mål er et 'opplyst ordskifte', ikke fordømming. (Tilbakemelding i undersøkelsen)

Norge er ikke nevnt i rapporten fra Freemuse i 2019, og det er sammenlignet med andre land få anmeldelser og kritiske hendelser knyttet til begrensninger av kunstneres frihet og ytringsfrihet i Norge. Men de hendelsene som er skjedd, har vært komplekse og verdt å ta lærdom av. De har også hatt stor betydning for de kunstnerne som har måttet "stå i dem" og forsvare sin kunstneriske frihet og ytringsfrihet. Det er derfor knyttet spenning til i hvor stor grad kunstnere vurderer at ytringsfriheten er beskyttet i Norge i dag, sammenlignet med undersøkelsen i 2014. Vi stilte samme spørsmål, og fikk følgende svar:

Hvor sterkt beskyttet er norske kunstneres ytringsfrihet i Norge i dag?

I 2014 konkluderte vi med at kunstnerne i undersøkelsen, enten de var forfattere eller visuelle kunstnere, oppfattet og vurderte hvordan den kunstneriske ytringsfriheten var beskyttet i Norge nokså likt, og i begge tilfeller som godt beskyttet. Spesielt forfatterne var rimelig unisone i sine vurderinger med 87% i de to øverste svarkategoriene. Årets undersøkelse viser igjen at forfatterne opplever ytringsfriheten som like godt beskyttet som i 2014, med nesten identiske tall for de som svarer meget sterkt og ganske sterkt (til sammen 86%). Også filmfeltet har relativt høy vurdering av å være beskyttet. Men spesielt har scenekunstnerne en mye lavere tiltro til at ytringsfriheten er beskyttet i Norge, med kun 61% oppslutning i de to øverste svarkategoriene. Også visuelle kunstnere, som i 2014 hadde 81% i

¹¹ "Da norsk film mistet uskylden" av Kjetil Lismoen, 26.09.2016, *Rushprint*, <https://rushprint.no/2016/09/danorsk-film-mistet-uskylden/>

¹² <https://rushprint.no/2016/09/da-norsk-film-mistet-uskylden/>

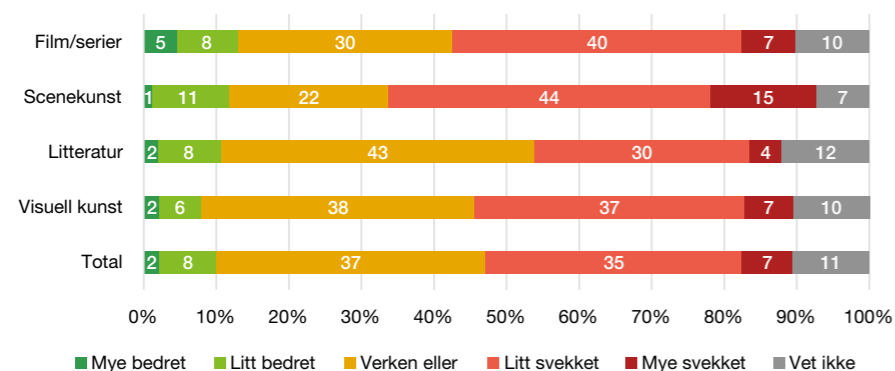
¹³ <https://rushprint.no/2020/02/trenger-dokumentaristene-en-etisk-sjekklister/>

kategoriene for meget sterkt og ganske sterkt beskyttet, er langt mer skeptiske i 2020 (67%) enn i 2014. Vi må derfor konkludere at kunstnere i Norge i 2020 er mer delt i sin oppfattelse av hvor sterkt kunstneres ytringsfrihet er beskyttet enn de var i 2014.

Mens forfattere opplever situasjonen som langt på vei den samme som i 2014, svarer flere scenekunstnere og visuelle kunstnere i 2020 at man bare er middels godt beskyttet. Svarene fra filmfeltet fordeler seg omtrent som det totale gjennomsnittet.

Siden det ikke er skjedd noe med lovverket, og det vi spør om er en subjektiv vurdering om oppfattelse av å være beskyttet, må årsakene til dette søkes i politiske, institusjonelle eller kulturelle faktorer. Det er nærliggende å tenke at svarene kan være påvirket av en helt konkret tildragelse, som har alle disse faktorene i seg, nemlig prosessen rundt teaterstykket *Ways of Seeing* og teaterscenen Black Box i Oslo.

Har kunstneres ytringsfrihet blitt bedret eller svekket de siste fem årene?

Det er også scenekunstnerne som med 59% tydeligst gir uttrykk for at kunstneres ytringsfrihet er svekket de siste fem årene. Det er et høyt tall, og riktignok sier de fleste (44% av de 59%) i scenekunstheltet at de mener ytringsfriheten bare er "litt svekket". Men fortsatt mener 15% at feltet er "mye svekket". Det tyder igjen på at noe spesielt er skjedd i scenekunstheltet, og tankene går igjen til hendelsene rundt teaterstykket *Ways of Seeing*. Men også kunstnergruppen fra filmfeltet har høye tall på dette spørsmålet; 47% svarer at kunstneres ytringsfrihet er blitt "litt" eller "mye svekket".

For øvrig mener de fleste i alle kunstgruppene at ytringsfriheten er "litt svekket" (35% totalt) og 7% heller til at feltet er "mye svekket". Få, bare 10% totalt, mener at vilkårene for kunstneres ytringsfrihet er "litt eller mye bedret", mens hele 48% svarer "verken eller" eller "vet ikke" på spørsmålet. Forfatterne i undersøkelsen er

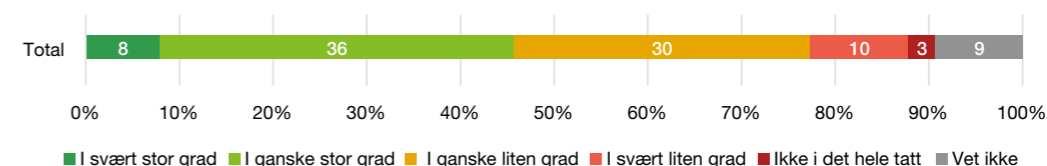
mer tilbøyelige til å mene "verken eller" enn de øvrige kunstnergruppene. Hovedinntrykket er altså igjen at kunstnergruppene erfaring og vurdering er noe mer delt enn i 2014 (det er også flere grupper som sammenlignes) og at oppfattelsen om svekkelse er tydeligst hos scenekunstnere og blant respondentene i filmfeltet.

Sett under ett, er kunstnere i Norge, som gruppe, altså ikke entydig enige i at den kunstneriske ytringsfriheten er svekket de siste årene. Det er omtrent like mange (37%) som mener ytringsfriheten "verken er styrket eller svekket", som de som mener den er "litt svekket". Svarene tyder på at ytringssituasjonen for de fleste kunstnere oppleves som normal og stabil, selv om det skjer enkelthendelser der kunstneres ytringsfrihet blir aktualisert og problematisert. Unntaket gjelder scenekunstheltet: Svarene fra scenekunstnerne varsler om at situasjonen på dette feltet erkjennes å være endret, og scenekunstnerne er også de blant kunstnerne som gir tydeligst uttrykk for hva det er som er de viktigste årsakene for dem: hatefulle ytringer og det generelle konfliktnivået i offentligheten.

På spørsmål om hva som er årsakene til dette, gis det god tilslutning til alle de foreslåtte forklaringene i spørreskjemaet, og det er relativt få, mellom 5 og 17%, som avviser forklaringer med at de har "ingen" eller "svært liten" virkning. På spørsmålet "I hvilken grad har følgende innskrenket kunstneres ytringsfrihet de siste fem årene?" tillegges for eksempel det generelle "konfliktnivået i det offentlige ordskiftet" mest vekt med totalt 44%, tett fulgt av "trusler og hatefulle ytringer på Internett med 43% og "usannheter og rykter som deles i sosiale medier" med 42%. Svarene på disse spørsmålene tyder på at kunstnere i 2020 er tydeligere på at flere faktorer spiller inn, sammenlignet med 2014. La oss se nærmere på de enkelte spørsmålene om årsaker til at ytringsfriheten er innskrenket. Vi kommenterer variasjon mellom kunstfeltene, men viser bare total-linjen for alle kunstnere her:⁴¹

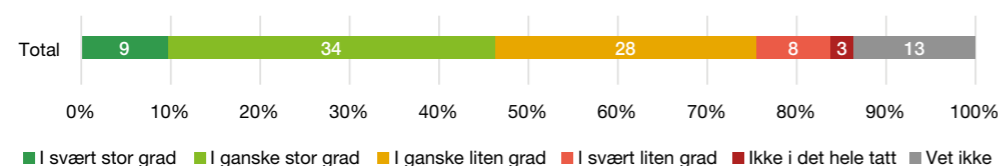
Hva har virket innskrenkende siste 5 år?

Konfliktnivået i det offentlige ordskifte

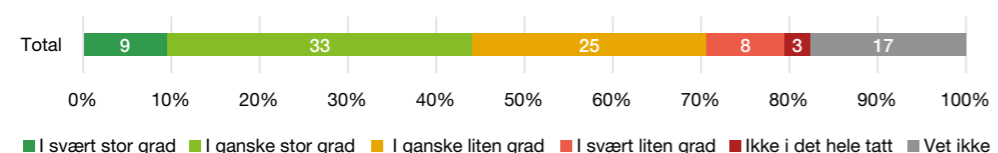

⁴¹ I 2014 spurte vi om hva som kunne tenkes å forbedre ytringsfriheten, og fikk litt sprikende svar. I 2020 spurte vi derfor heller både om hva som kunne være årsaker til at ytringsfriheten ble svekket eller styrket.

Trusler og hatefulle ytringer om kunst og kunstnere på Internett

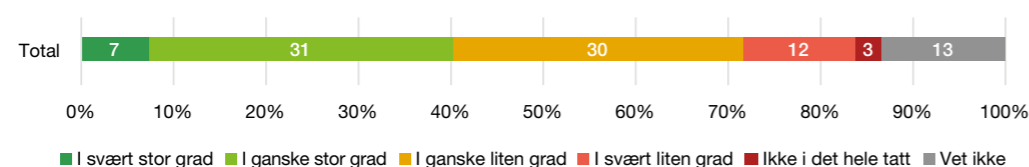

Usannheter og rykter som deles i sosiale medier

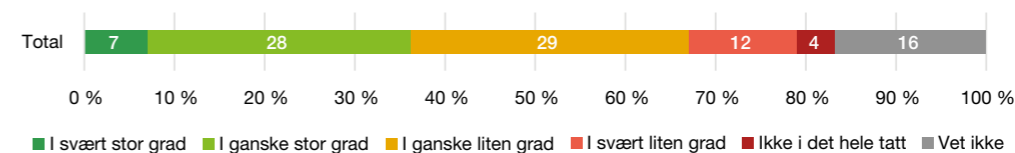

For disse tre forklaringene, og også de øvrige svaralternativene som f.eks. ”politikeres brudd på armlengdes avstand” er det tydelig at svarene fra scenekunstheltet trekker gjennomsnittet opp. De øvrige kunstnergruppene svarer relativt likt og jevnt bekreftende på alle alternativene. Den mest synlige ”motstand” mot et forklaringsforslag opptrer når 26% av forfatterne argumenterer for at politikeres eller myndigheters brudd på armlengde-prinsippet har ”svært liten”, eller ”ingen” virkning i det hele tatt, på deres ytringsfrihet. Om vi leter etter en politisk hendelse, er det mao. i hvert fall ingenting som tyder på at det er skjedd innenfor det litterære feltet. I scenekunstheltet, derimot, tett fulgt av det visuelle kunstfeltet, er det 51% som hevder at dette nettopp er tilfelle.

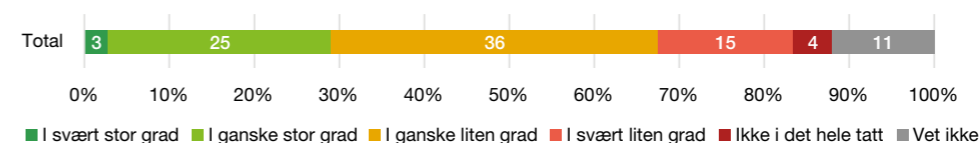
Grupper krav om beskyttelse fra krenkende ytringer

Politikeres og myndigheters brudd på prinsipper om armlengdes avstand

Krav om beskyttelse av folks privatliv

Svarene til scenekunstnerne skiller seg ut og trekker opp gjennomsnittet for tre hovedforklaringer: ”Konfliktnivået i det offentlige ordskiftet” (gjennomsnitt 42, scenekunstnere 52), ”Trusler og hatefulle ytringer om kunst og kunstnere på Internett” (gjennomsnitt 43, scenekunstnere 64), ”Usannheter og rykter som deles i sosiale medier” (gjennomsnitt 42, scenekunstnere 62). Også i svarene for spørsmålet om ”Politikeres og myndigheters brudd på prinsipper om armlengdes avstand” har stort avvik, men er mindre viktig (gjennomsnitt 35, scenekunstnere 51). Krav om beskyttelse av folks privatliv og at spesielle grupper skulle hevde seg krenket, ble av alle tillagt mindre vekt.

Med ganske stor sannsynlighet kan vi si at det er hendelsene rundt teateroppsetningen *Ways of Seeing* som preger svarene. Det at ”gruppers krav om beskyttelse fra krenkende ytringer” og ”krav om beskyttelse av folks privatliv”, sammen med ”armlengdeproblematikken”, får mindre tilslutning som forklaring på innskrenking, også av scenekunstheltet, er verdt å merke seg. Svarene i 2014 indikerte at denne problematikken var mer til stede da.

I 2014 skrev vi blant annet:

Når vi undersøker hvilke samfunnsmessige faktorer som kunstnere og forfattere ser som begrensende, svarer så mange som 35 prosent at deres kunstneriske ytringsfrihet er berørt av framveksten av ”politisk korrekthet” i samfunnet. Også ”særskilte gruppers krav om beskyttelse fra krenkende ytringer” og ”den økte konkurransen om folks oppmerksomhet” får relativt stor tilslutning. Flere ser også framveksten av politisk ekstremisme som innskrenkende for den kunstneriske ytringsfrihetens vilkår (22 prosent), (Slaatta og Okstad 2014, s.3)

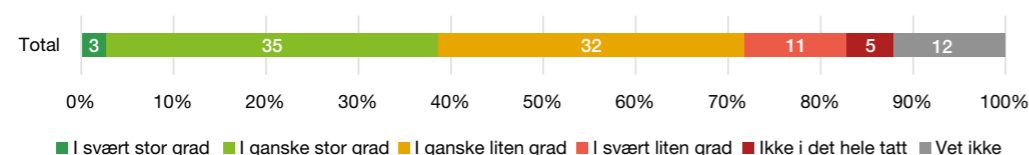
Vi skal ta forbehold om at spørsmålstillingene er noe endret og derfor tidvis får fram funn som ikke kan sammenlignes direkte. Men inntrykket vi får er at man i

2020 tillegger endringskraften i flere forklaringer enn i 2014, og at det er det generelle konfliktnivået, Internett og sosiale medier som nå tillegges størst vekt.

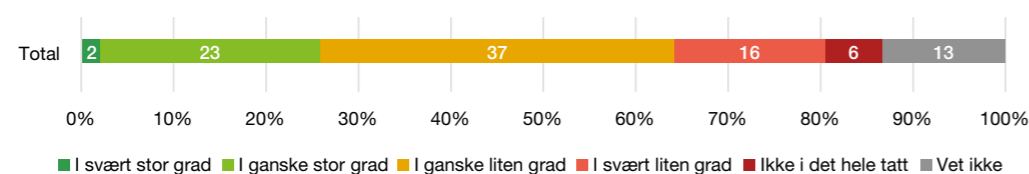
Når vi snur på problemstillingen og spør hva som kan ha forbedret eller styrket ytringsfriheten de siste 5 årene, får vi et tilsvarende sammensatt bilde. Verken mediene eller politikerne har særlig troverdighet som forsvarere av kunstneres ytringsfrihet. Ifølge svarene er det mest positivt for kunstneres ytringsfrihet med ”økt synlighet og deltakelse av kunstnere med minoritetsbakgrunn”, og at det ”mobiliseres i forbindelse med f.eks. *Ways of Seeing*” og ”rundt me-too”. Her svarer totalt 40% eller mer bekreftende (”i svært stor grad” og ”i stor grad”). Det er svært få som har tiltro til at det er ”kunstens stilling som er bedret”, og som nevnt, scorer heller ikke verken politikernes engasjement eller mediernes kritiske søkelys særlig høyt når det gjelder å forstå hva som kan ha bidratt til forbedringer i kunstneres ytringsfrihet de siste fem årene.

I hvilken grad har følgende forbedret kunstneres ytringsfrihet de siste fem årene?

Økt synlighet og deltakelse av kunstnere med minoritetsbakgrunn

Medienes kritiske søkelys mot forsøk på å innskrenke kunstneres ytringsfrihet

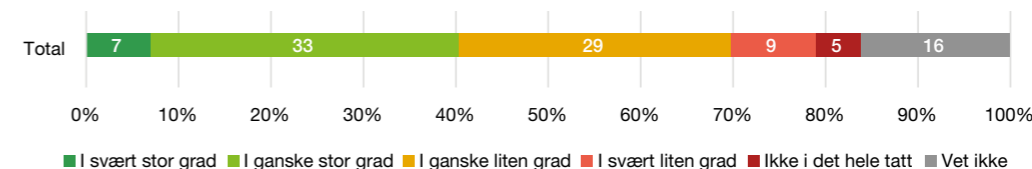

Til slutt noen tilbakemeldinger i undersøkelsens åpne spørsmål:

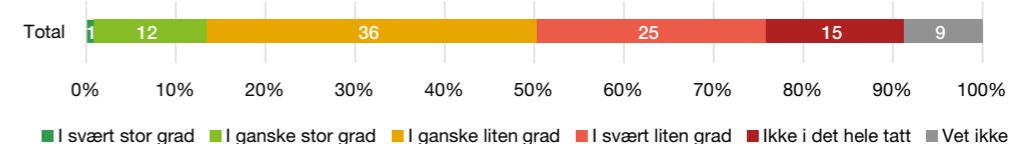
Ytringsfriheten er truet av at de fleste som vokter portene for kunstneriske ytringer tilhører venstresiden og føler seg ideologisk forpliktet til å hindre kunst som oppfattes som liberal eller konservativ, eller på annen måte er imot rådende standard meninger, fra å komme til uttrykk. Dette gjelder forlag, bokhandlere, redaktører og kritikere. Antagelig er dette den største trussel mot ytringsfriheten i dag fordi den bidrar til middelmådighet, ensidighet og provinsialitet i en liten og sårbar kultur. Ytringsfrihet var ikke definert (muligens med vilje?), men det gjør at enkelte spørsmål framstår irrelevante opp mot hva ordet egentlig betyr.

Jeg mener at den største utfordringen hva gjelder ytringsfrihet i Norge er likhetskulturen; en konform, defensiv tankegang der en helst ikke skal reflektere og stille spørsmål. Men også en politisk korrekthet der en knapt kan snakke om kultur uten å bli beskyldt for å ”generalisere” - gjerne mest i svensk kultur. Ellers er den største utfordringen innad i kunstmiljøet mange angststyrte, trygghetsnarkomane, følelsesstyrte kunstnere. Dette påvirker arbeidsmiljøet og evnen til å ha en åpen holdning til sine medkunstnere.

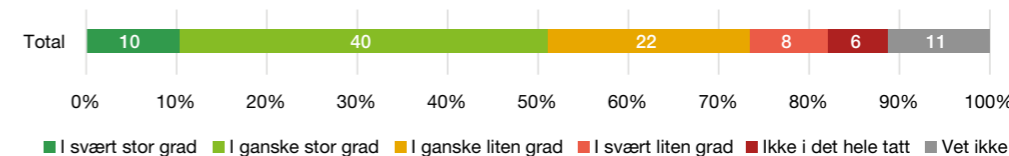
Mobilisering blant kunstnere, f.eks. i forbindelse med teateroppsetningen *Ways of Seeing*

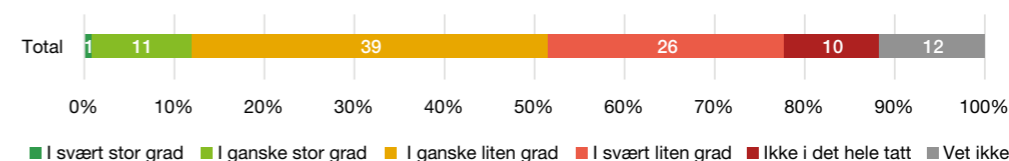
Generelt større aksept og forståelse for kunstens rolle i samfunnet

Mobiliseringen mot seksuelle overgrep, f.eks. metoo

Politikernes engasjement for kunstneres ytringsfrihet

Regissør og manusforfatter til teaterforestillingen *Ways of Seeing*, Pia Maria Roll under vitneavhør i rettsaken, 15. oktober 2020. Foto: Ole Berg-Rusten/NTB

Igen kan vi anta at politikere og kulturjournalister kom i dårlig lys for mange kunstnere i forbindelse med prosessen rundt *Ways of Seeing*. I en åpen tilbakemelding skriver en av respondentene at det ”kunne vært et spørsmål om hvorvidt kunstnere opplever at ledende politikere har kompetanse når de uttaler seg kritisk om kunst”. En annen er inne på at kompetanse om kunst gjelder samfunnet generelt og skriver ”I hvilken grad trues ytringsfriheten av nedbygging av kunstfag i skolen? Den utvidete forståelsen av kunstens rolle i samfunnet er et perspektiv som tilhører de få...”. En tredje peker på den norske ”likhetskulturen” og kritiserer ytringskulturen i sitt eget felt:

en konform, defensiv tankegang der en helst ikke skal reflektere og stille spørsmål. Men også en politisk korrekthet der en knapt kan snakke om kultur uten å bli beskyldt for å ”generalisere” (...). Ellers er den største utfordringen innad i kunstmiljøet mange angststyrte, trygghetsnarkomane, følelsesstyrte kunstnere.

Denne argumentasjonen kommer vi tilbake til i kapittel 5, der vi går inn på kunstinstitusjonene selv.

Oppsummering om ytringsfrihetens juridiske kontekst

I en tilbakemelding i et åpent spørsmål mente en kunstner at vi kom til å få forutsigbare svar: ”Denne undersøkelsen kommer til å få det svaret den ber om, nemlig at det ikke-eksisterende spøkelset ”politisk korrekthet” og ”de lettkrenkede” hindrer Viktige Meldinger fra unge menn som gjerne vil si noe provoserende. Problemet er et annet sted: Unge kvinner fra usynlige grupper som effektivt jages ut av den offentlige debatten pga shitstormer i sosiale medier.”

Svarene i undersøkelsen har gitt et mer nyansert bilde og har gjort denne mistanken til skamme. De fleste som har svart på undersøkelsen peker på offentligheten, på sosiale medier og Internett, som det som begrenser ytringsfriheten. Det kan tolkes som man av og til er offer, men også at man ser en samfunnsutvikling og en digital medieutvikling som oppleves som problematisk for kunstneres ytringsfrihet. Vi har flere spørsmål som belyser denne problemstillingen og som vil bli diskutert videre i senere kapitler. Oppsummert kan vi si:

- Det er sjeldent, men det skjer også i Norge, at kunstverk blir forsøkt stoppet av politi eller at kunstnere blir anmeldt.
- Tilfellet med Kamelen er første gang noen er blitt dømt for å ha ytret noe på en konsert i Norge.
- Kunstnergruppene kjenner i ulik grad at ytringsfriheten er godt beskyttet, og det er klart færre som svarer ”svært”, eller ”ganske godt” beskyttet enn i 2014.
- Spesielt gir svarene blant scenekunstnerne, og til dels også visuelle kunstnere, uttrykk for at ytringsfriheten er svekket siden 2014.
- Det er flere årsaker, men en fremtredende forklaring synes å ha med måten kunst og kunstnerskap debatteres og kritiseres på gjennom sosiale medier.
- Siden Grunnlovens beskyttelse ikke er endret i perioden, er det eventuelle endringer i lover som begrenser ytringsfriheten (f.eks. straffeloven) og/eller politiets oppfølging av disse, eller også andre forhold knyttet til politi, overvåking og kontroll i samfunnet, og kunstneres opptatthet av disse temaene, som gjør at flere kunstnere vurderer ytringsfriheten som svakere beskyttet i 2020 enn i 2014. Denne undersøkelsen har ikke forfulgt slike hypoteser spesielt.

I neste kapittel skal vi se på hvordan kunstnere rapporterer om sin deltakelse i offentligheten, og om de i den forbindelse har hatt erfaringer med begrensninger og innskrenkninger i ytringsfriheten.

3. Deltakelse og konkrete erfaringer i offentligheten

Bra at noen følger med på dette. Vi må være våkne. Samtidig så er en hel del folk innmari hårsåre og opplever seg innskrenket når de i virkeligheten kun er motsagt. Vi må klare å beholde takhøyden for uenighet og ikke begynne å marsjere i takt fordi vi har fått 'ytre fiender' som ytre høyre og Sløseriombudsmannen. (Tilbakemelding på undersøkelsen)

I EN IDEELL FORSTÅELSE er offentligheten et rom for åpen og herredømmefri kommunikasjon mellom likeverdige samfunnsborgere som deltar på like vilkår der det beste argumentet vinner. Men kunsten som institusjon og felt passer ikke umiddelbart inn i denne ideelle offentligheten: den trenger ikke argumentere, den pretenderer ikke å ha rett, og behøver slett ikke vinne fram i et ordskifte. Kunstverk er likevel, som Ytringsfrihetskommisjonen også påpekte en form for ytring, i det de iverksettes og møter sitt publikum, offentligheten og samfunnet. Kulturutredningen 2014 tok dette som utgangspunkt for en mer grunnleggende diskusjon rundt kulturpolitikens berettigelse,⁴² og foreslo:

... begrepet 'ytringskultur' for å gi det kulturpolitiske kulturbegrepet substans og avgrensning uten å identifisere kultur med et gitt, forhåndsbestemt innhold. Begrepet har to dimensjoner. På den ene siden viser det til formidling, vern og videreføring av materiell og immateriell kulturarv. På den andre siden viser det til kunstneriske virksomheter i vid forstand. Begrepet ytringskultur er et romslig kulturbegrep. Samtidig avgrenses det kulturbegrepet til virksomheter som har ekspressive formål. (s.14)

Begrepet skulle innsnevre og tydeliggjøre det kulturpolitiske ansvarsområdet overfor "det utvidete kulturbegrepet" som er blitt stående siden 1960-tallet som et vidt og inkluderende kulturbegrep. Ytringskultur fremhever en større grad av "substans", knyttet til et ekspressivt praksisfelt hvor også "dannelse, nyskaping, kritikk, deltakelse og mangfold tillegges stor vekt i kulturpolitikken".⁴³ Dette gjør at kulturpolitikken får en sterkere demokratisk legitimering knyttet til offentligheten som samfunnsinstitusjon, i det "kunst og kulturvirksomhet har en sentral rolle i opprettholdelsen og fornyelsen av dette offentlige rommet... (...). Å styrke denne kulturelle infrastrukturen er å styrke demokratiet".⁴⁴ Argumentasjonen rundt det nye begrepet fanger opp det nye "infrastrukturbegrepet" i den reviderte Grunnlovsparagrafen om ytringsfrihet. Men Engerutvalget gikk videre og formulerte også et krav til kunsten generelt, og den statlig finansierte kunsten spesielt:

⁴² NOU 2013: 4 Kulturutredningen 2014.

⁴³ op.cit., s.60. En bok av Kjetil Jacobsen fra 2016, *Etter Charlie Hebdo* (Forlaget Press) bruker også et begrep om ytringskultur. Jacobsens definisjon er imidlertid omtrentelig og lite anvendelig. Tittelen er også misvisende, siden boka mest er en idehistorisk gjennomgang av ytringsfrihetstradisjoner, heller enn en analyse av ytringskulturen etter hendelsene i Frankrike i 2015.

⁴⁴ ibid., s.86

Rett før samfunnet stengte ned, 4. mars 2020 inviterte Norsk kulturforum til debatt om "Kunst på armlengdes avstand". Fra venstre Hege Knarvik Sande, generalsekretær Norsk kulturforum, Freddy André Øvstegård, stortingsrepresentant for SV i Famille- og kulturkomiteen, Morten Gjeltén, direktør Norsk teater- og orkesterforening, Line Anni Solbakken, spesialrådgiver avdeling SVD Kultur og utdanning i KS – Kommunesektorens organisasjon, Randi Langøigjelten, kultursjef, Innlandet fylkeskommune og Knut Aastad Bråten, daværende statssekretær i Kulturdepartementet. © NOKU

Demokratimålet stiller krav til at kunst- og kulturlivet evner å bidra til en levende og kritisk offentlighet. Det forutsetter at kulturvirksomheter produserer kunst- og kulturprodukter av faglig høy kvalitet, og at de vier seg til faglig eksperimentering og innovasjon. Det forutsetter også at kulturvirksomheter når ut til varierte publikumsgrupper. Mer spesifikt mener utvalget det bør være et krav til statlig finansierte kulturinstitusjoner at de skal være fellesarenaer som reelt sett er åpne for alle grupper i samfunnet. (NOU 2013: 4, s.86)

Sitatet viser at det først og fremst er de statlig finansierte kulturinstitusjonene som tenkes som "den kulturelle infrastrukturen" hvor deltakelse og demokrati skal innfris. Men når man ser kunst i et ytringssosiologisk perspektiv, er den enkelte kunstners møte med offentligheten det sentrale. De kan ikke pålegges slike krav, uansett om de i stor grad lever og arbeider for statlige eller kommunale midler. Deres frihet krever en sterkere legitimering og vektlegging av kunstens egenverdi og en realistisk forståelse av hva det koster å stå fram, og formidle kunst, i vår tid. To sentrale komponenter i den ligningen som knytter kunstneres ytringsfrihet til offentligheten og samfunnet, er knyttet til holdninger til kunst i samfunnet generelt, og til kulturjournalistikk og kunstkritikken i de redaksjonsstyrte mediene.

Det er mye å si om disse to komponentene og de henger tildels sammen. Hvordan kunstforståelser utvikler seg, henger sammen med samfunnsutvikling og kulturpolitiske spørsmål knyttet til alt fra representativitet i mangfoldsdebatter, kvalitetskriterier for god og dårlig kunst, og sist, men ikke minst diskusjoner om staten i forhold til markedet og den generelle aksept eller motstand i befolkningen mot at staten aktivt støtter kunstnere via stipender og ny og eksperimenterende kunstproduksjon gjennom støtteordninger i Kulturrådet. De politiske partiene posisjoner seg forskjellig i dette landskapet av kryssende debatter og interesser, noe

som ennå avspeiles i de redaksjonelle mediens kulturjournalistiske prioriteringer av smalt og bredt og godt og dårlig.⁴⁵ Utviklingen har siden 2000-tallet gått stadig lenger i retning av at kulturjournalistikken og kulturkritikken ikke lenger samsvarer, som en form for usynlig orkestrering av felles forståelser og preferanser,⁴⁶ med mediens sosiale og kulturelle posisjoner i markedet.

I stedet er kulturkritikken først innordnet i redaksjonenes markedsmessige vurderinger om målgrupper for økt salg og i neste omgang nedprioritert gjennom algoritmenes gravitasjon mot "mainstream" i den redaksjonsstyrte offentligheten. I de digitale randsonene gjenoppstår kritikk og kulturjournalistikk som feltspesifikke nisjemedier, med langt mindre gjennomslagskraft i den allmenne offentligheten. Dette må vi forvente skaper en mer uforutsigbar situasjon for mange kunstnere som forsterkes av den nye rollen som sosiale medier og interessebaserte nettsider har fått i norsk offentlighet. I nye deloffentligheter målbæres debatt og kritikk på andre måter enn vi er vant med, og i mange tilfeller med utgangspunkt i mer partikulære posisjoner.⁴⁷

Kunstnere vurderer egen deltakelse og erfaringer med offentligheten

Jeg er veldig samfunnsengasjert, leser masse og følger med, men jeg legger ikke vekt på å vise dette spesielt i kunsten jeg lager. Jeg synes det er fint at mange gjør det, men jeg må gjøre det jeg er best på og føler at jeg kan. Jeg synes det er fint at kunstlivet er mangfoldig på så mange måter som mulig. Jeg er ikke redd for å si ifra om forhold jeg mener er kritikkverdige, for eksempel for kunstnere, men det går en grense for å skrive om det i avisen. Ytringsfrihet gjelder også for kunstnere i forhold til andre kunstnere og kunstlivet generelt. Jeg tror mange kunstnere er mer redde for å bli upopulære blant kunstnere, enn blant de som ikke er kunstnere. Den verste formen for å bli kneblet har jeg opplevd fra andre kunstnere. (Tilbakemelding i undersøkelsen)

Opplevelse av og utøvelse av kunstneres ytringsfrihet brytes kontinuerlig i dette medielandskapet med samfunnets og offentlighetens konkurrerende verdier og normer, og både kunstverk og kunstnere blir regelmessig utfordret som henholdsvis kunstneriske ytringer og som dem som ytrer. Både som profesjon og som enkelt-individer må vi dermed forvente at kunstnere opplever at de blir hindret i

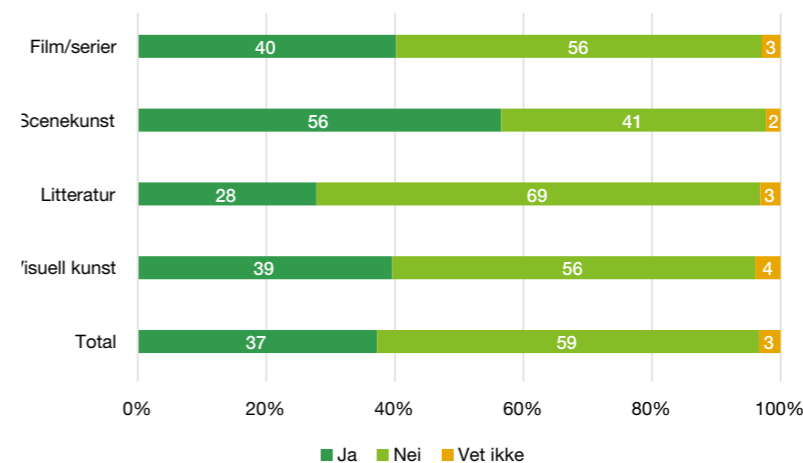
⁴⁵ Først på 1980-tallet ble den partipolitiske medieordenen i Norge erstattet av en mer autonom og nyhetsjournalistisk medieorden som gjorde konkurransen mellom nyhetsmediene mer kommersiell enn tidligere. En sosial og kulturell orden besto likevel, mens mediene orienterte seg overfor en stadig mer digitalt strukturert konkurransesituasjon. Se Slaatta, Tore (2003) *Den norske medieorden*. Gyldendal Akademisk.

⁴⁶ Begrepet "orkestrering" benyttes av Pierre Bourdieu i hans teori om at kulturelt forbruk segmenterer ulikheter i samfunnsgrupper og klassers livsanskuelser og livsbetingelser. I en "sosiologisk test" i sitt sentrale verk *La distinction* fra 1979 viser Bourdieu hvordan de franske mediene på 1970-tallet inntok tydelige posisjoner "fra venstre mot høyre" i sin kunstkritikk.

⁴⁷ Et eksempel er den posisjonen som Facebook-siden til Sløseriombudsmannen har fått som kritiker av statlig støtte til kunst og kultur. Det er ukjent hvem som står bak. På Facebook presenteres siden som en personlig side med et "jeg" som "gransker hvordan byråkrater og politikere sløser bort dine skattepenger". Oppslagene gjelder alle former for offentlig finansierte prosjekter i alle samfunnssektorer. Se videre framstilling i kapittel 9.

å uttrykke seg, trakassert og utsatt for systematiske eller situasjonsbetingete innskrenkninger i ytringsfriheten når de står fram i norsk offentlighet. Kunstnere er det vi kan kalle "offentlighetsarbeidere" som deltar på vegne av sin profesjonelle identitet og rolle i ordskifter og debatter om politikk, kultur og kunst, ofte i forbindelse med arrangementer på museer, litteraturhus, kinoer og teatre rundt om i landet. De tradisjonelle nyhetsmediene er der fortsatt, men deres sterke posisjon er som nevnt utfordret av en rekke nettmidier og sosiale medier. I tillegg, og i tandem med den nye medieordenen, kommer de mange små samtaler som springer ut av lokale møteplasser i bibliotek og litteraturhus landet over. At så mange som 37% totalt har deltatt i offentlige samtaler eller aksjoner om kunstneres ytringsfrihet viser at kunstnere setter ytringsfrihet høyt og at engasjementet er stort. Det er 10% høyere enn i 2014 og vi må kunne tolke dette dit hen at engasjementet og antall debatter og aksjoner om kunstneres ytringsfrihet har vokst de siste fem årene.

Har du i løpet av de siste fem årene deltatt i offentlige samtaler eller aksjoner om kunstneres ytringsfrihet?

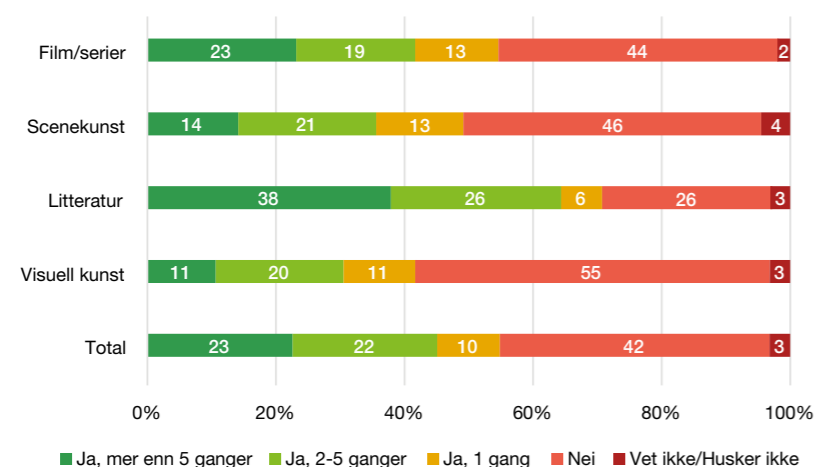
Igjen er det scenekunstnerne som scorer høyest med hele 56%. Det har generelt vært mye fokus og debatt rundt ytringsfrihet i kunstfeltene de siste to årene og hendelsene rundt *Ways of Seeing* skapte mye engasjement og meningsutveksling i etterkant.⁴⁸ Forfatterne i undersøkelsen rapporterer i minst grad, og kanskje i overraskende liten grad, å være aktive i samtaler og aksjoner om ytringsfrihet. I 2014 var det nemlig forfatterne som var mest aktive med 35%, og tallet er altså

⁴⁸ Kunstnergruppen bak teaterforestillingen kjente seg i stor grad alene da journalistikk og kritikk ble til anmeldelse og fingert hærverk. Foreløpige analyser av mediedekningen viser også at det først var da PST snudde og tiltale ble tatt ut 14. mars 2019 at teaterstykket ble diskutert og forsvart i bredere forstand.

gått ned 7%. Det er imidlertid forfatterne som i størst grad skriver innlegg, debatterer og står fram i offentligheten. Hele 70% av forfatterne rapporterer at de, uansett tema, har gjort dette de siste fem årene, og nær 40% har gjort det oftere enn 5 ganger! Dette er høye tall sett i lys av hva vi vet om befolkningen for øvrig. I 2019 svarte nemlig 72% av befolkningen at de "aldri debatterte politikk og samfunn i mediene".⁴⁹ Det er altså over dobbelt så mange kunstnere som borgere for øvrig som er deltakere i den offentlige samtalen i mediene, og tre ganger så mange forfattere. Det bekrefter at kunstnere er offentlighetsarbeidere med en profesjonell bevissthet og interesse for politikk og samfunn. Vi kommer tilbake til hvordan dette engasjementet er knyttet til bestemte sakskompleks i kapittel 5.

Forskjellen mellom forfattere og visuelle kunstnere er påtakelig, der 39% har deltatt i møter og samtaler, og 42% har skrevet innlegg og stått fram, men bare 11% har gjort det mer enn fem ganger. For de andre kunstfeltene er fordelingen nærmere 50-50% om kunstnerne har skrevet innlegg og stått fram i offentligheten eller ei. Omvendt, i forhold til det tydelige engasjementet og erfaringer som mange scenekunstnere rapporterer, er det overraskende få av disse som aktivt deltar med å skrive innlegg og stå fram i offentligheten. Å skrive innlegg og stå fram i offentligheten er først og fremst en erfaring som forfatterne gjør seg.

Har du i løpet av de siste fem årene skrevet innlegg, debattert eller stått fram i offentligheten?

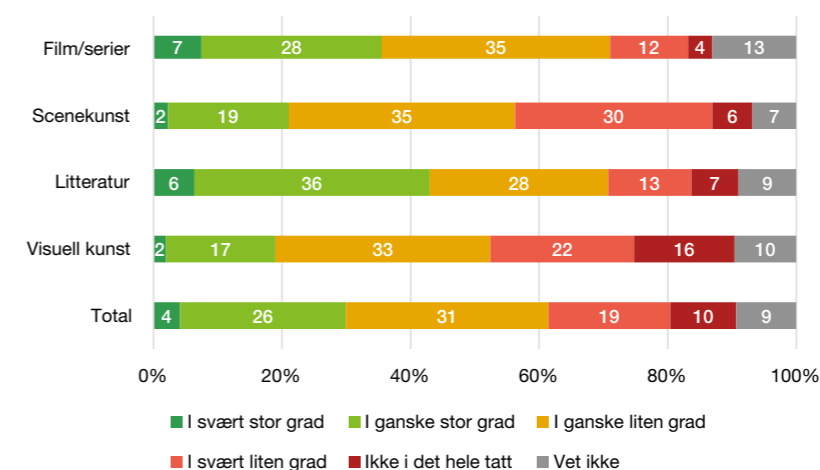

I 2014 bemerket vi at en betydelig andel (67%) hadde deltatt i offentlige møter og

⁴⁹ Se rapporten *Kritisk medieforståelse i den norske befolkningen 2019*. En undersøkelse fra Medietilsynet, tilgjengelig på <http://www.medietilsynet.no/>

debatter om forfatters/kunstners yringsfrihet de siste to årene, men at langt de fleste (76 prosent) verken skrev eller opptrådte i norske redaksjonelle medier "på vegne av spesielle grupper". Det var med andre ord bare rundt en fjerdedel av dagens kunstnere som aktivt tok del som aktører i offentligheten. I 2020 er tallene på deltakelse i offentligheten langt på vei de samme, men flere har deltatt aktivt med å skrive og debattere. Det kan virke paradoksalt, men kan ha sin forklaring i at medieutviklingen på fem år har svekket den klassiske medieoffentligheten til fordel for en mer fragmentert og mer individualisert formidlingskultur via sosiale medier. Å slippe til i redaksjonelle medier kjennes sannsynligvis fortsatt som en skranke for mange, mens terskelen for å delta i diskusjoner og tråder i sosiale medier antakeligvis kjennes langt lavere. I redaksjonelle medier kan betalingsmurere hindre spredning og deling, og dersom de redaksjonelle mediens kommentarfelt ikke er åpne, vil debatt og kritikk spre seg til sosiale medier eller nettsider med åpne kommentarfelt. Det er altså debatt og deltakelse som før, men vi kan anta den er langt mindre redigert enn før. En annen endring siden 2014 som klinger sammen med dette resonnetet, er at kunstners opplevelse av å ha privilegert tilgang til mediene er gått ned.

I hvilken grad har du fordeler av din posisjon som kunstner når det gjelder å bli sett eller lyttet til i norske medier?

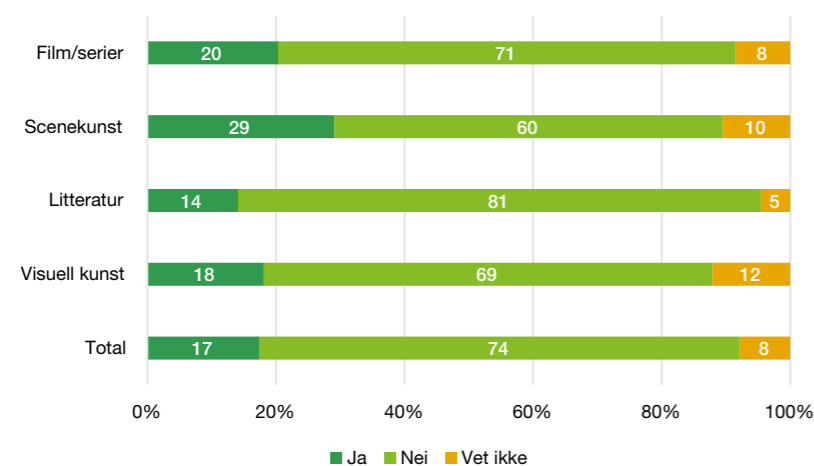
30% svarer i svært stor grad og ganske stor grad, noe som er en nedgang fra 42% i 2014. Nedgangen for forfatterne var enda større, fra 67% til 42%.⁵⁰ Men i forhold

⁵⁰ Se rapporten *Når kunstnere vurderer yringsfrihet i Norge, anno 2014*. s. 45. Tilgjengelig på <http://www.statusyringsfrihet.no/>

til å se kunstnerrollen som et ”særlig ansvar for å ytre deg på vegne av svake grupper i samfunnet”, sier 49% ja i 2020, en oppgang på 7% fra 2014.

Rundt 1 av 5 av alle kunstnere som har svart ja på at de har deltatt i offentligheten, mener likevel at deres ytringsfrihet ble begrenset i forbindelse med det å stå fram i offentligheten. Dette er omtrent det samme tallet som fra 2014, og som vi gjorde den gang, kan vi mene at dette er et ganske høyt tall. Men det er faktisk det samme tallet som befolkningsgjennomsnittet i 2014 og det er igjen scenekunstheltet som i 2020 drar gjennomsnittet opp. Og til tross for at spørsmålet nå er mer generelt og ikke så fokusert på krenkelser og trusler, går gjennomsnittet altså noe ned. Vi må altså konkludere med at undersøkelsen indikerer at ytringsfriheten for kunstnere som deltar aktivt i offentligheten ikke er blitt forverret i perioden mellom 2014 og 2020. Svarene i scenekunstheltet tilsier likevel – nok en gang, at noe spesielt er skjedd her. I scenekunstheltet er det ikke 1 av 5, men nær 1 av 3 som har erfart at ytringsfriheten ble begrenset da de sto fram i offentligheten. Den nærliggende forklaringen er igjen mediedekningen av scenekunstheltet og hendelsene rundt teaterstykket *Ways of Seeing* i 2018 og 2019.

Følte du at din ytringsfrihet ble begrenset da du sto fram i offentligheten (skrev innlegg, debatterte etc.)?

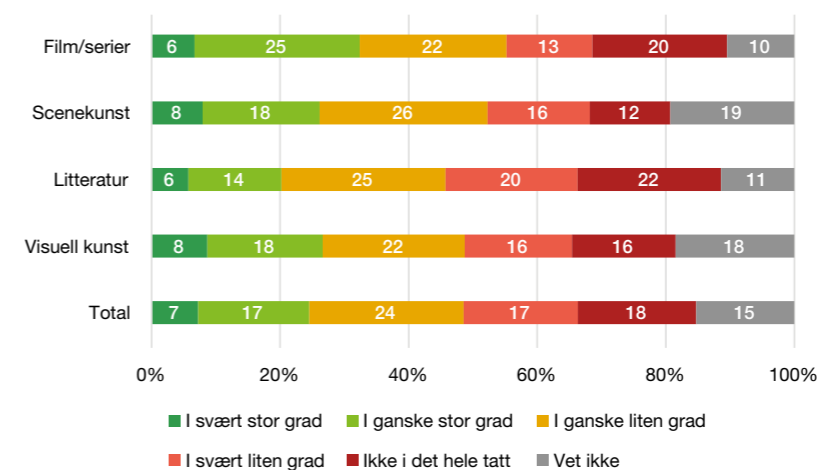

For å få et bedre inntrykk av erfaringer med norsk offentlighet har vi også spurt om hvilke ytre faktorer som berører ytringsfriheten deres som kunstner. Lignende spørsmål er stilt andre steder i undersøkelsen og er da ment å fange opp erfaringer som har mer med kunstproduksjonen å gjøre. Her er vi opptatt av kunstneres erfaring med å ytre seg i debatter og aksjoner som gjerne befinner seg i sosiale eller redaksjonelle medier. Vi spurte:

I hvilken grad er din ytringsfrihet som kunstner berørt av følgende?

og fikk svar som viste interessante forskjeller mellom feltene. Det å møte ”sanksjoner om man varsler om kritikkverdige forhold” og ”følelse av risiko for å falle i unåde hos maktpersoner” er for eksempel problemstillinger som oppleves sterkest i filmfeltet.

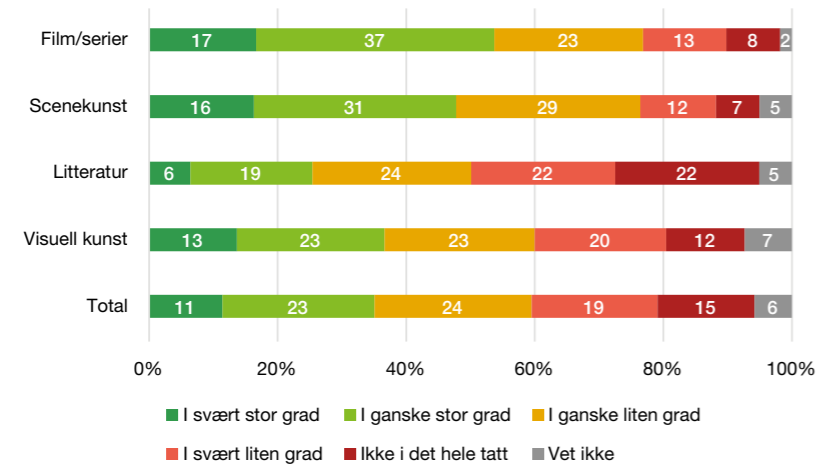
Sanksjoner mot de som varsler om kritikkverdige forhold

Når er kunstneres ytringsfrihet berørt eller begrenset?

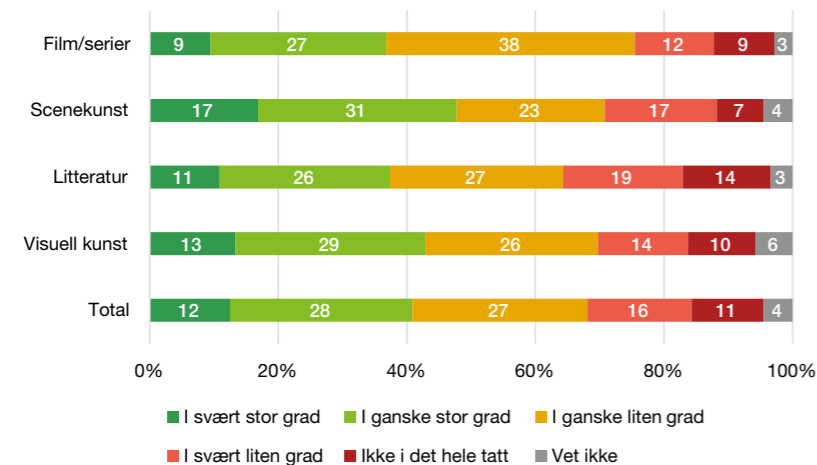
Det er en stor utfordring at avisartikler som omhandler kunstfeltet ikke ansees som interessante i norske medier med mindre de har konfliktstoff i seg, helst personrelatert og sensasjonspreget. Mao. er det vanskelig å nå frem med debattinnlegg som vedrører kunstfeltet på et generelt nivå, dette kan gjelde anmeldelser eller informative tekster om kunst og kultur i det hele tatt. Kulturfeltet blir i det hele tatt generelt sett nedprioritert i norske medier med mindre det innehar en eller annen form for ’nyhetsinteresse’. Dette gjør det vanskelig å initiere viktige debatter om kunstens etiske rammer og om kultur sett i et videre samfunnsperspektiv. (Tilbakemelding i undersøkelsen)

Risiko for å falle i unåde hos maktpersoner og/eller finansieringsinstitusjoner

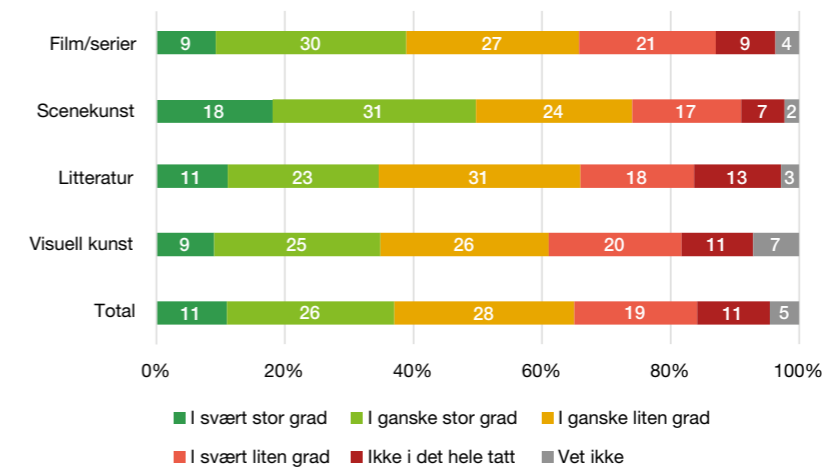

Kunstnerne i scenekunstheltet vektlegger i større grad risiko for ”personlige belastninger med å stå fram i offentligheten” og ”risiko for å bli gjenstand for hatefulle ytringer”. Forskjellene mellom feltene kan henge sammen med hvordan kunstnerne og kunstproduksjon er ulikt organisert: Filmfeltet er et utpreget industrielt felt med høy grad av økonomisk avhengighet mellom produksjonsselskap og en finansieringsinstitusjon som Norsk filminstitutt (NFI), noe som kan virke inn på filmkunstneres oppfattelse av sin egen uavhengighet og ytringsfrihet i bransjen. Scenekunstheltet er til sammenligning delt i tre, vidt forskjellige produksjonssystemer, avhengig av om man er innenfor institusjonsfeltet, det private eller det frie feltet (Se Hylland og Mangset 2018).

Personlige belastninger med å stå fram i offentligheten

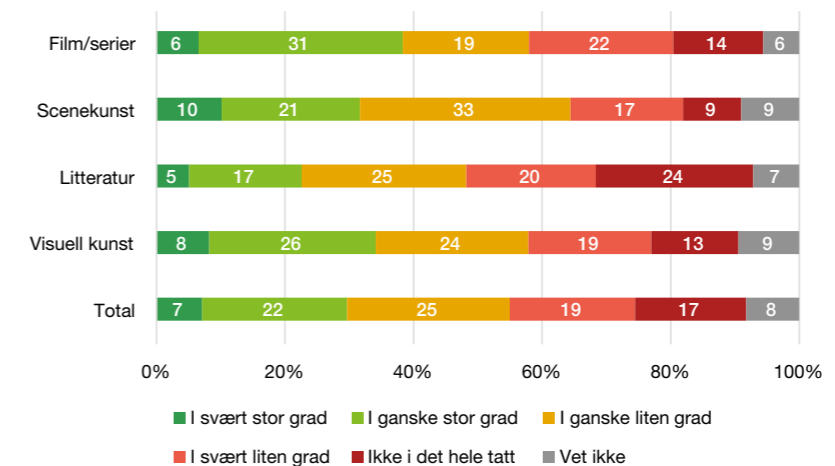

Risiko for å bli gjenstand for hatefulle ytringer i sosiale medier

Forfatterne er de som gjennomgående føler seg minst berørt av alle våre foreslåtte svar, men også de føler til en viss grad personlige belastninger med å stå fram i offentligheten og at det er risiko for hatefulle ytringer, på linje med de øvrige kunstnergruppene. De er også den gruppen som er minst enige i at det ikke nytter å si fra.

Følelse av at det ikke nytter å si fra, uansett

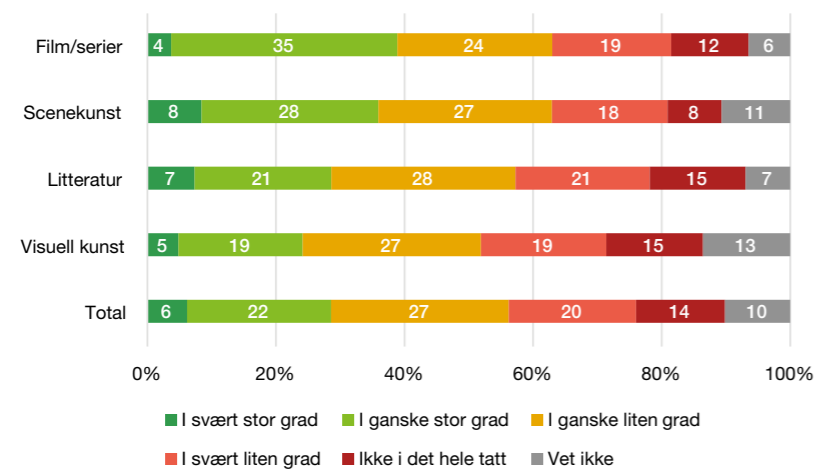

Fra demonstrasjon foran Stortinget, 23. mars 2019. Foto: Markus Li Stensrud

Når det gjelder å kjenne seg berørt av ”reaksjoner fra grupper som mener seg spesielt berørt” er det igjen mulig å sammenligne med tall fra 2014.

Reaksjoner fra grupper som mener seg spesielt berørt

Totalen er nøyaktig den samme som i 2014. Vi mente i forbindelse med forrige undersøkelse at spørsmålet skulle fange opp situasjoner der kunsten ble politisert ved at andre enn kunstneren selv oppfattet den som politisk, og dermed fortolket kunsten på en mer eller mindre entydig, politisk måte. Det kunne være situasjoner der spesielle grupper hevder at kunstneriske uttrykk strider mot deres krav på spesiell beskyttelse. I 2014 skrev vi spesielt om to markante og mye omtalte situasjoner: Den ene knyttet til Vanessa Bairds utsmykningskunst til Helse- og Sosialdepartementet, den andre om Jonas Dahlbergs utsmykningsforslag til minnesmerke på Utøya.

I 2020 er det igjen *Ways of Seeing* som peker seg ut som offer for en gruppereaksjon, i og med at FrPs representanter og nettverk gikk høyt på banen og protesterte mot det de så som et forsøk på å stemple partiets medlemmer som ”rasister”. En lignende debatt kom med et gatekunstverk i Bergen, der gatekunstneren AFK hadde malt en figurativ framstilling av en korsfestet Sylvi Listhaug mot en svartmalt bakgrunn med delvis usynlig tekst, og med en stabel av mikrofoner ved føttene. FrPs representanter lot seg imidlertid ikke provosere, heter det i VGs reportasje, og påpekte at dette bare var å anse som hærverk.

Kort oppsummert indikerer svarene vi har drøftet i dette kapitlet, at vi ikke har funnet bevis for tiltakende press mot kunst eller kunstneres deltakelse og opplevelse av å bli sensurert av medier eller eksterne grupper i norsk offentlighet, slik den nye Ytringsfrihetskommisjonens mandat antydte kunne være tilfellet. Om det er andre former for innskrenkninger, f.eks. selvsensur er et tema i neste kapittel.

Det var bare ett spørsmål som eksplisitt handlet om selvsensur. Det handler nesten utelukkende om det, i langt mindre grad om politisk/juridisk inngripen. Enn så lenge. Så vidt jeg kan se. Det stilles en del krav om politisk engasjement og såkalt ’korrekthet’, som godt kan bunne i gode og verdige intensjoner, men så lenge det fremstilles som KRAV, istedenfor som ’noe det kan være verdt å tenke på’, så er det provoserende, plagsomt og potensielt proto-fascistisk. (Tilbakemelding i undersøkelsen).

4. Ytringsfrihetens og toleransens grenser

Vil gjerne føye til at *Facebook*-grupper som 'Sløseriombudsmannen' bidrar til å svekke samtidskunstneres ytringsfrihet ved regelrett mobbing ved at utdrag fra kunstverk bevisst blir tatt ut av sin sammenheng for å latterliggjøres. Sosiale mediers tendens til polariserte 'diskusjoner' der nyansene forsvinner, og folk oppfører seg som stammer i krig gjør at konfliktskye kunstnere som meg trekker seg helt fra offentlig debatt. De siste årenes økte framkomst av identitetspolitikk – som ødelegger samhold og deler interessegrupper inn basert på bl.a. kjønn, rase, generasjon eller seksuell orientering – er også noe som svekker ytringsfriheten for kunstnere fordi det snevrer inn hva som er 'lov' å skape. Det skaper også en kunstig oppfatning av at alle innenfor en bestemt identitetsgruppe skal mene det samme. (Tilbakemelding i undersøkelsen)

I DETTE KAPITTELET skal vi se hvordan kunstnere svarer når vi trekker forbindelser mellom på den ene siden politiske konflikt- og verdilinjier i samfunnsdebatten og kunstnerisk frihet og ytringsfrihet på den andre. Forbindelsen er interessant, fordi vi forventer at kunstnere har et bevisst og gjennomtenkt forhold til samfunnet og offentligheten, og til sine egne kunstneriske ytringer. I et ytringssosiologisk perspektiv er det også interessant at det for tiden høres flere bekymringsmeldinger om at ytringsfriheten er under press. I mandatet til den nye Ytringsfrihetskommisjonen er det nevnt tre mulige måter som dette presset kan være skapt på:⁵²

- **Debattklima på Internett.** I mandatet heter det at "(h)atefulle, diskriminerende og på andre måter krenkende ytringer er en stadig større bekymring. Også ytringer som er vernet av ytringsfriheten, men som like fullt anses som problematiske for de som berøres, kan føre til at mange avstår fra å gi uttrykk for sine meninger i offentligheten."
- **Overdreven sårbarhet.** Mandatet peker på "...tendenser til økt sårbarhet, som bl.a. kan slå ut i krav om å nekte kontroversielle personer og meninger en plass i offentligheten", og at "lettkrenkede" kan komme til å definere rammene for samfunnsdebatten.
- **Frykt for represalier.** Mandatet sier: "Ytringsfriheten blitt satt under press av voldelige ekstremister og terrorister som bruker vold og trusler. Det svekker ytringsfriheten dersom frykt for å bli utsatt for represalier gjør at enkelte temaer blir unngått, eller at enkelte idéer, ideologier eller autoriteter blir fredet fra diskusjon og kritikk."

De tre er alle plausible måter som ytringsfriheten for kunstnere kan tenkes begrenset på. Vår undersøkelse har spørsmål som kan gi indikasjoner på i

⁵² Se: <https://www.regjeringen.no/no/tema/kultur-idrett-og-frivillighet/innsiktsartikler/ytringsfrihetskommisjonen/mandatet/id2695703/>

*SLAN-leder Lars Thorsen vakte mye sinne med sin Koran-brenning i Kristianstad 16. november 2019.
Foto: Privat*

hvilken grad de tre formene for press er til stede i norsk offentlighet, og virker inn på kunstneres ytringsfrihet. De to førstnevnte press-kategoriene er konkrete og knyttet til hendelser i faktiske debatter eller møter der kunstnere har deltatt. De er dermed mulig å måle som konkrete erfaringer med krenkelser og eventuell utestenging på Internett eller fra andre talestoler og plattformer. Den tredje er knyttet til fare for selvsensur, og krever en annen tilnæringsmåte. I alle tilfellene kan vi se for oss ulike former for negative virkninger i en kompleks skala der situasjon, konkrethet og alvorlighetsgrad varierer:

- Erfaring med sensur og krenkende forfølgelse av egen ytring
- Erfaring med å bli truet til taushet eller nektet adgang mm.
- Erfaring/opplevelse av å "brenne inne" med en ønsket ytring
- Erfaring med/opplevelse av å kjenne frykt og usikkerhet i ytringssituasjoner
- Opplevelse av at "dette er en debatt man ikke ønsker å gå inn i"
- Opplevelse av å ta hensyn og utvise forsiktighet i en vanskelig sak
- Opplevelse av å ikke mene noe, at "saken" er vanskelig og kompleks
- Opplevelse at andre får holde på, jeg bryr meg ikke

Underveis i listen går vi fra en objektiv erfaring av noe som er skjedd, til en subjektiv opplevelse av at noe kunne ha skjedd. Overgangene er glidende og uryddige, og det er mulige subjektive elementer i alle de objektive erfarings-kategoriene, og

omvendt. I vår kvantitative spørreundersøkelse anstrenger vi oss derfor for å være tydelige på når vi ønsker svar ut fra objektive kriterier, og når vi ønsker svar ut fra subjektive kriterier. Dette er viktig å huske når vi også skal tolke svarene. Får vi svar på en subjektiv vurdering – f.eks. om hensyn du som kunstner mener du tar, betyr det ikke umiddelbart at noe konkret, for eksempel selvsensur, faktisk fant sted. I dette kapittelet handler det om erfaringer med og opplevelser av debatter i det politiske feltet.

Uro i det politiske feltet

Vendepunktet i 2015 som Skare Orgeret beskriver i forbindelse med *Charlie Hebdo*-attentatet besto i at det ble mindre aksept i det politiske feltet for å mene at man kunne forsones vestlige, liberale verdier med religiøs tro om noe absolutt hellig og ukrenkelig.⁵³ Tilsvarende ble det helt tydelig at vold, forfølgelse og hat rettet mot vestlige, liberale verdier var en reell og vedvarende trussel som måtte tas svært alvorlig, også i Norge. Konfliktlinjene i karikaturstriden går tilbake til attentatet mot William Nygaard i 1993, og peker framover mot den høyre-radikale massakren i Christchurch og bilmordene i flere europeiske byer, blant annet. Politiets sikkerhetstjeneste PST har skjerpet og justert sin årlige trusselvurdering, og behovet for politibeskyttelse og sikkerhetsvurderinger har generelt økt. I de senere årene har PSTs trusselvurderinger spesielt fokusert på to ekstreme posisjoner i et stadig mer broget og internasjonalt preget sikkerhetsregime: fra ytre høyre og fra radikaliserede, muslimske miljøer. De har heller ikke helt utelukket trusselen fra en tredje posisjon, det ytre venstre, som imidlertid antas å representere en mindre fare enn de to andre.⁵⁴

Både det politiske vendepunktet i 2015, det nye sikkerhetsregimet og nye terrorhendelser internasjonalt påvirker grunnleggende betingelser for ytringsfriheten i den politiske offentligheten: Som i andre vestlige demokratier er det i Norge tiltakende polarisering og høynet konfliktnivå mellom ytterfløyene på en tradisjonell høyre-venstre-akse, der innvandringstematikk og kritikk av radikal islamisme er de sentrale stridstemaene. I det offentlige ordskiftet ser man sterkere strid omkring nasjonens kulturelle, politiske og økonomiske grenser og verdien av internasjonalt samarbeid. Konfliktlinjene sammenfaller med tydeligere artikulering av opposisjoner mellom folk og elite, og det er generelt økende usikkerhet blant forskere og politiske observatører om hvordan tillit og oppslutning om demokratiske og statlige institusjoner utvikler seg.

⁵³ Orgeret, Kristin Skare, op.c <https://snl.no/karikaturstriden>, sist oppdatert 7. februar 2018, besøkt 13.8.2020

⁵⁴ "De høyreekstreme, de venstreekstreme og de ekstreme islamistiske miljøene representerer polariserte ytterpunkter i dagens norske samfunn. En provoserende volds- eller terrorhandling fra et av miljøene kan på kort tid føre til protester og hevnaksjoner." heter det i vurderingen fra 2015. Se <https://www.pst.no/alle-artikler/trusselvurderinger> (besøkt 26. august 2020).

Kunstverket Rojava: The Women's Revolution av Gelawesh Waledkhani er utstilt i Rosenkrantz gate 14, et utstillingssted for kunst som fremmer ytringsfrihet og offentlig debatt. Verket kan leses som en påminnelse om kvinnes rolle i den pågående kampen for å skape en varig og fredelig, politisk løsning i den kurdiske regionen Rojava. Tyrkias ambassade fremmet forslag for Oslo bystyre om å fjerne verket fordi Abdullah Öcalan, som sitter fengslet i Tyrkia og regnes som "terrorist", er sitert. 17. februar 2021 vedtok et enstemmig bystyre å avvise forslaget. Foto: Kulturbyrået Mesén

Analysen av de strukturerende kreftene i det politiske feltet kompliseres ytterligere fordi klimasaken har inntatt en stadig viktigere posisjon på den politiske agendaen. Klimasakens diskursive kompleksitet rommer en rekke spørsmål og strukturer som overlapper og spiller inn i andre sakskomplekser. Igjen aktualiseres spørsmål knyttet til nasjonens politiske grenser, holdninger til internasjonalt samarbeid, økonomisk vekst og overnasjonale reguleringer. Også forholdet mellom elite og folk blir trukket inn i klimadebatten, denne gang som et spørsmål om hvem som besitter riktig kunnskap og ekspertise og et spørsmål om hva som er fakta. Den såkalte klima-skeptiske delen av befolkningen synes i mange land, også i Norge, å ha tilslutning fra en overvekt av personer med tilhørighet i det høyreorienterte og anti-elitære, politiske landskapet. Generelt opplever det partipolitiske systemet i Norge og mange vestlige demokratier en form for inkongruens mellom velgeroppslutning, ambisjoner om gjennomslag for egen politikk og reelt politisk handlingsrom. Mens høy kontinuitet i de partipolitiske inndelingene sikrer det politiske systemets behov for representativitet og effektive, legitime beslutninger, er det tiltakende utenom-parlamentarisk mobilisering og mer aksjonsbasert politikk i alternative kanaler. Partiene fremstår som mer splittet og fragmentert og mer uklare alternativer for stadig flere velgere. Samtidig synes en relativt bred, tverrpolitisk konsensus som tidligere eksisterte om nødvendigheten av overnasjonalt samarbeid, å ha kommet

i klem som følge av stadige og velartikulerte krav om at det politisk-økonomiske systemet må kunne innfri mer lokal, demokratisk kontroll.

Den politiserte offentligheten er knyttet til samfunnets sosiale strukturer. Fritt Ord startet opp sitt forskningsprogram om ytringsfrihetens status i Norge i 2013, og i hovedrapporten fra Institutt for samfunnsforskning fra 2017 het det at kun en liten andel av befolkningen hadde vært utsatt for hatefulle ytringer, men at konsekvensene var alvorlige for de det gjaldt. Det var kvinner og personer med innvandrerbakgrunn som ble funnet å være spesielt utsatt og berørt mht. egen ytringsfrihet, også selv om de var "maktpersoner" (ungdomspolitikere). Det var også effekter av den såkalte "taushetsspiralen": Både vurderingene av karikaturstriden som sådan og vilje til å delta i debatter på ulike arenaer varierte avhengig av om "man tror andre er enige med en selv eller ikke". Respondenter som rapporterte at de var kritiske til dagens innvandringspolitikk svarte også at de var engstelige for "å bli stemplet som umoralsk og rasistisk, å bli møtt med taushet – eller å faktisk oppleve sosial isolasjon og ekskludering". Rapporten tegnet en ytringssituasjon som kan synes akseptabel hvis man ser befolkningen under ett, men problematisk når man bryter ned resultater på enkeltgrupper.⁵⁵

Oppsummert kan vi resonnerer oss fram til en rekke sannsynlige virkninger som i økende grad spiller seg ut i det politiske feltets diskurser, og som har med ytringsfrihet, ytringskultur og ytringsklima å gjøre. For eksempel kan vi forvente at:

- Betydningen av (men også kostnadene ved) å ta tydelig stilling og vise side i en modifisert venstre/høyre-akse på bakgrunn av bestemte saker som innvandringspolitikk og klimasaken, øker. Det må antas å gjelde både for partier, redaksjonelle medier, organisasjoner, nettsider og enkeltpersoner som ønsker å delta i offentlige ordskifter.
- Mediebruksmønstre, forstått som hvor man lar seg informere og inspirere, og hvor man finner det riktig å ytre seg, vil i økende grad avspeile politiske standpunkter og indikatorer på tilhørighet. Faren for ekkokammer-effekter og segmentering av det offentlige ordskiftet blir større.
- Å stå fram som henholdsvis sterk forsvarer eller sterk kritiker i politiserte og polariserte debatter, spesielt om innvandringspolitikk og i klimasaken, vil medføre økt risiko for å bli mål for hatspråk, personforfølgelse, krenkelser og fysiske represalier.
- Lovlige aksjoner og demonstrasjoner risikerer å bli utnyttet av radikaliserede miljøer som ønsker ytterligere polarisering og skandalisering av et fredelig ordskifte.

⁵⁵ Fra presentasjonen og sluttkonferansen i 2017, se <http://ytringsfrihet.no/aktuelt/status-for-ytringsfriheten-i-norge-20152017-videoopptak-og-hovedfunn>. Hovedfunnene fra ISF er forøvrig publisert som internasjonal fagbok; Midtbøen, A., Steen-Johnsen, K. and Thorbjørnsrud, K. (Eds.) (2017) *Boundary Struggles. Contestation of Free Speech in the Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

- I og for seg ordinær politisk uenighet i et komplekst, men avgrenset saksbilde kan raskt utvides og dreies til å bli konflikter om ytringsfrihet, gjennom for eksempel påstand om krenkelser, kampanjer for plattformnekt og annen utdefinering av meningsmotstandere (f.eks. ved å påstå at en ytring er illegitim ved at den fremsettes av en som ikke er eller har en bestemt identitet eller egenskap).

Det kan synes som det er grunn til bekymring, men alt er ikke nytt. Allerede Ytringsfrihetkommisjonen fra 1999 hadde bekymringer for fremtiden og mente at de observerte:

... en svekket tro på offentligheten og ytringsfriheten. Talsmenn for underprivilegerte grupper vil ha ytringsfrihet for sin sak, men ikke nødvendigvis for sine motstandere. (...) En årsak kan være at ytringer ikke forbindes med argumentasjon og overtalelse, men erklæringer og påstander.⁵⁶

Kommisjonen hadde blick for nye medieteknologiske endringer og var forutseende på en rekke punkter. Både intensiteten og polariseringen i politiske debatter om innvandring, virkningene av fragmentering av offentligheten og mulighetene for utbredelse av hatprat i sosiale medier var mulig å få øye på allerede i 1999. Det er særlig klimasakens gjennombrudd som siden 2014 representerer noe virkelig nytt i det politiske feltet, inntil vi nå også gjennomlever koronaviruset. Men også metoo-bevegelsen, Black Lives Matter, og debatter rundt kjønnsidentitet og kjønnsinkongruens har preget offentligheten, spesielt de siste tre årene. 2020 blir et nytt vendepunkt, og vi vet ennå ikke helt hvordan. For kunststudentene på KHiO vil man huske 2020 som året da hele institusjonen gikk i kne på grunn av offentliggjøring av to brev til rektor; et fra studenter om Black Lives Matter og et fra stipendiater og ansatte om behov for mer kunnskap og debatt om strukturell rasisme.⁵⁷

De politiske konsekvensene av disse hendelsene for offentligheten og ytringsfrihetsdebatter i fremtiden, kan ennå ikke endelig fastslås, men må antas å bli store og langvarige. På kort sikt kan det virke som norske myndigheter og regjeringspartiene har lyktes rimelig godt med håndteringen av koronapandemien. Tilliten til statlige organers kompetanse og autorative informasjonsvirksomhet har mest sannsynlig økt, og mens pandemien brer seg, blir alle andre politiske stridstema underordnet og besmittet av koronadiskursens logikker. Ytringsfriheten og

⁵⁶ NOU 1999:27, også gjengitt i Rossaviks bok, op. cit. s.74.

⁵⁷ Hendelsene på KHiO er svært interessante, fordi det er paralleller i måten saken ekspanderte og ble politisert på, med det som skjedde med forestillingen *Ways of Seeing*. I begge tilfeller spilte sosiale medier og Internett en stor rolle. For vår undersøkelse og denne rapporten er det viktig å huske at KHiO-debatten kom i kjølvannet av Black Lives Matter-demonstrasjonene i Oslo, etter at undersøkelsen fant sted. Hendelsene kan derfor ikke trekkes inn i tolkningen i svarene. Det kan også argumenteres for at hendelse først og fremst angår en utdanningsinstitusjon og problemstillinger knyttet til akademisk frihet og ytringsklimaet mellom studenter, og ikke kunstnere generelt. Vi håper å få anledning til å studere hendelsene nærmere.

offentlighetens evne til å formidle frimodige ytringer er satt på prøve flere steder. Som i klimasaken kan ekspertise og kunnskapsgrunnlag for pålegg og innskrenking i borgeres liberale rettigheter, trekkes i tvil. Prosessen som ledet til unntakslvgivningen er blitt kritisert,⁵⁸ og i skrivende stund er restriksjonene som ble innført mars 2020 som forbød folk å reise til privat eiendom utenfor egen kommune, i ferd med å bli prøvet for retten.⁵⁹

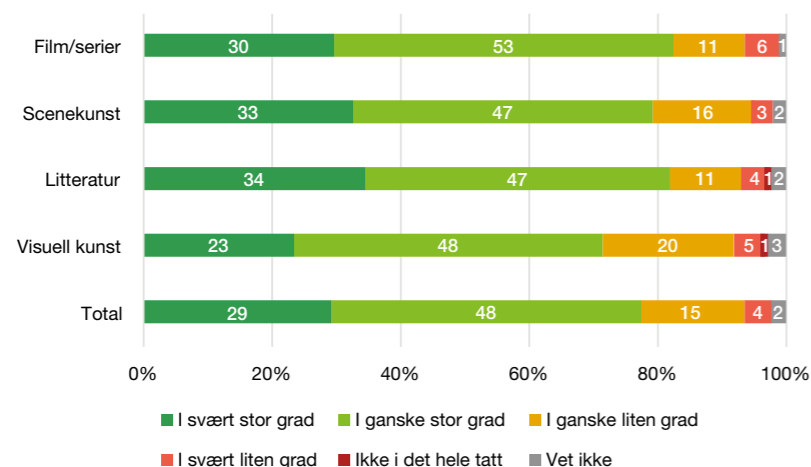
Vår undersøkelse ble planlagt og gjennomført før vi ante hva koronasituasjonen skulle føre til. For øvrig forventer vi, når vi undersøker hvordan kunstnere vurderer ytringsfrihet, at endringer i det politiske feltet kan la seg spore i de svarene vi får. Vi vil anta at flere enn tidligere føler ytringsfriheten er berørt eller også svekket av politiske endringer og polariseringen i det allmenne ordskiftet også slår inn i kunstfeltet selv. Flere enn i 2014 kan oppleve konkrete erfaringer med hatprat og trakassering. Selvsensur og ulike former for overdreven forsiktighet kan tenkes å forekomme. Engasjement og meningsytringer er også til stede i kunstfeltet, og kunstnere kan erfare at ytringsfriheten og offentligheten både i og utenfor kunstfeltet er påvirket av nye dynamikker i offentligheten.

Det er integrert i en kritisk praksis å søke andre vinklinger enn de dominerende, å undersøke det marginale, å prøve å oppdage egne blindpunkter. Jeg opplever dette som et rikere perspektiv enn et 'ansvar for å tale på vegne av svake grupper i samfunnet' fordi det holder fram også kritikeren selv som feilbarlig. Å tale på vegne av noen kan også sees som en patriarkalsk/hierarkisk/kolonialistisk/problematiske struktur. Spørsmålene burde vært mer nyansert på dette området. (Tilbakemelding i undersøkelsen).

Kunstneres engasjement i politiske saker

Vi skal først se på hvordan kunstnere svarer at de er engasjerte, som kunstnere.

I hvilken grad vil du si at du er en samfunnsengasjert kunstner?

⁵⁸ Se Graver, H. P. (2020) *Pandemi og unntakstilstand*. Oslo: Dreyer Forlag

⁵⁹ Nyhetssak i P2 *Nyhetsmorgen*, NRK 26.08.2020

Ulrik Imtiaz Rolfsen tilstede ved Høyesteretts behandling av kildevernet i forbindelse med dokumentarfilmen *Islamisten*. Foto: Cornelius Poppe/NTB Scanpix

Ikke overraskende, og i overensstemmelse med svarene i 2014, svarer rundt 80% av alle kunstnere at de i svært stor grad (29%) eller i "ganske stor grad" (48%) er samfunnsengasjerte kunstnere. Spørsmålet ble stilt noe annerledes i 2014, som en påstand om at man som kunstner måtte "være engasjert i det som skjedde i samfunnet", og hele 44% sa seg helt enige i påstanden, 36% delvis enig. Vi kan trygt gå ut fra at kunstneres samfunnsengasjement er større enn for befolkningen for øvrig. I batteriet av spørsmål videre, ba vi kunstnere fra de fire gruppene identifisere i hvilken grad de var opptatt av en rekke spørsmål i sitt kunstneriske arbeid. I listen under er de listet i rekkefølge ut fra hvor mange som samlet svarte at de i svært eller ganske stor grad var engasjert, og med den kunstgruppen nevnt som svarer høyest.

- Menneskerettigheter og demokrati (73%, forfattere 81%)
- Fremtidige generasjoners miljø- og klimautfordring (69%, filmkunstnere 74%)
- Økte forskjeller mellom fattig og rik (65%, filmkunstnere 77%)
- Feminisme og likestilling mellom kjønnene (60%, scenekunstnere 76%)
- Fattigdom, sult og nød i verden (54%, forfattere 63%)
- Kulturpolitikk og kunstens stilling (54%, scenekunstnere 68%)
- Europeisk samarbeid og integrasjon (34%, scenekunstnere 42%)
- Dyrs levekår og rettigheter (33%, visuelle kunstnere 36%)
- Rettighetskampene for LHBT-personer (31%, scenekunstnere 46%)
- Norsk deltakelse i internasjonale militære operasjoner (16%, forfattere 22%)

I de fleste svarfordelingene er det små forskjeller mellom kunstfeltene, med ett spektakulært unntak når det gjelder ”menneskerettigheter og demokrati”. Mens alle andre felt har en svarfordeling på høyt engasjement i dette spørsmålet på opp mot 80%, svarer ”kun” 64% av representantene for det visuelle kunstfeltet at de er høyt engasjert på dette spørsmålet. Det visuelle feltets kunstnere svarer også tydelig lavere (58%) enn de øvrige på temaet om forskjell mellom fattig og rik. Umiddelbart er det vanskelig å forstå dette, men en forklaring kan være at det har å gjøre med hvor internasjonalt orientert kunstfeltet er, og i hvilken grad man kjenner seg berettiget til å ha en stemme i andre lands politiske systemer og spørsmål om økonomiske ulikhet. Det kan argumenteres for at det visuelle kunstfeltet er det mest internasjonaliserte av alle kunstfeltene. Samtidig er det norske kunstfeltet delvis finansiert av statlige støtteordninger og man lever i et velskodd og velorganisert samfunn. I møtet med internasjonale temaer og kunstnere fra andre verdensdeler kan man føle seg privilegert og uten legitimitet til å målbære et autentisk engasjement. Når det gjaldt rettighetskamper for LHBT-personer var scenekunstnere og filmkunstnere i klar overvekt, som begge er kunstfelt hvor mange kunstnere og kunstnergrupper gjerne er involvert i å produsere og iverksette et kunstverk. Scenekunstnere er også mest opptatt av kulturpolitikk for tiden, sammen med filmkunstnerne, mens forfatterne ikke er tilsvarende høyt engasjert.

Av metodetekniske grunner ble spørsmålenes ordlyd noe forenklet i forhold til sist, men tema og påstands-teknikken i spørsmålsstillingen ble beholdt. Noe som vi valgte å ta ut, var spørsmål som angikk 22. juli 2011. I 2014 hadde vi spørsmål som forsøkte å avdekke ettervirkninger av terrorhendelsene, både i måten kunstnere var opptatt av politiske spørsmål, og i måten de vurderte hendelsene som betydningsfulle for den kunstneriske ytringsfriheten. Undersøkelsen bekreftet at disse hendelsene spilte en stor rolle for kunstnere og deres forståelse av kunstens rolle i samfunnet, tre år etterpå. I og for seg kunne det vært interessant å holde fast ved spørsmålene om 22. juli og se om effekten tapte seg. Imidlertid følte vi, mens vi utformet spørreskjemaet, at tiden hadde gått fra spørsmålene, bokstavelig talt. Offentligheten og kunstnerisk ytringsfrihet virker i dag preget av andre hendelser, selv om de politiske skillelinjene og motsetningene mellom flerkulturell globaliseringstenkning og nasjonalorientert isolasjonisme nettopp ikke er borte av den grunn. Det er heller slik at denne politiske konflikten og de narrativer om kamp og krig som terrorhandlingene representerte, f.eks. om Eurabia og styringselitens svik, har beveget seg fra ytterkant og mer mot sentrum av den offentlige debatten.

Når en diskurs endrer posisjon i offentligheten, endres også medielogikkene og retorikken forbundet med den. Sagt på en annen måte, endres måten det kan snakkes og tenkes rundt og innenfor diskursen. Diskursen får mer ”tyngde” når den nærmer seg sentrum og tiltrekker seg fler stemmer og mer plass, ved at flere tar den ”alvorlig” og flere inntar en ”reflektert stillingstaking” til spørsmål og påstander som reises innenfor den. Det dukker opp talspersoner og representanter for organiserte interesser som målbærer diskursens betydning og inntar tydelige

posisjoner i posisjon/opposisjon til etablerte doxa. Det er mye som tyder på at dette er skjedd i Norge, som i Vesten for øvrig.

Listen av spørsmål var ellers langt på vei den samme som vi brukte i 2014, og det er interessant at rangeringen i 2014 var annerledes. Menneskerettigheter og demokrati topper fortsatt listen, og har fått enda større engasjement (+6%) i 2020. Men på andreplass kommer nå ”fremtidige generasjoners miljø- og klimautfordringer”, som har økt med 8% siden 2014. Det gjør at økt ”ulikhet i verden” faller ned til tredje plass. Ny på listen, og høyt oppe er engasjementet for ”feminisme og likestilling mellom kjønnene” som for mange er viktigere enn ”fattigdom, sult og nød i verden”. Man aner et gjennomslag for metoo-kampanjen her. Engasjementet for (eller mot) internasjonale konflikter og norsk deltakelse i militære operasjoner” er halvert fra 38% til 16%. Sett i lys av Black Lives Matter og nyere debatter om forskjellsbehandling av innvandrere og minoritetsgrupper, basert på utseende og/eller kulturell bakgrunn, burde undersøkelsen opplagt hatt spørsmål om innvandringspolitikk, flerkulturell utvikling og rasisme i Norge.

Kunstnere og kunstnergrupper blir iblant sett på og stigmatisert som urbane, flerkulturelle, venstreradikale anti-rasister, i motsetning til befolkningen for øvrig. Kunstnere blir lett oppfattet som del av en kulturelite, og rammes iblant av retorikk som søker å få fram motsetninger mellom ”vanlige folk” og eliter i det norske samfunnet.⁶⁰ Undersøkelsen har ikke hatt som formål å identifisere i hvilken grad kunstnere faktisk er en slik elite, eller på hvilken måte den ikke er det. Men det er rimelig å anta at som profesjonsgrupper er norske kunstnere over gjennomsnitt bredt internasjonalt orientert, og vant med å omgås kunstnere med andre kulturelle forankringer og identiteter. En bredere anlagt studie som kombinerte kartlegginger av sosiale og kulturelle kapitalfordelinger med holdnings- og opinionsdata kunne gitt bedre svar på dette, og fastslått kunstfeltenes status og egenskaper som felt, deres innbyrdes posisjoner i det samlede kunstfeltet, og strukturelle trekk mht. fordelinger av makt og posisjoner.⁶¹ I mangel av dette, har vi stilt holdningsrelaterte spørsmål omkring ytringsfrihet og ulike former for sensur og selvsensur.

Hensyn som tas i kunstnerisk arbeid

Som vi også skrev i rapporten fra 2014, er det grenser i kulturen og offentligheten som kunstnere ofte er ute etter å lete fram, utforske og utprøve og provosere fram

⁶⁰ Se Anne Krogstads analyser av kulturelite-debatter i Norge, i ”Den medievridde kultureliten” i *Norsk mediehistorisk tidsskrift*, nr.2 (32) 2019. Tilgjengelig på <http://medietidsskrift.no/content/uploads/2020/10/MHT-2019-32-Krogstad-IDO.pdf>

⁶¹ I boka *Iverksettelse* er dette forsøkt gjennomført med grunnlag i kvantitative data for det skjønnlitterære feltets del (Slaatta 2018). Dag Solhjell og Jon Øien gjorde en feltanalyse av det norske visuelle kunstfeltet basert på mer kvalitative argumenter og opplysninger i boka *Det norske kunstfeltet* (2012). Ingen lykkes i særlig grad å trekke inn sosiografiske og politiske opinions data. En samlet analyse av kunstfeltenes sosiale sammensetninger og fordelinger av økonomisk, kulturell og symbolsk kapital er enormt krevende og vanskelig å gjennomføre på en forsvarlig måte.

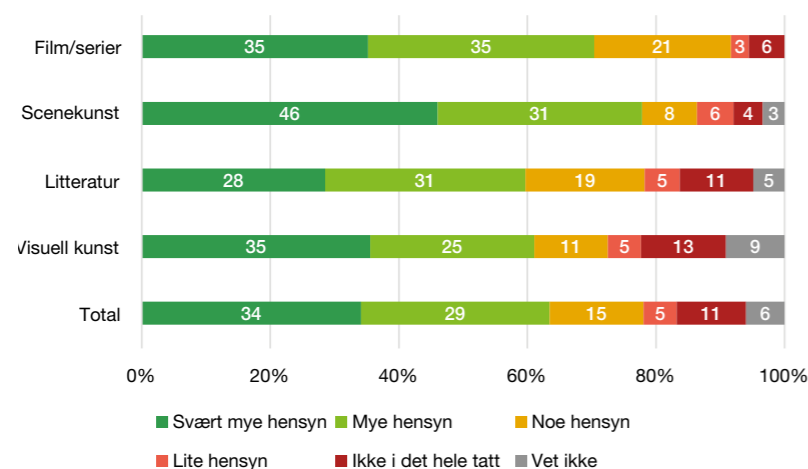
reaksjoner på. Som kunstner har man en profesjonell identitet knyttet til verdier og forventninger til autonomi og kunstnerisk frihet. En naiv måte å tolke dette på er at kunstnere ikke skal ta hensyn overhodet. Kunsten skal kun følge sine egne regler. I praksis er det ikke slik, og kunstnere følger noen regler mer enn andre. Også selv om kunstnere oppfatter å ha høy grad av autonomi. Vi stilte spørsmål om hvilke hensyn kunstnerne tok, for å unngå følgende:

- å fremstille minoriteter på diskrim./nedverd. måter (63% scenekunstnere 77%)
- at det jeg skaper kan oppfattes som seksuell trakass. (43%, scenekunst. 59%)
- at det jeg skaper kan oppfattes som å bryte norsk lov (30%, scenekunst. 42%)
- å støte menneskers religiøse tro (23%, scenekunstnere 26%)
- at det jeg skaper kan bli oppfattet som uanstendig (16%, forfattere 21%)
- at mine verk blir oppfattet som provoserende (7%, scenekunstnere 10%)

Tallene i parentes viser hvor stor andel av alle kunstnere, uansett gruppe, som svarte ”svært mye” eller ganske ”mye hensyn”, etterfulgt av den gruppen som hadde høyest svarprosent. Gjennomgående var det scenekunstnere i Norge som var villig til å ta mest hensyn, mens visuelle kunstnere oftest lå lavere enn gjennomsnittet. Og for alle gjaldt det at å fremstille minoriteter på diskriminerende eller nedverdiggende måter, var noe man gjerne ønsket å unngå.

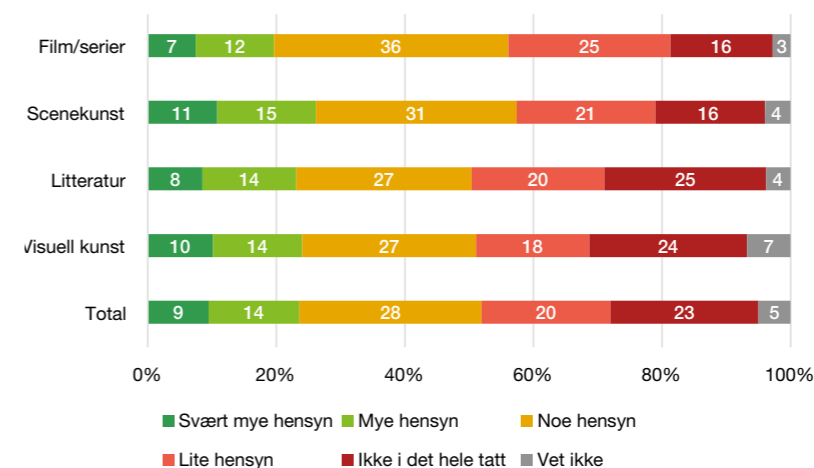
Hvor mye hensyn tar du i ditt arbeid for å unngå følgende?

Å fremstille minoriteter på diskriminerende eller nedverdiggende måter

For alle spørsmål var det 6 svaralternativer, og andelen som sa de tok ”noe hensyn” varierte mellom 15% og 25%. Tydeligst motstand mot å ta hensyn, gjaldt når kunsten ble oppfattet som provoserende eller uanstendig. Men også når det gjaldt å støte menneskers religiøse tro var det så mange som 43% som mente de tok lite eller ingen hensyn til religion. Men omvendt, om man tar med kategorien for ”noe hensyn” i gruppen som ”tok hensyn” kan man si at 51% er villige til å ta noe hensyn for å unngå å støte menneskers religiøse tro.

Å støte menneskers religiøse tro

Det tilsvarende tallet i 2014 var 46%, og at det er såpass høyt er interessant ut fra at man i Norge ikke lenger har en blasfemiparagraf og at religion i Norge ikke har vært et stridstema før det ble snakk om innvandreres muslimske tro og såkalt ”snikislamisering” i Norge. Symbolske handlinger som å brenne koraner og å tegne karikaturer av profeten Muhammed har vist seg å kunne sette sterke følelser i sving, både i og utenfor landets grenser. Men som karikaturstriden også har vist, er det mange som mener at dette ikke betyr at man ikke godt kan vise hensyn. Alle kunstnere må ikke og bør ikke forventes å måtte tegne karikaturer for å vise sin troskap til vestlig sekularisme og et prinsipp om betingelsesløs ytringsfrihet.

Anvendt på våre data kan svarene derfor tolkes som et uttrykk for at kunstnere er reflekterte og velmenende mennesker som normalt ikke ønsker å støte andre menneskers religiøse tro, unødig. For dem som vil ta litt eller ingen hensyn, kan prinsippet om kunstnerisk frihet være det som veier tyngst. Men det kan også være engasjerte kunstnere i Norge som f.eks. mener samfunnet står i en kulturkamp der folks religiøsitet er et av stridstemaene. Sett fra et slikt ståsted kan det å ta hensyn for å unngå å støte menneskers religiøse tro kunne kjennes som unnfalighet og manglende engasjement i en viktig sak. Den store andelen av kunstnere som tar

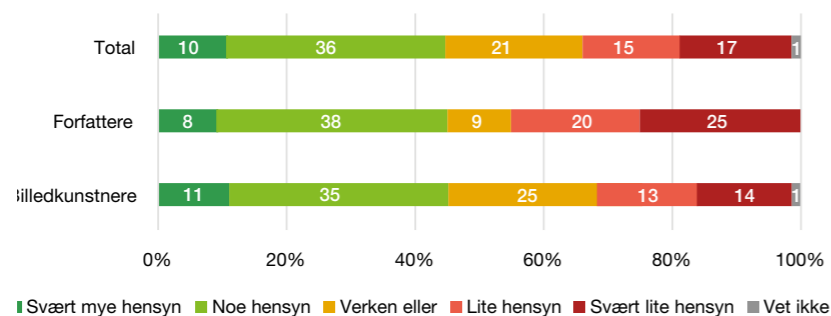
noe eller lite hensyn, kan også tolkes som at problemstillingen ikke egentlig er aktuell for så veldig mange, som hvis de ikke har et sterkt forhold til religion selv, eller at det ikke er et tema i den kunsten de normalt skaper.

Vi velger inntil videre å tro at alle disse posisjonene er representert i vår undersøkelse. Å tolke det å ta hensyn som en form for selvsensur er i alle tilfeller problematisk. Men interessant i et ytringssosiologisk perspektiv, er det. Som vi skrev i 2014:

... noe *er skjedd* i norsk offentlighet, mest sannsynlig etter karikaturstriden, som gjør at holdninger til dette spørsmålet er endret. Det er en spekulasjon, men om dette spørsmålet var blitt stilt for 10 år siden er det vanskelig å tenke seg at like mange ville brydd seg om å svare bekræftende på at de tok dette hensynet.

Nå som vi har svaret, kan vi si at det er stabilt mht. hvor mange som sier de vil ta noe hensyn, om vi samler alle tre svaralternativene. Men vår nye måte å inndele svarene på, gjør at vi kan trekke en mer nyansert konklusjon: Motstanden mot å ta hensyn har faktisk økt betydelig med 10% fra 32% til 42%. Og det er nå ”bare” 23% som tar dette hensynet i svært stor eller ganske stor grad. I figuren fra 2014 kan vi legge merke til at forfattere den gang utmerket seg i forhold til visuelle kunstnere med å ha en tydeligere andel som ville ta lite eller ingen hensyn.

Å støte menneskers religiøse holdninger

Svarene fra årets undersøkelse viser at alle grupper nå befinner seg på nivå med forfatterne i 2014 på rundt 45%, når det gjelder å ville ta ”lite” eller ”svært lite hensyn” (eller ikke i det hele tatt) til å unngå å støte religiøse holdninger. Den viktigste konklusjonen i 2020 er derfor at det er større uttalt motvilje nå, enn i 2014, til å ta hensyn for å unngå å støte menneskers religiøse holdninger. Og av de 51% som sier at de vil ta ”noe hensyn”, er det hele 28% som oppgir at de bare vil ta nettopp ”noe hensyn”. Kun 9% mener de vil ta ”svært mye hensyn”. Hensyn til religion kan med andre ord ikke sies å ha endret ytringsfriheten for norske kunstnere til det verre i perioden. Heller tvert om, og det synes som om det er

langt større bevissthet rundt temaet i 2020 enn i 2014. Et godt tegn på den kompleksiteten som omgir dette spørsmålet er alle tilbakemeldingene vi fikk om dette i undersøkelsens åpne spørsmål:

Illustrasjon: Peter Varhelyi

Å ta hensyn og unngå å krenke

Sitatene under er gitt i åpne spørsmål i undersøkelsen som tilbakemeldinger og kommentarer til spørsmålene om å ta hensyn:

... svarene fremstår noe svart/hvitt, uten muligheten for mer nyanserte tilbakemeldinger; ting er langt mer komplekst. Jeg kan f.eks. mene at man i prinsippet bør ha nærmest total ytringsfrihet innen kunst, også når det kan støte noen, MEN jeg støtter ikke hatefulle ytringer; ytringer som går aktivt inn for å skade noen; eller hvor krenking er et mål i seg selv. Å få oss til å tenke og utfordre; ja. Til og med provosere, men man skal vise medmenneskelighet, sunn fornuft og holde seg innenfor et noenlunde etisk kompass (kardemommeloven), tenker jeg. Kunsten er et frrom som må beskyttes, men ikke i ovennevnte tilfeller, mener jeg.

Det er uklart om begrensninger av ytringsfrihet alltid er negativt.

Noen ganger er det jo ansvarlig å begrense seg selv og ta hensyn til andre.

Når jeg blir spurt om jeg tar hensyn til når jeg uttrykker meg som kunstner, så skriver jeg ikke om temaer som handler om de tingene det ble spurt om, derfor har det ikke vært nødvendig å ta hensyn (til minoriteter, at noen blir krenket etc.) for jeg er langt unna de temaområdene. Så jeg mener ikke at jeg ikke ville tatt hensyn, jeg mener bare at det har ikke begrenset meg på noen måte i det jeg skriver at det er helt naturlige hensyn jeg ville tatt som medmenneske til andre mennesker. Det er ikke en begrensning, det er et naturlig hensyn.

I spørsmålsserien under 'Hvor mye hensyn tar du i ditt arbeid for å unngå følgende?' blir det å ta hensyn et gitt premiss som et valg; noe man avstår eller begrenser seg i, men som man egentlig vil. Det blir i flere av spørsmålene feil premiss, det skulle vært et svaralternativ til, ikke relevant i mitt kunstneriske virke. F.eks. 'Å fremstille minoriteter på diskriminerende eller nedverdiggende måter.' Å si at jeg tar mye hensyn

blir feil fordi jeg begrenser meg ikke, å svare at jeg ikke tar hensyn blir også feil, for det kan også bety at man faktisk bevisst diskriminerer og nedverdiger. Jeg reagerer også på måten minoriteter skilles ut som kategori på i undersøkelsen. Norge er et flerkulturelt samfunn, kunstnere med innvandrerbakgrunn er integrert i norsk kunstliv og samfunnsdebatt, vi trenger et mangfold av erfaringsbakgrunner for å ha et vitalt samfunn og kunstliv. Selv anses jeg som etnisk norsk, men regner meg selv, ut ifra livet jeg lever, som flerkulturell.

Det var mange spørsmål som kunne ha forskjellige svar i forhold til tolkningsmuligheter. Et par eksempler er: 'Hvor mye hensyn tar du i ditt arbeid for å unngå følgende? Å framstille minoriteter på diskriminerende eller nedverdiggende måter.' Føler at det forutsetter at alle gjør dette på en eller annen måte, det er ikke noe alternativ for at dette ville en uansett aldri gjøre uten at det er et press fra noen. 'I hvilken grad opptar følgende deg i ditt arbeid? Dyrs levekår og rettigheter.' Samme her, med vekt på 'i ditt arbeid'. Det var en kategori jeg syns manglet i forhold til sensur av verk. Bibliotekarer og lærere som nekter å låne ut/lese fra bøker de ikke er enig i, spesielt innenfor barne-/ungdomsbøker. Jeg syns også det manglet en kategori innen upubliserte bøker, forlag har en veldig stor innvirkning på hvilke bøker som blir utgitt, og dette kan ha sensurerende virkning, kanskje den største sensuren innen norsk litteratur i dagens samfunn.

Det finnes kunst og ytringer som er innspunnet i og/eller uttrykker etablerte rasistiske (for eksempel) forestillinger. Da handler det ikke om at noen 'føler seg støtt', men i hvilken grad vi skal akseptere kunstverk/ytringer som uttrykker slike forestillinger. For eksempel: Jeg vil ikke at kunst/ytringer skal sensureres fordi noen 'føler seg støtt'. Samtidig er jeg kritisk til at kunst/ytringer som gir uttrykk for rasistiske forestillinger skal få statsstøtte. Måten spørsmålet er formulert på sauser tilsynelatende sammen disse to tolkningsmulighetene. Jeg var i alle fall ikke helt sikker på hva det var jeg svarte på.

Hele serien av spørsmål, der en skulle svare på om en tok hensyn til LGBT, etiske, minoriteter momenter var vanskelig å svare på, grunnet at det var ingen svar som passet. Det er ikke at jeg ikke vet, eller mener at en skal henge ut minoriteter, håne religioner, så det ble feil å svare at en ikke skal ta hensyn, men det blir like feil for meg å svare at en skal ta hensyn ...

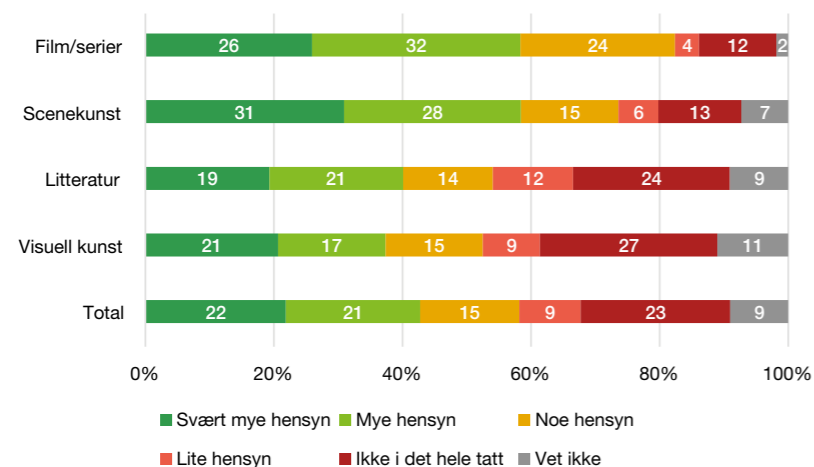
Videre oppfatter rekken med 'Hvor mye hensyn tar du i ditt arbeid for å unngå følgende:', som problematisk. Etske problemstillinger som jeg ikke jobber med, behøver jeg ikke å ta hensyn til. Når det gjelder problemstillinger som jeg jobber med, er det flere av dem som jeg mener å heller ikke behøve å ta hensyn til for å unngå å fremstille andre i et dårlig lys, eller støte dem. Dette fordi det er helt grunnleggende for meg å anerkjenne andre menneskers eksistensberettigelse, rettigheter, verdi og individuell frihet.

Det kan være vanskelig å forstå hva som ligger i ordet 'hensyn'.

Det er litt mange enten eller spørsmål hvor 'sannheten' ligger i beskrivelsen. Eksempelvis: Religion. Etter min mening er religion og filosofi likestilte tankesystemer som må kunne kritiseres. Så dere burde spørre om filosofiske standpunkt. Eks. nazismen eller fascisme som er typiske politiske bevegelser i vår tid. Men jeg angriper ikke personer /kommer ikke med personangrep fordi de tror eller har politiske standpunkt, men tankesettet og ideologikritikk mener jeg er en av kunstnerens oppgaver. Så mye av min kunst har vært politisk.

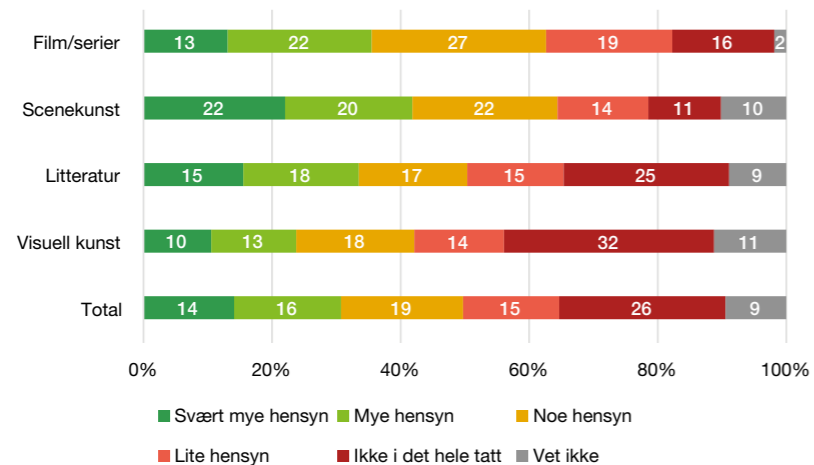
Vi tar med to andre tabeller i årets undersøkelse, for å vise hvordan ulike fordelinger mellom svaralternativer og kunstnergrupper ellers fremsto for ulike hensyn.

At det jeg skaper kan oppfattes som seksuell trakassering

Igjen er det kunstnere med tilknytning til de mest kollektive kunstformene, film og scenekunst, som er mest opptatt av hensyn til seksuell trakassering. Mens når det gjelder holdninger til å overholde norsk lov, er det mer tydelig at visuelle kunstnere og forfattere ser for seg at de i større grad ikke vil ta dette hensynet. Men spørsmålet er vidtfavnende når det gjelder hvilke lovbestemmelser som det tenkes på når man svarer, og det er vanskelig f.eks. å trekke entydige konklusjoner mht. at man i et kunstfelt er ”mer lovlydig” enn et annet.

At det jeg skaper kan oppfattes som ytringer som bryter norsk lov

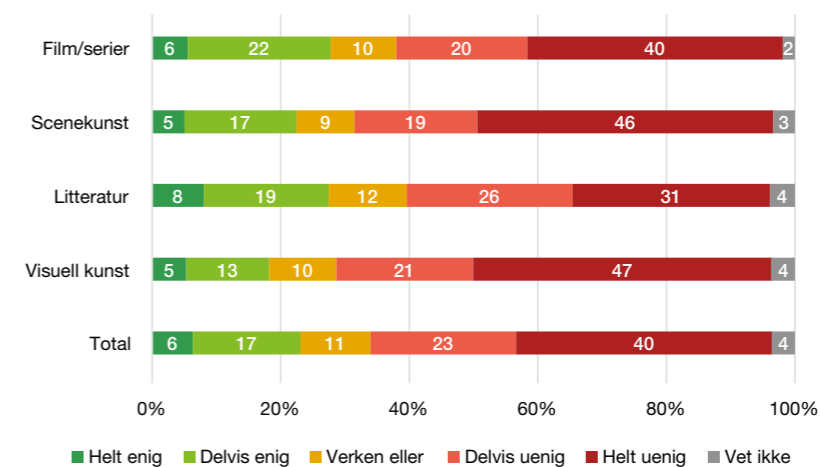

Påstander om kunstneres ytringer og ytringsfrihet

Videre i undersøkelsen ba vi kunstnere i de fire gruppene angi i hvor stor grad de var enige eller uenige i påstander om hvor grenser bør trekkes for kunstneres ytringsfrihet. Det ene vi skal se etter, er i hvor stor grad det er enighet eller uenighet om påstanden. Dersom påstander samler kunstnere til nær fullstendig enighet, er det stor sannsynlighet for at påstanden rører ved feltets kjerneverdier. Der det er større uenighet, kan vi tenke oss at det er strid, og at påstanden rører ved verdier det står kamp om. Utover dikotomien høy vs. lav enighet gir også fordelingen i svarkategorien mellom helt enig og helt uenig informasjon om hvordan vi bør fortolke svarene. Forskjeller mellom kunstfeltene gir grunnlag for å fortolke bakenforliggende forklaringer på svarfordelingene. Og sist, men ikke minst kan vi sammenligne med svarene fra 2014 og se om det er tegn på endringer.

Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander om kunstneres ytringsfrihet?

Rasistiske ytringer i kunstverk bør tolereres

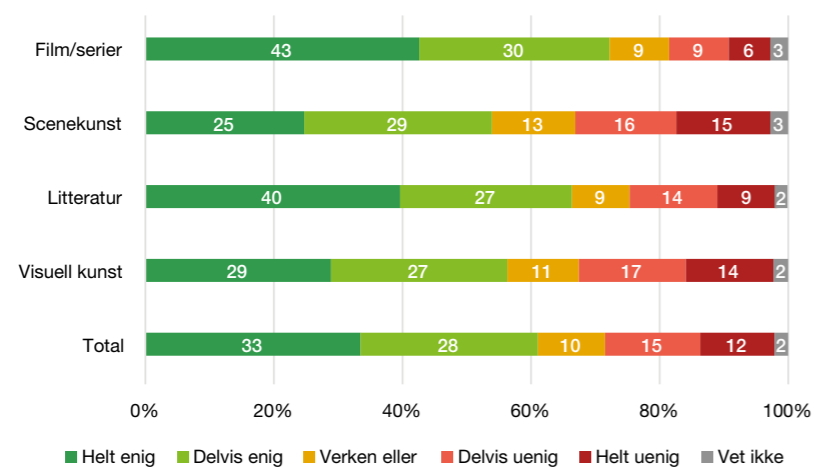
Svarfordelingen tyder på at vi står overfor en påstand som det ikke hersker full enighet om, men som likevel samler en klar overvekt av kunstnere til å være enige om at rasistiske ytringer ikke bør tolereres. 63% av alle kunstnere sier seg uenige i påstanden, mens 23% er helt eller delvis enige. Det er moderate forskjeller mellom feltene, og mest enighet blant forfattere og filmskapere (28%).

Slik påstanden er utformet, følger det å si seg uenig som sammenfallende med norsk straffelov, og påstanden åpner for at det blant de som sier seg enige i påstanden, kan være kunstnere som svarer ut fra en prinsipiell oppfatning om at den kunstneriske friheten må tolereres friere enn lovens bokstav tilsier. Langt på vei vil et slikt standpunkt være i tråd med Ytringsfrihetskommisjonens

vektlegging i 1999 av at kunstens frie stilling må bevares. Sammenlignet med 2014 er det omtrent like mange i 2020 som er enige i påstanden, slik at det prinsipielle forsvar for kunstens friheter er stabilt. Andelen som er uenige i påstanden har imidlertid sunket med så mye som 10%, noe som tilsier at det er flere i 2020 som ikke tar klart stilling til påstanden.

I neste påstand er det ytringer som "håner religion" som undersøkes. Påstanden er endret fra å være et spørsmål om toleranse, til å være et spørsmål om tillatelse. I og med blasfemiparagrafens bortfall i Norge er det tillatt å "håne religion", og det å si seg uenig i påstanden innebærer at man f.eks. kan mene at en blasfemiparagraf bør finnes i det norske lovverket. Her er det en stor andel (61%) som støtter påstanden, mens et mindretall på 27% er helt (12%) eller delvis uenige. Sammenligner vi med svarene på samme påstand i 2014 blir en viktig endring synlig: Andelen som sier seg uenige i påstanden har falt fra 40% til 27%. Dette må kunne tolkes som uttrykk for en klar holdningsendring og bevisstgjøring rundt denne påstanden.

Kunstneriske ytringer som håner religion bør være tillatt

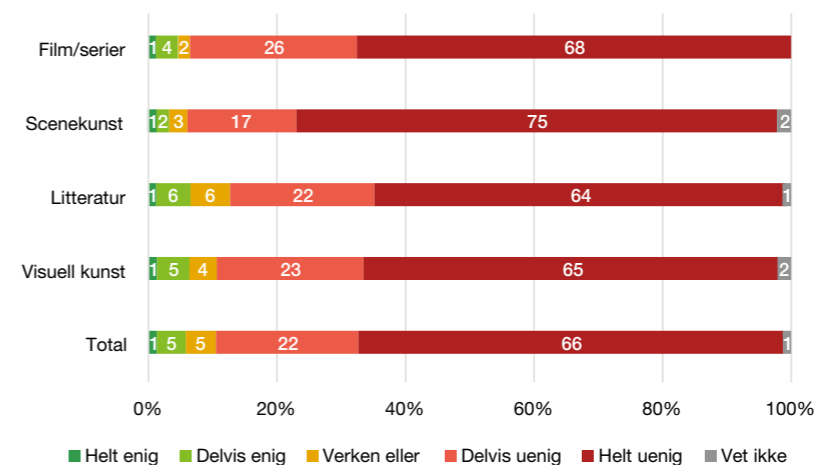
Flertallet av kunstnerpopulasjonen vi har undersøkt i 2020 gir med andre ord klar støtte til en posisjon i ytringsdebatten som er i tråd med et sekulært, liberalt forsvar for ytringsfriheten, der hensyn kan tas, men der kunstneriske ytringer som håner religion er tillatt.⁶² Her kunne det være interessant å gå videre med mer forskning: hverken spørsmålet eller svarene i undersøkelsen gir grunnlag for å forutsi hvordan

⁶² For en rik debatt av ulike liberale posisjoner på dette punkt, se Durham Peters, John (2005) *Courting the Abyss. Free Speech and the Liberal Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press

kunstnere i praksis vil trekke grensene eller tolke sin egen ytringsfrihet i en konkret situasjon.

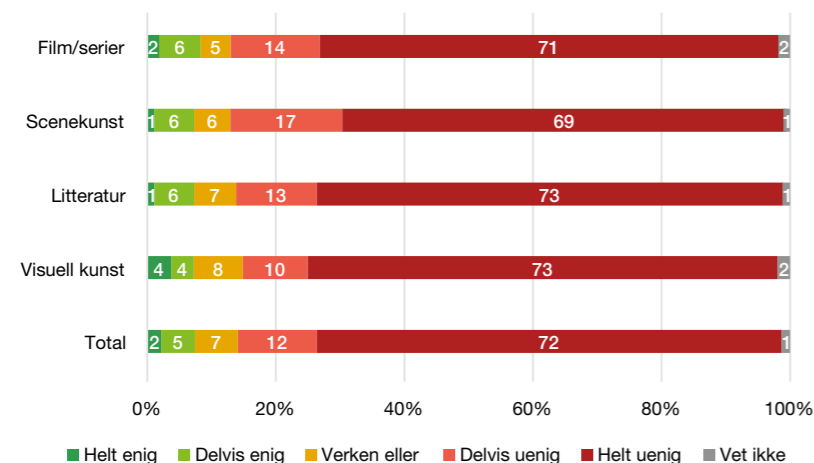
Neste spørsmål handler om at andre blir krenket. I 2014 var påstanden noe annerledes formulert, og vi spurte om ytringsfriheten burde "kunne begrenses for å sikre at folk ikke blir trakassert eller mobbet". Vi fikk en svarfordeling som delte kunstnerpopulasjonen i to, nesten like store deler med kunstnere som var enige og uenige, med en overvekt av de som var enige om at ytringsfriheten burde kunne begrenses i slike tilfeller. Svarfordelingen i 2020 viser at holdningene til denne påstanden er markant endret, og også her i retning av et mer prinsipielt forsvar av ytringsfriheten. Totalt er nå hele 88% helt uenige i denne påstanden! Igjen altså: Kunstnere i 2020 er tydelig mer opptatt av å hevde et prinsipielt forsvar for kunstneres ytringsfrihet.

Kunstneres ytringsfrihet bør begrenses for å hindre at folk føler seg krenket

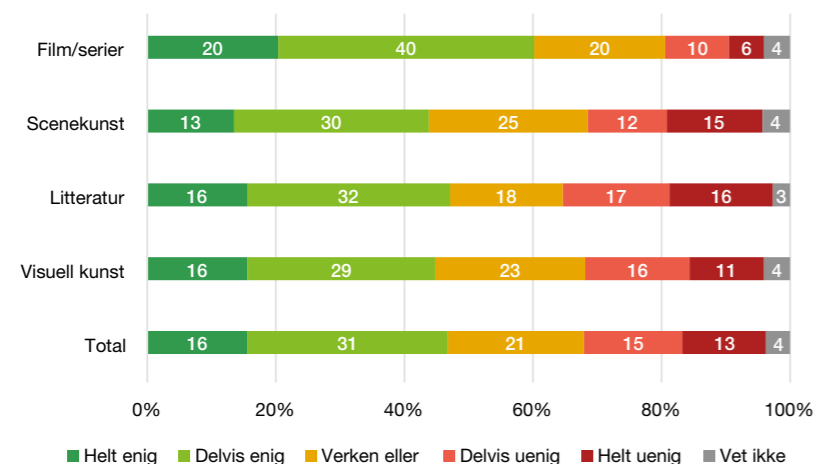
Påstanden om at offentlig støtte bør tilsi at man bør utvise særlige hensyn, får imidlertid like klar og nær entydig avvisning fra alle kunstnere som i 2014. Her står vi altså overfor en stabil kjerneverdi i alle kunstfeltene.

Kunstnere som mottar offentlig økonomisk støtte bør utvise særlige hensyn

Når det gjelder påstanden om at ”kunstneriske verk bør gis sterkere ytringsvern enn andre ytringer i samfunnet”, er imidlertid meningene mer delte. Det er kanskje ikke så rart, siden vi igjen ber kunstnerne om å mene noe som det finnes ”svar” på i norsk lov. Kunstneriske ytringer har ikke et sterkere vern enn andre ytringer i samfunnet. Det betyr ikke at man ikke kan mene at de bør ha det:

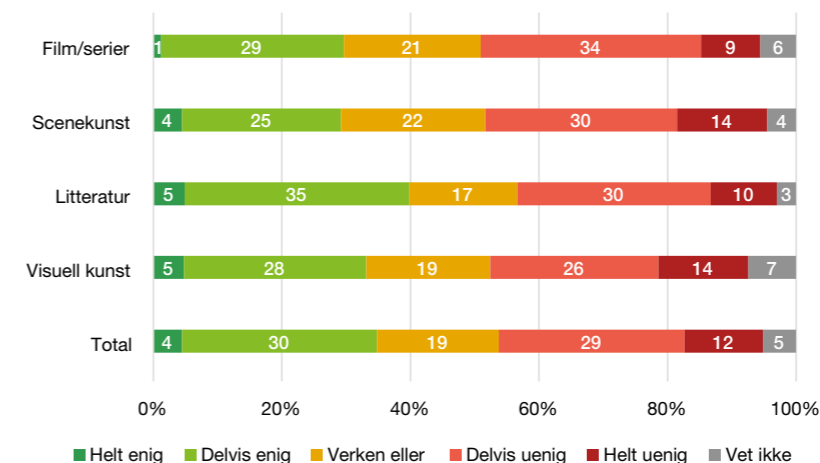
Kunstneriske verk bør gis sterkere ytringsvern enn andre ytringer i samfunnet

Som vi ser er det en overvekt av kunstnere som er enige i påstanden. Det er lite trolig at en tilsvarende andel i befolkningen for øvrig vil stille seg bak et slikt standpunkt. At det også er over 30% som er uenige i at hensynet til personvern bør

veie tyngre enn kunstneres krav om ytringsfrihet, viser igjen at kunstnere har en bevisst holdning til kunstens frihet, og – må vi kunne anta – er villig til å hevde den om det skulle komme til strid med personvernet. En test på dette fikk vi med teaterforestillingen *Ways of Seeing*, som i desember 2018 ble anmeldt for å ha brutt straffelovens bestemmelser om personvern. Kunstnere fra alle kunstfelt mobiliserte riktignok i 2019 til i en demonstrasjon til støtte for ytringsfriheten, med henvisning til teaterforestillingen. Men analyser av mediedekningen i november og desember 2018, da forestillingen hadde premiere og straks ble anklaget for å misbruke bilder av private hjem og anklage politikere for å være rasister, viser at kunstnerne bak forestillingen på dette tidspunktet ikke fikk gjennomslag når de hevdet prinsippet om kunstnerisk frihet. Og som vi skal se splitter spørsmålet om personvern kunstnerpopulasjonen:

Hensyn til personvern bør veie tyngre enn kunstneres krav om ytringsfrihet

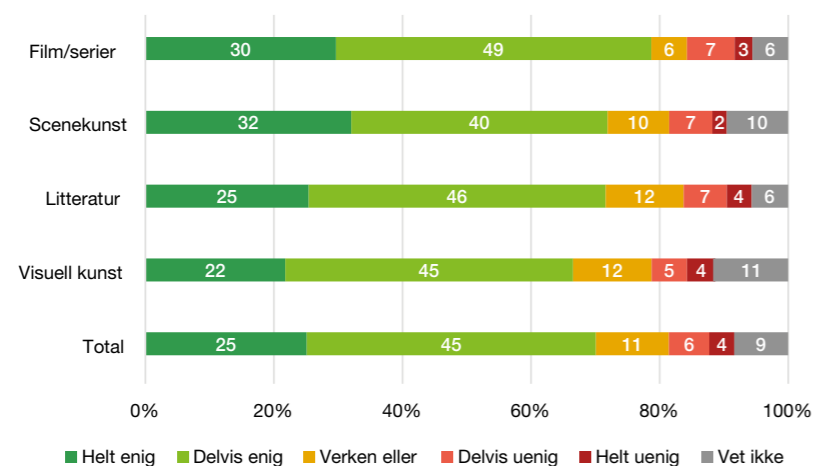

Nesten ingen av kunstnere er som vi ser, helt enig i at personvernet bør veie tyngre enn kunstneres krav om ytringsfrihet, og rundt 40% er helt eller delvis uenig i påstanden. De som er delvis enige og delvis uenige er de største gruppene, noe som kan tolkes som at kunstnere, antakelig som deler av befolkningen for øvrig, synes det er vanskelig å fastholde et entydig, prinsipielt svar på spørsmålet. Om noen reagerer sterkt, og for eksempel anmelder en teaterforestilling for brudd på straffelovens bestemmelser om personvern, er det altså ikke gitt at kunstnere vil gi sin uforbeholdne støtte til kolleger.

Sensur og selvsensur

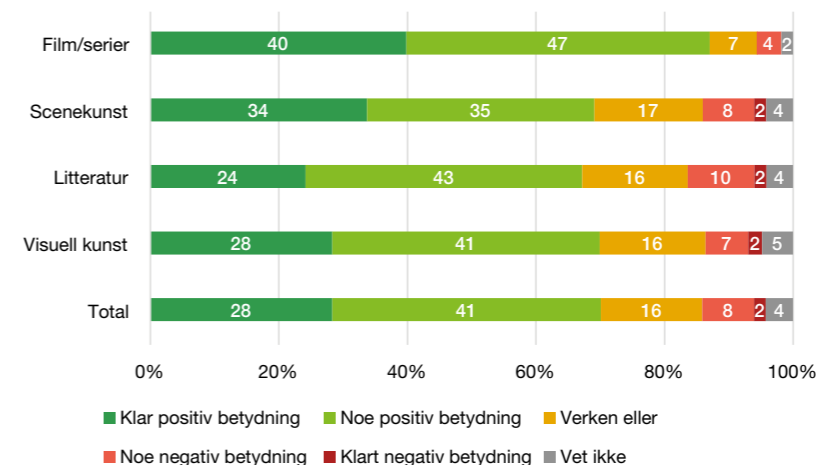
Til sist har vi bedt kunstnere vurdere hvorvidt sensur eller selvsensur er den største faren i dagens kunstsituasjon. Det er i og for seg et uttrykk for realisme at så mange som 70% av alle kunstnere anser selvsensur som en større fare enn direkte sensur, noe som er forbudt etter § 100. Som vi så innledningsvis er opplevelsen av å være juridisk beskyttet også rimelig høy, til tross for at lovverket altså formelt sett ikke gir kunstneriske ytringer et sterkere forsvar enn andre ytringer. Spørsmålet er uheldig stilt, og vi vet egentlig ikke hvordan og når kunstnere vurderer selvsensur som en fare. Det er et klassisk dilemma som her oppstår: Man vil neppe selv innrømme at man bedriver selvsensur, men det er lett å anta at mange andre gjør det. Imidlertid tyder svarene vi har fått på andre spørsmål i dette kapittelet at kunstnere er blitt mer bevisste og mer prinsipielle i sine holdninger til kunstneres ytringsfrihet i 2020 sammenlignet med for fem år siden.

Heller enn direkte sensur er det fare for at kunstnere begår selvsensur

Dette inntrykket forsterkes av svaret på spørsmålet, som spør hvor positivt eller negativt kunstnere vurderer det at "kunstnere bevisst utfordrer ytringsfrihetens grenser". 28% av alle kunstnergrupper ser dette som klart positivt, og sammen med de 41% som tilskriver dette noe positiv betydning er det et klart flertall blant kunstnere som støtter denne form for kunstneriske ytringer. For filmkunstnere er dette en verdi som samler så godt som alles støtte, med 87% oppslutning. Blant forfatterne er den gruppen størst sammenlignet med de andre feltene, og riktignok bare på 10%, som svarer at dette har noe eller klar negativ betydning.

Hvor positivt eller negativt: At kunstnere bevisst utfordrer ytringsfrihetens grenser

Med disse oppløftende svarene for ytringsfrihetens forsvar blant kunstnere, vender vi oss til kulturpolitikken og kunstinstusjonenes kontekster. I kapittel 5 gjøres dette med et fokus på verdier som opptrer i den statlige kulturpolitikken, knyttet til legitimiteten til statlig støtteordninger, oppfatninger om grad av selvstyring og kunstnerforeningenes deltakelse i kulturpolitikken, og spørsmål om hvilke kulturpolitiske tiltak man tenker kan virke positivt eller negativt inn på kunstneres ytringsfrihet.

5. Kulturpolitikken og kunstinstitusjonen

SOM VI VAR INNE PÅ i kapittel 2, er det norske lovverket utformet slik at kunstneres ytringer ikke er gitt et spesielt, rettslig vern. Det er Grunnlovens § 100 som gjelder, og også kunstneriske verk og ytringer kan diskuteres i relasjon til de tre prinsipielle begrunnelsene for ytringsvern om sannhet, demokrati og autonomi.⁶³

Ytringsfrihetskommisjonens arbeid fra 1999 fremhevet den kunstneriske friheten som spesielt verdifull, men heller enn å gi de kunstneriske ytringene et særlig rettslig vern, er kunstens stilling og frihet en viktig begrunnelse for det såkalte infrastrukturkravet i Grunnlovens § 100. Dette kravet pålegger staten å legge forholdene til rette, for eksempel for bredde og mangfold i kunsten. Andre lovbestemmelser i f.eks. straffeloven gjør dermed at ytringsvernet for kunstnere og kunstverk, som andre ytringer i samfunnet, ikke er absolutt. Men det må være en ytring involvert: Man har rett til å si, skrive eller male hva man vil hjemme på kammerset eller på atelieret. Straks en offentlig situasjon for iverksettelse skaper et møte mellom verk og publikum, dukker spørsmål om ”ansvarlighet” opp. Slik er det med jevne mellomrom debatter og anklager om at kunstneriske ytringer bryter lover som er ment å hindre seksuelle overgrep, uttidig utlevering og forfølgelse av navngitte personer, diskriminering, blasfemi og rasisme, eller også det å gi barn særlig beskyttelse.

Staten som oppdragsgiver

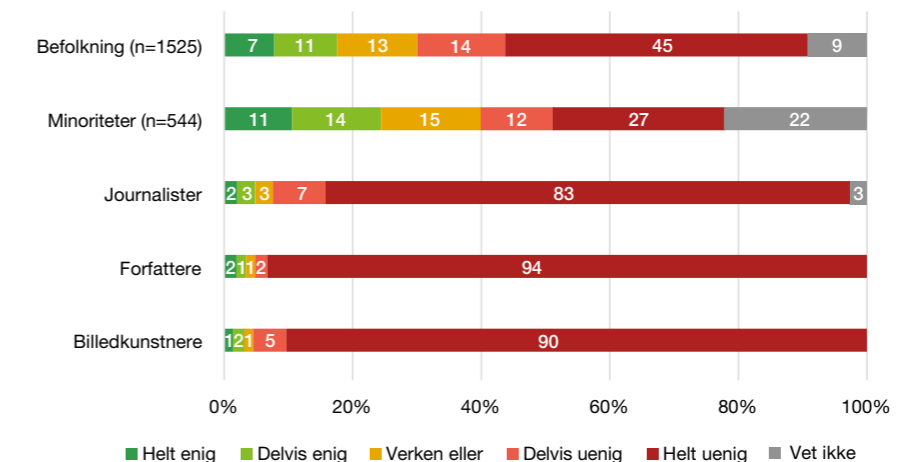
Innenfor den visuelle kunsten har det spesielt vært strid rundt det som på engelsk heter ”public art” og som på norsk forbindes med ”kunst i offentlige rom” og etaten KORO (Kunst i Offentlige Rom). Her er det ikke bare kunstens uttrykk som blir diskutert, men også det faktum at staten finansierer den. Spesielt i USA har det vært heftige diskusjoner siden 1970-tallet knyttet til det nasjonale støttereimet for visuell kunst (NEA, National Endowment of Arts). Under Reagan-administrasjonen ble systemet strammet inn, blant annet ved å formulere bestemmelser i tildelingene av kunststøtte om at kunsten ikke skulle være usedelig og uanstendig. Bestemmelsene ble noe moderert, men ble stående etter prøving i høyesterett mot

⁶³ En interessant og viktig diskusjon finnes rundt ytringsfrihetens rettferdiggjørelse (justification), som poengterer viktigheten av at nettopp kunstneriske ytringer, og ikke bare politiske og institusjonelle diskurser må være gitt den samme rett. Se Holst, Cathrine og Molander, Anders (2009) ”Freedom of Expression and Freedom of Discourse” i Kierulf, A. og Rønning, H. (2009) *Freedom of Speech Abridged?*. Göteborg: Nordicom. Her skriver de bl.a. følgende: ”What we oppose is the idea that expressions occurring in certain institutional contexts (for example, expressions concerning ”political-administrative” questions) are privileged above expressions occurring in other institutional contexts (for example, ”aesthetic” expressions)...” (op.cit 2009, s.45).

den amerikanske grunnlovens bestemmelser.⁶⁴ I lys av den amerikanske utviklingen var det interessant at så godt som alle norske kunstnere i 2014 mente at staten ikke burde sensurere (helt eller delvis uenig) kunstnere som mottar offentlig økonomisk støtte.

Som vår undersøkelse viste i 2014, hadde befolkningen for øvrig et mer nyansert syn. Tabellen nedenfor viser dataene fra kunstnerne satt sammen med andre befolkningsgrupper, der det fremkommer et klart skille mellom de profesjonelle gruppene og de generelle befolkningsgruppene (befolkning generelt og minoritetsbefolkning spesielt).

Staten bør kunne sensurere kunstnere som mottar offentlig økonomisk støtte (Nedenfor følger noen påstander om ytringsfriheten. For hver påstand ber vi deg markere hvor enig eller uenig du er.)

At kunstnere og befolkning for øvrig her er åpenbart uenige, åpner for at situasjoner oppstår der kunstnere går lengere i å utnytte ytringsfrihet enn befolkningen anser som rimelig. Kunstnerne oppfatninger av sin egen autonomi og uavhengighet er knyttet til kjernen av deres profesjonelle identitet. Men som for journalister og andre kulturarbeidere, står og faller den allmenne tilslutning til kunstneres profesjonelle autonomi, på hvilken status og tillit profesjonen som helhet har. Et funn fra den norske Makt- og demokratiundersøkelsen i 2003 om journalister og kulturarbeidere var at de hadde lav status og troverdighet. Riktignok var den da

⁶⁴ Se Bezanson (2009), op.cit. og Rushton, M. (2000) ”Public Funding of Controversial Art” i *Journal of Cultural Economics*, nr. 24, s. 267-282 og Rushton, M. (2010) ”Cultural Diversity and Funding of the Arts. A View from Cultural Economics” i *The Journal of Arts Management, Law and Society*, nr.33:2, s. 85-97.

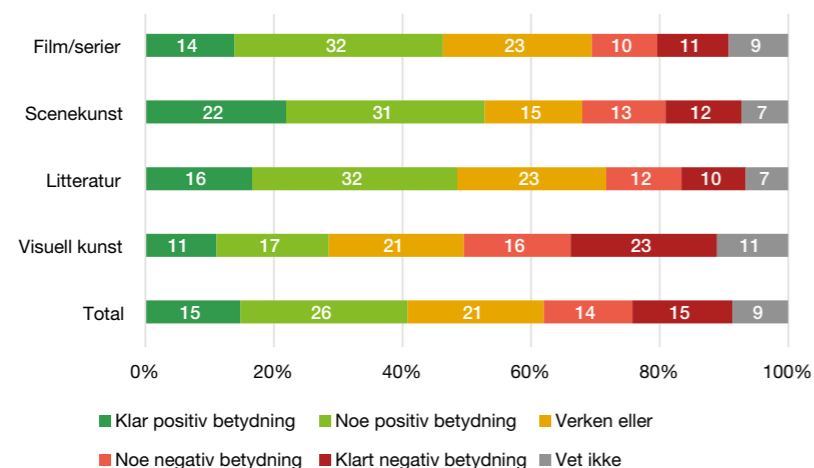
høyere enn for politikere,⁶⁵ men nyere studier indikerer at det å tilhøre en kulturelite i økende grad blir sett som negativt i Norge.⁶⁶ Det kan bety at kunstnere og kunstverk kan bli møtt med både likegyldighet og trusler. Også i Norge er kunst og kunstnere til tider blitt anmeldt, kritisert og fordømt, men politikerne har aldri innført spesielle betingelser for tildeling av statlig støtte, på samme måte som i USA.

Kunstnere vurderer kulturpolitikk og statens øvrige roller

I spørsmålene under belyser svarene fra kunstnerne hvordan de stiller seg til kulturpolitikk og statens rolle i kunstlivet. I 2014 stilte vi spørsmål som avklarte i hvor stor grad kunstnere opplevde kunstnerorganisasjonenes roller som positive eller negative for egen yringsfrihet, og hvordan de så på statlige støtteordninger i forhold til yringsproblematikk. Lignende spørsmål ble stilt i år, i første omgang som påstander man skulle ta stilling til på en skala fra positiv til negativ betydning for ”kunstneres yringsfrihet i Norge”.

Hvor positivt eller negativt er følgende for kunstneres yringsfrihet i Norge?

Klare, etiske retningslinjer for min kunstnergruppe

⁶⁵ Se Slaatta, T. (2005) "Makt og demokrati i den norske medieorden". *Nytt Norsk Tidsskrift* 2005, nr. 1, s. 79-90.

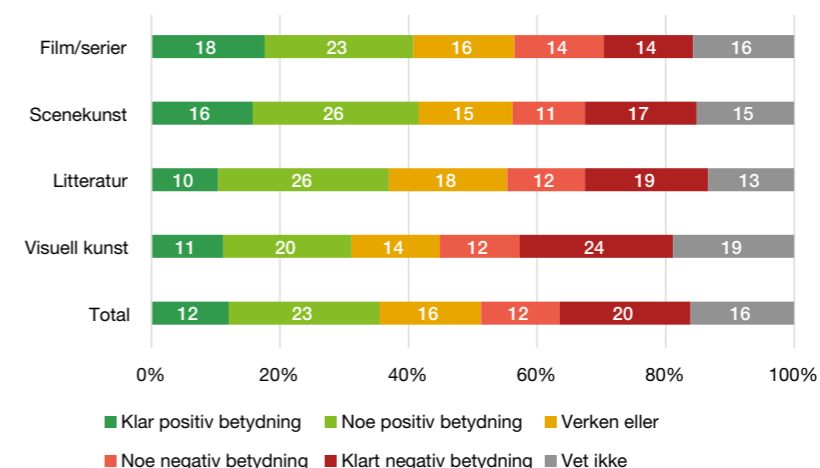
⁶⁶ Krogstad, A. (2019) "Den medievriddede kultureliten", i *Mediehistorisk tidsskrift*, nr. 2/2019, s.90-107. Tilgjengelig på <http://medietidsskrift.no/content/uploads/2020/10/MHT-2019-32-Krogstad-IDO.pdf>

Fra Stortingssalen. Den uerfarne, unge svenske arkitekten Emil Viktor Langlet tegnet Stortingbygningen i en "egenartet stil, ganske ulikt andre parlamenter i samtiden". Det første stortingsmøte ble holdt i mars 1866 (Butenschön 2016). Foto: Peter Mydske/Stortinget

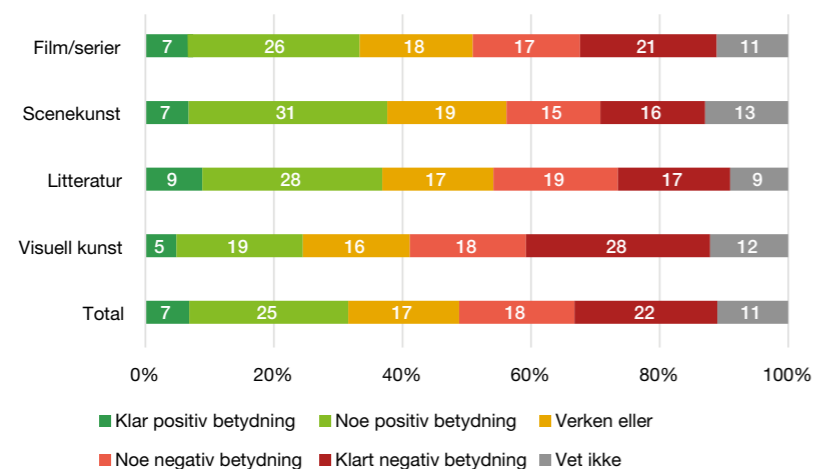
Spørsmålet har vært oppe til debatt i flere kunstnerorganisasjoner, både i forhold til diskusjoner om personvern og seksuell trakassering. Meningene blant dem vi har intervjuet er klart delte i alle kunstfelt, og mest blant billedkunstnere, der motstanden er størst. Totalt er det 41% som stiller seg positive til forslaget, mens 29% ser mest negative virkninger av dette. Og hele 3% tar ikke stilling til spørsmålet eller mener det ikke har verken positiv eller negativ betydning.

Opprettelsen av uavhengige vurderingsutvalg for kunst, tilsvarende Pressens faglige utvalg (PFU)

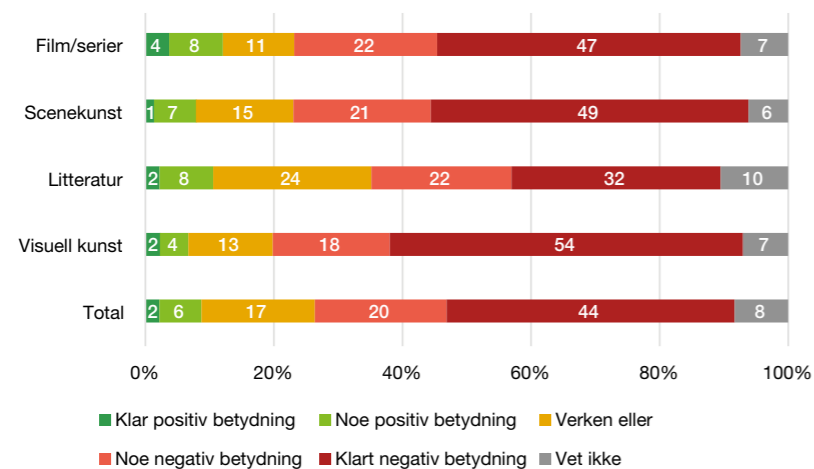
Det samme mønsteret fremkommer i spørsmålet om man tror det er positivt eller negativt med uavhengige vurderingsutvalg. Også her er meningene delte, og spørsmålet er i mindre grad aktuelt for dagens kunstorganisasjoner.

Mer overvåking og regulering av debatter og delinger på sosiale medier

Noe mer overraskende er det at meningene også er delte når det gjelder om debatter og delinger på sosiale medier bør overvåkes og reguleres. Man skulle kanskje tro at kunstnere, i tråd med at de er varme forsvarere av ytringsfrihet og kunstnerisk frihet, her skulle sky overvåking og regulering av sosiale medier. Men nei, og kanskje det at så mange som 32% mener at overvåking og regulering av debatter kan være en god ide, henger sammen med at mange har kjent på nye former for krenkelser og trusler i sosiale medier, slik vi dokumenterte i kapittel 2 og 3.

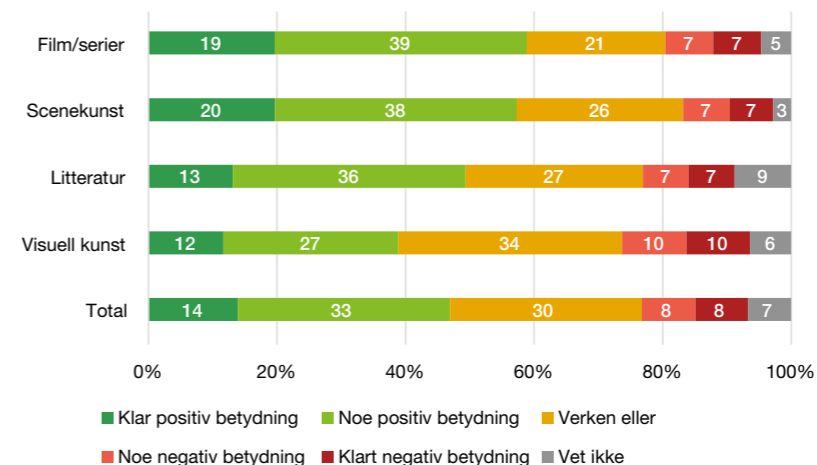
Strengere krav for å motta offentlig støtte til kunstprosjekter

Når det gjelder krav til hvem og hvordan man skal kunne motta offentlig støtte, er kunstnere mer unisont opptatt av å si at regelverket er strengt nok. Svært få ser noen positiv betydning av et strengere regelverk, men det er litt interessant at forfatterne i undersøkelsen er de som gir mest uttrykk for tvil og motstand. Dette kan ha å gjøre med opprettelsen av den nye forfatterforeningen, Forfatterforbundet, og de diskusjonene som har vært ført om fordeling av stipendmidler fra Det skjønnlitterære fond å gjøre.

Når det gjelder prioritering av kunstnere med minoritetsbakgrunn er også gruppen av ”verken eller” ganske stor, spesielt blant visuelle kunstnere. Det er filmkunstnere og scenekunstnere som igjen ser mest positive virkninger av et slikt tiltak.

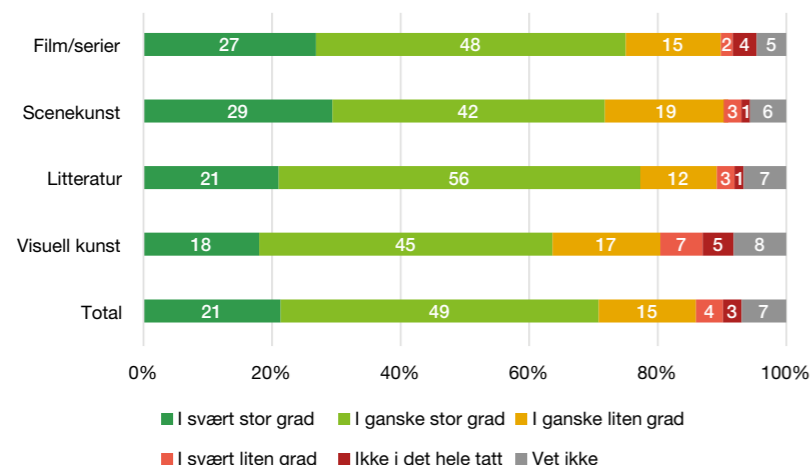
Prioritering av kunstnere med minoritetsbakgrunn i offentlige støtteordninger

Økonomiske forhold og staten som garantist

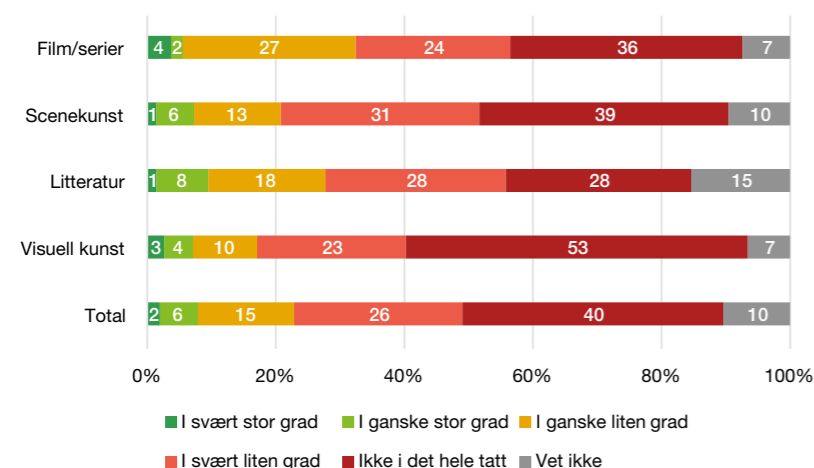
I de to siste spørsmålene om kulturpolitiske verdier og tiltak har vi spurt om økonomiske forhold og staten som garantist for kunstnerisk ytringsfrihet. Det er ingen tvil om at den norske staten og den aktive kulturpolitikken som i dag føres overfor kunsten i Norge, har stor grad av oppslutning blant kunstnere, og at staten som sådan, ses som en positiv kraft i det norske kunstlivet.

I hvilken grad er den norske staten en garantist for kunstneres yringsfrihet?

Det kommer også klart fram at svært få kunstnere ser noe positivt ved at statlige støtteordninger skulle erstattes av andre former for finansiering. Dette er et poeng man bør ha in mente, når diskusjoner om forholdet mellom statlig finansiering, støtteordningers innretning og forventninger til kunstneres næringsinntekter diskuteres. I 2014 dokumenterte vi også at kunstnere var nær enstemte i sin avvisning av at staten skulle kunne ”sensurere kunstnere som mottar offentlig støtte” og hele 83% mente at det ville ha ”klart negativ betydning” om ”forfatter- og kunstnerforeningens innflytelse over statlige stipendfordelinger” ble svekket.

I hvilken grad bør statlige støtteordninger erstattes av andre former for finansiering og finansieringskilder?

Og med dette har vi gått igjennom alle spørsmål som ble stilt i undersøkelsens fellesdel. Vi oppsummerer de viktigste funnene i kapittel 6, før vi går i gang med mer inngående analyser av spørsmål som vi stilte de enkelte kunstfeltene. Men først noen flere siteringer fra tilbakemeldinger om kulturpolitikk i undersøkelsens åpne spørsmål:

Kunstformidling i distriktene prioriteres dårligere enn før. De store museene støtter ikke kunstlivet i distriktene, men produserer selv utstillinger for eget hus. Byene går foran mindre gallerier og prosjekter på landet. For å få kunstnere til å etablere seg i distriktet må midler fordeles bedre over hele landet, gjerne med geografiske fordelingsnøkler.

Kunst følger jo et motebilde. Om man ikke er det som for tiden er mainstream eller populært kan det være vanskelig å få støtte. Det er ikke nødvendigvis sensur, men kan oppleves på samme måte.

Kulturrådets støtteordninger (ikke å forveksle med statens kunstnerstipend) er med på å ensrette både scenekunst- og litteraturfeltet. Dette er svært uheldig. Vi trenger at KR setter høye krav til kvalitet, men jeg vil heller ha visjonære representanter fra ulike fagfelt i utvalgene, som tør å satse på noe helt ukjent, enn den konsensuspregede flokkmentaliteten jeg synes innimellom herjer KR og som på subtilt vis understøtter og fremmer utvalgsmedlemmenes eget (til tider forutsigbare) kunstsyn.

Det er flere grunner til at jeg opplever at støtteordningene til Kulturrådet sensurerer kunsten. Blant annet at det råder ’trender’ innen kunsten og at anerkjente kunstnere gjerne får sjansen igjen og igjen i stedet for at det gis plass til nye/ukjente/utenlandske kunstnere. Det finnes ’kvalitetsstempel’ gjennom skoler og kunstnerbekjentskaper som er uunngåelige. Sånn sett opplever jeg at det er mindre rom for å være annerledes her enn i utlandet. Det er tid for revurdering av hva ’kunstnerisk’ betyr, og hvem det er for. Er det for en indre ’elitistisk’ krets eller for folk? Folkelig kunst gis ikke samme kred – det er helt klart! En annen kritikk er at tildelingene vurderes gjennom en søknadstekst, som kanskje er et helt annet språk enn nettopp det kunstuttrykket man holder på med og mestrer.

Den viktigste formen for sensur i kulturfeltet, gjør kulturfeltet selv. Dels i kraft av at kulturstøtten i hovedsak blir tildelt noen få uttrykksformer, og dels med manglende nysgjerrighet og utforskningstrang mot andre og nye former. Slik storsamfunnet i hovedsak ignorerer det generelle kunstfeltet, så ignorerer kunstfeltet kunstnerne i ytterranden. Så pr i dag kommer den største trusselen mot yringsfriheten i kunstfeltet fra kunstfeltet selv.

Det bør stilles spørsmål til hvorvidt offentlig finansiering av institusjonene, og politisk oppnevning av institusjonenes styremedlemmer kan påvirke yringsfrihet. På lignede måte bør det være mer nyanserte spørsmål angående hvorvidt og/eller hvordan støtte fra Kulturrådet kan påvirke yringsfrihet. Jeg er en veldig sterk tilhenger av offentlig finansiering av kunst, men det bør sette sterkere søkelys på hvordan dette privilegium vi opplever i Norge samtidig bidrar til kunstneres og institusjonens selvsensur på bevisste- og ubevisste måter. Dette er et komplisert tema som krever et større fokus i den offentlige diskurs.

Det vil alltid pågå en maktmakt om kunsten og litteraturen. Det er viktig å sikre et mangfold i dette feltet. Jeg synes deres spørreskjema har en skjev innfallsvinkel når det gjelder dette mangfoldet. Hvis vi ikke lykkes i styrke dette, er vi dårlig rustet i kampen mot kommersiell kultur.

6. Oppsummering av fellelde

SAMMENLIGNET MED KOMMISJONEN fra 1999 har ikke den nye Ytringsfrihetskommissjonen en klar og begrenset juridisk oppgave.⁶⁷ I 1999 gjaldt det å vurdere hvordan Grunnlovens § 100 skulle revideres. Nå skal kommisjonen ”...utrede de sosiale, teknologiske, juridiske og økonomiske rammene for ytringsfrihet i dagens samfunn” med ”utgangspunkt i Grunnloven § 100”. Oppgavene som er skissert i det nye mandatet er mye videre, og handler blant annet om å kartlegge kunnskapsgrunnlag, vurdere status for ytringsfriheten, sammenligne med andre land og å legge til rette for en bred offentlig debatt. Om ikke det var nok, skal de også vurdere tiltak. Listen over kommisjonens oppgaver i mandatets punkt 3.5 er imponerende lang og detaljert. Med utgangspunkt i beskrivelsene av flere sammensatte utviklingstrekk og bekymringer skal de blant annet vurdere ”tiltak for å fremme en åpen og opplyst offentlig samtale”. Her nevnes dette, om kunstnerisk ytringsfrihet:

Tiltak for å sikre og fremme kunstnerisk ytringsfrihet. Drøftingen bør ta utgangspunkt i at kunstens og kulturens demokratiske betydning særlig ligger i at de er kanaler og arenaer for den åpenheten og kritikken som demokratiske samfunn er avhengig av.

Vi skriver derfor denne oppsummeringen i lys av kommisjonens mandat og tar oss den frihet å komme kommisjonen i forkjøpet med noen forslag til tiltak.

Refleksjoner rundt den nye kommisjonens mandat

Vi kan konstatere innledningsvis at den nye ytringsfrihetskommissjonens mandat nevner de samme, to underliggende medierelaterte endringsfaktorer som også vi har fremhevet i denne rapporten; den lave terskelen for deltakelse i offentligheten gjennom digitale og sosiale medier, og de redaksjonelle mediernes reduserte rolle som portvokter og filterinstans. Konsekvensene mandatet forventer er at ”...kvaliteten på det som publiseres endres”, og videre:

Hatefulle, diskriminerende og på andre måter krenkende ytringer er en stadig større bekymring. Også ytringer som er vernet av ytringsfriheten, men som like fullt anses som problematiske for de som berøres, kan føre til at mange avstår fra å gi uttrykk for sine meninger i offentligheten. På den annen side kan man også se tendenser til økt sårbarhet, som bl.a. kan slå ut i krav om å nekte kontroversielle personer og meninger en plass i offentligheten. Det kan hevdes at overdreven skånsomhet er i strid med ytringsfrihetens sentrale begrunnelser, og at det utfordrer ytringsfriheten dersom det er de mest lettkrenkede som skal definere rammene for samfunnsdebatten.⁶⁸

⁶⁷ Se Helge Rønnings innlegg i *Aftenposten* 26. desember 2019, <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/Wb28PG/vagt-ytringsfrihetsmandat-helge-roenning>

⁶⁸ Se Ytringsfrihetskommissjonens mandat på <https://www.regjeringen.no/no/tema/kultur-idrett-og-frivillighet/innsiktsartikler/ytringsfrihetskommissjonen/mandatet/id2695703/>

Ytringsfrihetskommissjonen ble lansert 14. februar 2020 på Litteraturhuset i Oslo. Foto: Ingvill Tandstad/KUD

Mandatet fremhever bekymringer knyttet til to ulike frykt-reaksjoner: I det ene tilfellet kan noen komme til å sensurere seg selv, fordi de ikke ønsker å bli dratt inn i uredigerte ordskifter som kan utsette den som ytrer for problematiske og krenkende ytringer fra andre. I det andre tilfellet er det en annens ytring som søkes begrenset, før den ytres, fordi den antas å bli krenkende. Dette benevnes ”overdreven skånsomhet”.

Implisitt i disse bekymringene er det innskrevet ulike maktforhold knyttet til om det er majoritetsposisjoner eller minoritetsposisjoner involvert. I det første tilfellet er det idealtypiske en majoritet som får en enkelt minoritetsstemme til å tie, og dermed utnytter en maktposisjon den ikke skal utnytte, til å hemme ytringsfriheten. Samfunnet som helhet mister en stemme, og får ikke utviklet evnen til å lytte til og ta hensyn til motstemmer. Samfunnet som helhet kan dermed i neste omgang komme til å foreta beslutninger på feil grunnlag. I praksis kan påstand stå mot påstand både om hvem som er majoritet og hvem som er minoritetsstemme. Når flere påberoper seg ytringsfrihetens beskyttelse, kan makt- og rettsforhold bli uklare. Det å fremheve egen svakhet og andres dominans kan gi en form for symbolsk makt. Dette er en av årsakene til at mange av dagens ytringsdebatter preges av konkurrerende fortellinger om at man er et offer, truet av andres ytringer. Det bringer oss over mot det andre tilfellet der det idealtypiske i utgangspunkt er omvendt: Det er en minoritetsstemme som påberoper seg rett til å holde andre stemmer ute. Her er det altså i prinsippet den antatt svakeste som først påberoper seg et krav om beskyttelse. Legitimiteten og rimeligheten i et slikt krav følger imidlertid ikke av Grunnlovens § 100, men av alle andre lover som måtte begrense ytringsfriheten, som oftest straffelovens bestemmelser om

hatefulle ytringer (§ 185) og krenkelser av privatlivets fred (§ 267). Et krav om at en fremtidig ytring bør hindres, fordi den forventes å falle inn under straffelovens bestemmelser, åpner imidlertid igjen for at samfunnet som helhet går glipp av en stemme, som man ikke vet om faktisk ville vært innenfor eller utenfor straffelovens bestemmelser. I Norge er det kun ytringer som faktisk er uttalte, som kan dømmes. Det hindrer ikke krav fra å bli fremsatt om å hindre noen fra å ta ordet eller komme til ordet, i såkalt scenenekt (no platforming) og kanselleringspress (cancel culture). Institusjoner som forvalter deloffentligheter og talestoler blir jevnlig satt under press, slik vi har sett tendenser til på scener, museer, universiteter, høyskoler og konferanser mm. i forbindelse med påstått kontroversielle forelesere, eller i forlag, på teaterscener og prisutdelinger, ved utgivelser eller premiering av påstått kontroversielle forfattere.

Maktforholdene kan i begge ovennevnte tilfeller være komplekse og sammensatte, og debatter der noen hevder at deres ytringsfrihet er begrenset, eller at andre bør begrenses kan være vanskelige å analysere og forstå. Hvordan den nye Ytringsfrihetskommisjonen vil stille seg i denne type spørsmål, blir interessant å følge videre. Spesielt blir det interessant å følge hvordan mandatets bekymring for mulige uheldige konsekvenser av ”kulturell globalisering” følges opp. Mandatet legger vekt på at globaliseringen utvider det offentlige rommet ytringer fortolkes innenfor, noe som kan føre til nye former for feiltolkninger og uforutsigbare reaksjoner. I neste omgang kan dette føre til ”hensynstaken” eller – i verste fall, selvsensur. Mandatets bekymring om selvsensur er her spesielt forbundet med punktet om ”voldelig ekstremisme og terrorister som bruker vold og trusler”, der mandatet retter sin bekymring overfor offentligheten i allmennhet:

Det svekker ytringsfriheten dersom frykt for å bli utsatt for represalier gjør at enkelte temaer blir unngått, eller at enkelte idéer, ideologier eller autoriteter blir fredet fra diskusjon og kritikk.

Voldsbruk eller trusler om voldsbruk overskrider ytringsfrihetens logikker, fordi den gir en gruppe eller stat, enten denne har representanter også i Norge eller bare er en trussel utenfra, en symbolsk makt den ikke skal. Ikke bare mister samfunnet mulig verdifulle motstemmer. Ytringsfrihetens verdigrunnlag blir angrepet. Om utenlandske aktører forstår ytringer i Norge, som er beskyttet av norsk lovgivning om ytringsfrihet som uttrykk for en uforsonlig verdikonflikt og kamp mellom sivilisasjoner, er det en konflikt vi må avvise og bekjempe effektene av. Denne undersøkelsen har ikke funnet belegg for å si at slik hensynstaking eller tilløp til selvsensur er utbredt blant norske kunstnere.

Undersøkelsen oppsummert

Svarene vi har fått og casene vi har sett på, indikerer at i den grad det forekom voldsbruk eller trusler om voldsbruk mot kunstnere i perioden mellom 2014 og

2020, skjedde det via nyhetslignende varsling og spredning av spisset informasjon om f.eks. venstreradikal, statsfinansiert kunst, innenfor avgrensede miljøer. I neste omgang avstedkom disse varslene målrettet hets og hatprat i sosiale medier, utført av enkeltpersoner og høyre-radikale miljøer i Norge. Det eksisterer politiske miljøer som helt legitimt innenfor en politisk debatt kritiserer statsstøtte til deler av norsk samtidskunst. Kulturpolitiske ordninger kan karakteriseres som former for offentlig sløseri, og nedsettende formuleringer om former for kunst kan være del av liberalistiske tanker om at markedet, ikke staten, bør finansiere kunsten. Begge posisjoner gjenfinnes i FrPs kulturpolitiske programformuleringer. Når slike argumenter kobles til estetiske verdier eller vurderinger, settes gjerne eksperiment-erende, konseptuell og utforskende kunst opp mot folkelig, tradisjonell og mer ”allment forståelig” kunst. Prinsippet om armlengdes avstand benyttes ofte av partier som ønsker å fremheve og sikre kunstens autonomi og frie stilling, overfor politikken. Men i det politiske feltet handler spillet om velgere og tilslutning i det løpende politiske ordskiftet. At kunstverk og kunstforståelser politiseres, er derfor en normal tilstand som avstedkommer nødvendig debatt der maktforhold, verdier og institusjonelle forhold kan komme til syne. I det estetiske ytringer tas opp i det politiske feltets institusjonelle offentligheter, kommer også kunstens og kunstneres stilling i samfunnet fram. I slike situasjoner er det viktig at kunsten og kunstnere også får sine forsvarere og talspersoner i denne delen av offentligheten.

I kapittel 2 understreket vi at det som realiserer og opprettholder kunstens frie stilling ikke er juridisk definert en gang for alle. Kunstfeltens autonomi og frie stilling ivaretas av den aktive kulturpolitikk, som har en ekstra begrunnelse (justification) i infrastrukturkravet i sjetten ledd i Grunnlovens § 100, som pålegger staten å forholde seg til.

I gjennomgangen av undersøkelsens spørsmål om ytringsfrihetens beskyttelse og dens eventuelle svekkelse eller styrking, fant vi rimelig høye, og nær stabil andel i gjennomsnitt sammenlignet med 2014 mht. at kunstnere anser sin ytringsfrihet for godt beskyttet. Men det var variasjoner mellom kunstnergruppene: Spesielt scenekunstnere og til dels visuelle kunstnere er markant mindre villige til å tilkjenne at ytringsfriheten er beskyttet, med bare 61% for scenekunstnerens del, og 67% for visuelle kunstnere, mot et gjennomsnitt på 75%. Forfattere og filmskapere derimot, gir uttrykk for at de kjenner seg godt beskyttet, med opp mot 85% tilslutning, stabilt for forfatterens del i forhold til 2014. Bare en liten andel i 2020, 4% totalt (3% i 2014), mener man er ganske eller meget svakt beskyttet. Konklusjonen er at det sannsynligvis er enkelthendelser i feltene som preger oppfatningene. Når vi undersøkte nærmere, fant vi at hele 41% i gjennomsnitt for alle kunstnergruppene er enige i at ytringsfriheten er litt eller mye svekket de siste årene, mens bare 10% mener den er styrket. Igjen mener en langt større andel av scenekunstnere (59%) at ytringsfriheten er svekket de siste 5 årene. Igjen tyder det på at det er hendelsene rundt *Ways of Seeing* som spesielt slår ut.

Ytringsfrihetskommissjonens første møte 9. juni 2020 på nye Deichman Bjørvika i Oslo. Foto: Okänd/KUD

En smitteeffekt kan også tenkes til andre kunstnergrupper, noe som i så fall kan forklare at også billedkunstfeltet har lavere tall. En generell følelse av svekket ytringsfrihet kan til dels også være medieskapt, ut fra stadige oppslag og debatter om at kunstverk bør stoppes og at kunstneres frihet bør begrenses. De årsakene kunstnerne selv peker på, er først og fremst knyttet til ”konfliktnivået i det offentlige ordskiftet” og ”trusler og hatefulle ytringer om kunst og kunstnere på Internett”, samt ”usannheter og rykter som deles i sosiale medier”. For alle disse svarene er andelen scenekunstnere mellom 10 og 20% høyere enn for de andre kunstnergruppene.

Kan man fra dette slutte, slik den nye Ytringsfrihetskommissjonens mandat synes å gjøre, at ”den kunstneriske ytringsfriheten er under press”? Vårt svar for kunsten generelt er både ja og nei. Undersøkelsen støtter generelt Frank Rossaviks analyse ved at mange kunstnere opplever at det er lettere å holde kjeft, enn å delta.⁶⁹ Samtidig virker svarene på flere spørsmål som at kunstnere nettopp er seg sitt ansvar bevisst. De deltar i stor grad og synes å ta den støytten som kommer. Rossaviks bekymring for alle verdens identitære krav som tidens største trussel mot ytringsfriheten, er åpenbart berettiget og til stede også i kunstfeltet. Men vi er usikre på om den største trusselen mot kunstneres ytringsfrihet egentlig kommer derfra. Andre trusler virker mer håndgripelige og synlige.

⁶⁹ Frank Rossavik *Best å holde kjeft? En liten bok om ytringsfrihetens krise*, Cappelen Damm 2019.

Vår tolkning av kunstneres vurdering av at ytringsfriheten er svekket, er preget av at vi har fått en mer uforutsigbar offentlighet. Spesielt synes mange av svarene å handle om at sosiale medier og Internett bidrar til et høynet konfliktnivå i det offentlige ordskiftet og at det er belastninger og fare for trakassering når man ytrer seg. Scenekunstnere sier seg mer utsatte enn andre, og det er rimelig å se dette som en følge av at de konkrete hendelsene rundt teaterforestillingen *Ways of Seeing* har vist ”hva som faktisk kan skje”. Det flest kunstnere støtter som forklaringer på styrking av ytringsfriheten, er mer sprikende: Få mente at styrking skyldtes at politikere var gode til å opprettholde armlengdes avstand. Enda mindre tilslutning fikk forslaget om at kunstens stilling i samfunnet skulle kunne være styrket. Tvert om, så å si alle kunstnere mener kunstens stilling er svekket. Som positive ting ble i noen grad mobilisering i forbindelse med #metoo, kunstfeltets mobilisering rundt *Ways of Seeing*, og økt synlighet og deltakelse fra kunstnere med minoritetsbakgrunn sett som positive bidrag.

Vår undersøkelse bekrefter med dette bekymringen i Ytringsfrihetskommissjonens mandat om at ”kvaliteten på det som publiseres endres”. Men mens vi i 2014 konkluderte med at:

heller enn bruk av juridiske sanksjoner i etterkant av publisering og visning, er inntrykket i denne undersøkelsen (...) at sensur av kunst i Norge oftest oppstår når verk blir hindret eller forsøkt endret mens den blir produsert, utgitt, fremvist eller oppført.

... er bildet i 2020 at juridiske sanksjoner ikke lenger kan utelukkes. I tillegg til anmeldelsen av *Ways of Seeing* er det særlig trusselen om søksmål mot filmen *The Magnitsky Act* og arrestasjonen av Kamelen, med domfellelsen av ham i Agder tingrett i 2020, som er oppsiktsvekkende, nye hendelser i norsk kunst, og som forklarer at troen på at man er beskyttet er tydelig lavere i 2020 enn i 2014.

I tilfellet med *Ways of Seeing* kan man observere at en anmeldelse i *Aftenposten* inspirerte til varselpregede oppslag på nettsidene til HRS (Human Rights Service, rights.no) som ble fulgt opp og utdypet på facebooksidene til etablerte politikere. En situasjon oppsto, der få hadde sett stykket, og mange syntes å godta påstanden om at stykket gikk for langt og at personvernet var overtrådt. Situasjonen lot seg utnytte til å markere politisk motiverte standpunkter der det å stemple kunstnere som venstreradikale og uansvarlige fikk verdi. De som på vegne av teateret og teatergruppen hevdet den kunstneriske friheten og ytringsfrihetens beskyttelse, møtte motstand og kritikk fra et fremtredende regjeringsparti. Flere redaksjonelle medier lot debatten utspille seg, uten selv å ta klar stilling i saken. At man ikke hadde sett stykket, kunne legitimere at man ikke trakk forhastede konklusjoner. Det førte til at påstanden om at forestillingen brøt med personvernet kunne kobles, uten særlige motforestillinger, til trusselhendelsene og hærverket på justisministerens bolig. Maktforholdene og de mange uavklarte påstandene i denne diskursen ble ikke vesentlig endret før PST varslet sin vending i saken, nær 4 måneder etter

stykkets premiere. Uavhengig av de kriminelle handlingene som ble utført etter 6. desember 2018, med det formål å skade teateret og kunstnerne bak forestillingen, er denne saken en skandaløs hendelse i norsk kunsthistorie. Det blir interessant å se hvilke tiltak som Ytringsfrihetskommisjonen vil vurdere for å hindre en tilsvarende hendelse i fremtiden.

For øvrig viste kapittel 3 at det er høy deltakelse fra norske kunstnere i offentligheten, hvilket må ses som et positivt tegn på at ytringsfriheten finnes og benyttes. Det er 10% høyere andel av kunstnere i 2020 enn i 2014 som har deltatt i debatter og skrevet innlegg mm., og både engasjement og antall debatter og aksjoner om kunstneres ytringsfrihet har steget de siste fem årene. En forklaring ligger igjen i at terskelen er senket, i og med nettsiders og sosiale mediers (*Facebook*) åpne kommentarfelt. Og igjen er det scenekunstnerne som deltar mest, mens forfatterne, som var mest framtrædende som debattanter i 2014, nå kommer lavest ut. Men det er forfatterne som fortsatt skriver innlegg, på tradisjonelt vis. Når forfatterne slik står fram i offentligheten, er det et gjennomsnitt på 17% som opplever å bli begrenset i sin ytringsfrihet, mens hele 29% av scenekunstnerne opplevde det slik. Over halvparten av alle kunstnere oppgir også i stor eller ganske stor grad at de engasjerer seg på vegne av svake grupper i samfunnet. Men bare 30% mener de har fordel av å være kunstner når det gjelder å slippe til. Det er hele 41% lavere enn i 2014! Forfattere synes også her, i noe større grad, at de er begunstiget, med 42% andel. Men i 2020 svarte over 80% av denne kunstnergruppen at de hadde fordeler når det gjaldt å komme til orde i norske medier. Ikke bare har det skjedd noe med Internett og sosiale medier. Også redaksjonelle medier synes å slippe færre til og gjør porten smal for mange kunstnere.

I kapittel 4 gikk vi inn på kunstneres vurderinger av ytringsfrihetens grenser. I vurderingen av ”risikosoner” der ytringsfriheten kan bli berørt, svarte 40% av kunstnerne totalt at ”personlige belastninger med å stå fram i offentligheten” var i stor, eller ganske stor grad noe de var berørt av, mens 37% pekte på ”risiko for å bli gjenstand for hatefulle ytringer i sosiale medier”. Disse tallene viser en markant endring siden 2014, da bare 13% mente at hatefulle ytringer på sosiale medier ”var et problem. 34% totalt er i 2020 også opptatt av ”risiko for å falle i unåde” hos maktpersoner og/eller finansieringsinstitusjoner. Men obs: her svarte både scenekunstnere (47%) og filmkunstnere (54%) langt høyere enn visuelle kunstnere og forfattere.

Som i 2014 rapporterte 27% av alle kunstnere i 2020 at de var i stor eller ganske stor grad berørt av reaksjoner fra grupper som mener seg spesielt berørt. Det kan sies å være et for stort tall i utgangspunktet, og derfor gi grunnlag for bekymring,

⁷⁰ Som redegjort for i kapittel 4 og i metodekommentarer generelt er det ikke helt uproblematisk å sammenligne tallene mellom 2014 og 2020 og selv om spørsmålet er det samme, kan svarkategoriene være noe endret. Rangeringen for 2020 av de ulike hensynene blir likevel riktig, og også observasjonen av at det er tydeligere motstand enn i 2014 til å ikke ville ta hensyn.

slik Ytringsfrihetskommisjonens mandat gjør. På den annen side er det lite som tyder på at mange kunstnere opplever frykt eller tar vidtgående hensyn i slike situasjoner. Som i 2014 rapporterer en stor andel kunstnere i 2020 at de tar få eller ingen hensyn til om kunsten de lager er uanstendig, provoserende eller støter religiøse følelser. Det siste er verdt å legge merke til: En stor andel kunstnere sier i 2020 at de ikke er villige til å ta hensyn for å unngå å støte folks religiøse tro. Det samlede tallet for de to kategoriene der man er villig til å ta hensyn, er halvert. Det indikerer en forandret situasjon siden 2014, da hele 46% sa seg villige til å ta ”noe hensyn”.⁷⁰ Unntaket gjelder diskriminering og å fremstille mennesker på nedverdiggende måter, og seksuell trakassering. Dette er ytringer som kan være ulovlig etter straffeloven, men det er også grunn til å tro at #metoo-bevegelsen har spilt en rolle mht. bevisstgjøring.

Flere av svarene vi gjennomgikk i kapittel 5, indikerte at det er konflikter rundt kunstens verdi og status i det norske samfunnet, og at det følger mer trusler, vold og trakassering enn før med det å være kunstner. Ytringsfrihetskommisjonens mandat skriver følgende om utsatte yrkesgrupper, men uten å nevne kunstnere:

Journalister, politikere, akademikere, ledere i organisasjoner og andre samfunnsdebattanter utsettes i økende grad for trusler, vold og trakassering, og særlig på nettet. Journalisters sikkerhet er en grunnleggende forutsetning for at mediene skal kunne utøve sin demokratiske funksjon. Trusler og trakassering kan føre til at journalister bevisst eller ubevisst driver selvsensur, både med hensyn til hva de skriver om, og hvordan de rapporterer nyheter. (...) Gjennom ulike undersøkelser er det dokumentert at kvinnelige journalister er særlig utsatt for kjønnsrelaterte trusler og trakassering, som kan ha et stort skadepotensiale.

Vår undersøkelse tyder på at kunstnere får sin del av dette. Og i motsetning til alle de ovennevnte yrkeskategoriene står kunstnere ofte alene, når stormen kommer. Det kan kanskje forklare at staten så ofte ses som en garantist for kunstneres ytringsfrihet i Norge, og at kunstnere ikke opplever det som problematisk for deres ytringsfrihet at de mottar stipender og støtte til prosjekter fra kulturpolitiske ordninger. En aktiv kulturpolitikk har stor legitimitet blant kunstnere, og kun 8% totalt av alle kunstnerne som svarte på undersøkelsen, mener statlige støtteordninger bør erstattes av andre former for finansiering og finansieringskilder. Man vet kanskje hva man har, men ikke hva man får.

Hva slags tiltak kan tenkes i forlengelsen av dette?

En aktiv kunst- og kulturpolitikk har forankring i Grunnlovens § 100, siste ledd, det såkalte infrastrukturkravet. Det kan virke som om dette ikke er fullt ut erkjent, og at tiltak som kan gjennomtenkes fra kommisjon og ansvarlig departement handler om å bevisstgjøre forvaltning, organisasjoner og politiske partier om denne koblingen.

Organisasjonene spiller en stor og uavhengig rolle i vårt kulturpolitiske system, og hvor gode kunstnerorganisasjonene er til å støtte sine medlemmer, i situasjoner der ytringsfriheten er under press, bør undersøkes nærmere. I tilfellet med *Ways of Seeing* og scenekunstheltet er inntrykket at det frie feltet var svakt organisert og lite i stand til å svare tilbake, i det et regjeringsparti gikk hardt ut mot en forestilling, en teaterscene og en teatergruppe. At PST henla anmeldelsen og rettet tiltale mot en person som sto justisministeren nær, inngir tillit og respekt.

For å sikre kunstens frie stilling og at kunstnere opplever stor grad av beskyttelse når de ytrer seg i offentligheten bør Ytringsfrihetskommisjonen vurdere å foreslå tiltak som gjør at kunnskaper om betydning av kunstnerisk frihet og kunstneres ytringsfrihet, kunstproduksjon og kunstformidling, kan styrkes i skole og høyere utdanning. Behovet for dette er selvsagt i alle kunst- og kulturrelaterte utdanninger, men bør fremheves som viktig i andre utdannelser, og ikke minst i forbindelse med studier innen forvaltning, byråkrati, politikk og ledelse. For eksempel ville det være betryggende om det var høy bevissthet og kunnskap om kunst, estetikk og betingelser for kunstproduksjon blant profesjoner i den juridiske sektor, og god undervisning i dette på politiskolen og i videreopplæring av politiadvokater er ønskelig.

I det politiske feltet kan det være nødvendig med tiltak som skaper forståelse og legitimitet omkring det sentrale armlengdes avstands-prinsippet i norsk politikk, og politiske partier som synes å ville undergrave prinsippet bør møte klare varsler fra alle kunstfaglige og kunstinteresserte institusjoner i Norge.

I det økonomiske feltet kan man vurdere tiltak som søker å skape større legitimitet omkring statlige støtteordninger til kunstnere og kunstproduksjon, siden denne finansieringsformen har stor grad av legitimitet blant kunstnere og staten synes å virke som en garantist for kunstneres ytringsfrihet.

I kulturektoren kan det være mye å hente med tiltak som fremmer en god og allmenn kulturjournalistikk. Undersøkelsen har pekt på problemene som oppstår i det tomrommet som de redaksjonelle mediene etterlater seg, når de trekker seg tilbake og overlater til sosiale medier og nettbaserte interesseorganisasjoner å være plattform for distribusjon av nyheter og kritikk fra kunstfeltene. Dette gjelder ikke bare de private mediene, men også allmennkringkasterne i Norge. Både *NRK* og *TV2* synes å ha gitt opp å spille sentrale roller i kultur- og kunstjournalistikken, der en blanding av kulturnyheter og kritikk om kunstfeltene kan gi kringkasterne mulighet til å spille en demokratisk opplysende og dannende rolle overfor en samlet befolkning. Tiltak som insisterer på å opprettholde en allmenn offentlighet på kulturens og kunstens områder, heller enn å dyrke fragmenterte ekkokammere, kan vise seg viktige. En effekt av at de redaksjonelle mediene fremmer sin egen eksklusivitet, men henter ideer og signaler fra sosiale medier, er at koblingene uteblir. Flere journalistiske strategier som bygger broer mellom sosiale og redaksjonelle medier må utvikles og flere offentlig initierte mediereguleringer bør vurderes. Dialogen med selskapene som kontrollerer de sosiale mediene er

uhyre viktig, og samarbeidet med EU på dette blir viktig fremover. Men også Medietilsynets arbeid med kritisk medieforståelse bør i denne forbindelse få mer oppmerksomhet og støtte fra politisk nivå i Norge.⁷¹

Generelt kan det trenge tiltak som sikrer at det er flere broer enn brudd mellom dem som skaper kunsten og dem som kunsten er for. Styrking av de regionale kunstsentrene har for det meste vært et gode for befolkningens kulturtilbud og sikret at også lokale og regionale kunstnere har fått tilhørighet til sentere og nettverk som før bare var forunt de store byene. Men det nasjonale nivået bør også sikres, og må ses som et område som kan styrke kunstens og kunstneres stilling. At det finnes nasjonale innkjøpskomiteer er i så måte et gode, og en institusjon som Riksteateret bør styrkes. Et tiltak som kan vurderes er å gjeninnføre den nasjonale innkjøpsordningen for kunst.

Internasjonalt må også kunstneres sikkerhet og status i samfunnet adresseres, og Norge kan og bør være en pådriver for å sikre kunstneres ytringsfrihet utenfor landets grenser. Ordningen med fribyforfattere og kunstnerresidenser er særdeles viktige, ikke minst fordi kunstneres ytringsfrihet er mye mer truet andre steder i verden, enn i Norge.

⁷¹ Se https://www.medietilsynet.no/mediebildet/kritisk_medieforstaelse/

7. Det litterære feltet

DET VIKTIGSTE og mest grunnleggende skillet i det litterære felt går mellom på den ene siden fiksjonsbasert litteratur, gjerne kalt skjønnlitteratur ("creative literature", "belles-lettres"), og på den annen side faktabasert litteratur, gjerne kalt faglitteratur eller litterær sakprosa ("non-fiction", "Sachliteratur"). Skillet faller sammen med skillet mellom den kulturpolitiske og den kunnskapspolitiske litteraturpolitikken: Skjønnlitteraturen er en del av kunstpolitikken, mens store deler av faglitteraturen hører inn under kunnskapspolitikken.⁷² Sjangerdefinisjonene kan dermed få betydning for hva slags ytringsfrihetsproblematikk man står ovenfor. Mens fellesdelen av undersøkelsen er besvart av forfattere fra begge delfeltene, er det kun de skjønnlitterære forfatterne og de faglitterære forfatterne som skriver allmenn sakprosa (bokgruppe 3) som har besvart den delen av undersøkelsen som presenteres her.⁷³

Som i mange andre land er det diskusjon i Norge om skjønnlitteraturens forhold til virkelighet og fakta, og etiske problemstillinger når virkelige hendelser og personer beskrives og utleveres, senest i forbindelse med at Oktober forlag valgte å trekke seg fra utgivelsesavtalen med forfatteren Per Marius Weidner-Olsen om romanen *Jeg hadde en oppvekst nesten som min egen*. Og det er gjerne i forbindelse med romanutgivelser at det oppstår diskusjoner om etikk og ytringsfrihet innenfor skjønnlitteraturen. Tematikken ble for alvor kjent i kjølvannet av Karl Ove Knausgård's romanserie *Min kamp*, utgitt mellom 2009 og 2011, men var ikke ny. Flere fremstående norske samtidsforfattere som Vigdis Hjort, Hanne Ørstavik og Thomas Espedal var allerede kjent for å ta utgangspunkt i selvbiografisk stoff i sine romaner. Det nye med Knausgård's romanserie var detaljeringsgraden i de personlige utleveringene og insisteringen på at romanen var "sann". Flere omtalte personer i bøkene tok til motmæle og ville ha endringer i manus. Enkelte gikk til slutt rettens vei for å forsøke å stoppe bøkene. Forfattere som Geir Gulliksen og Nikolaj Frobenius kom omtrent samtidig med erklærte selvbiografiske, men samtidig fiksjonaliserte romaner. Også en ubestridt nestor i norsk litteratur, Dag Solstad, skrev en kildenær bok om sin slektshistorie, og viste hvor ubetydelig skillet mellom fiksjonslitteratur og sakprosa var for ham selv. Og i 2017 fikk Helga Hjort, søsteren til Vigdis Hjort, utgitt romanen *Fri vilje*, med det samme

⁷² For nærmere diskusjon av det litterære felt og forskjellene mellom litterære sjangere, se Rønning, H. og Slaatta, T. (2019) *Litteraturpolitikens verktøykasse*, Oslo: Pax, og Slaatta, T. *Skjønnlitteraturen og forfatterens makt*, del 1 i Slaatta, Tore (red.) (2018) *Iverksettelse*. Oslo: Universitetsforlaget. De øvrige faglitterære sjangrene kan kalles kunnskapslitteratur og skiller seg fra den allmenne sakprosaen (trade non-fiction) som henvender seg til allmennheten, blant annet som debattbøker, politiske og sosiale argumenter og analyser, biografier og som populærvitenskapelig litteratur.

⁷³ Dette gjør det mulig å sammenligne med undersøkelsen fra 2014, og å redusere kompleksiteten i forståelsen av kunstnerrollen. For nærmere begrunnelse, se vedlegget om metode i slutten av boka.

I forbindelse med arrangementet for 125-årsjubileet i Den norske forfatterforening 15. november 2018 ble det avholdt et møte der foreningens leder, Heidi Marie Kriznik, ga en offentlig beklagelse overfor 17 forfattere som i 1945 ble "anklaget og dømt av æresretten på feil grunnlag". Beklagelsen ble raskt omstridt og avstedkom motstridende analyser, bøker og offentlig debatt. Æresretter i norske kunstorganisasjoner ble nedsatt umiddelbart etter frigjøringen for å vurdere om kunstnere skulle fratras sine medlemskap på grunn av medlemskap i Nasjonal Samling (NS) eller annen støtte til okkupasjonsmakten under krigen. Foto: Tom Egeland

hendelsesforløp som i Vigdis Hjorts roman *Arv og miljø* (2016). Søsteren ville gi en annen "sannhet" til kjenne, men altså som fiksjon. De mange diskusjonene og kritikkene i norsk offentlighet har gjort at det at én bokutgivelse proklamerer seg selv som "roman" på omslaget, har fått ny mening.⁷⁴

Diskusjonene på den skjønnlitterære siden har hatt en samtidig parallell i en ny og sterkere vilje blant forfattere av allmenn sakprosa til å insistere på at også sakprosaen har litterære kvaliteter, og at språkkunst og litterære grep ikke er forbeholdt skjønnlitterære forfattere. For Morten Strøksnes ble det et poeng at han kunne benytte et fiksjonselement i *Havboka* (2015), uten at det endret på bokas status som faktabasert. Også Åsne Seierstad, kjent fra debatten om den internasjonale bestselgeren *Bokhandleren i Kabul* (2002) og dokumentarboka om terroraksjonen 22. juli 2011, *En av oss* (2013), viste i *To søstre* (2016) at en journalistisk, dokumentarisk form kunne kombineres med subjektive narrativer og beskrivelser, uten at kildebelegget ble svekket. Begge forfatterne viser at sjangerskiller ikke er fastlåst, og at kravet om kildebelegg ikke trenger å være

⁷⁴ For en god gjennomgang, se *Morgenbladets* reportasje "Et tiår med den vanskelige virkeligheten", nr.44/6-12. november 2020.

absolutt. For den mer historisk orienterte forfatteren Ivo de Figueiredo ble det imidlertid maktpåliggende i boka om hans far, *En fremmed ved mitt bord* fra 2016, å skrive selvbiografisk og nært, med høy litterær kvalitetsbevissthet, uten at kravene til kilde- belegg og

dokumentasjon ble forlatt. Det samme kravet har Bjørn Arild Ersland forsøkt å innfri i barne- og ungdomslitteraturen, med sin bok *Hvor gammel blir en tiger* (2016).⁷⁵ Og i de seneste diskusjonene rundt Marte Michelets bok *Hva visste hjemmefronten* (2018) er en fagbok om norsk unnfallenhet overfor jødene under krigen, blitt angrepet av faghistorikere og de omtaltes slekt for å bruke kilder galt og fremsette fordreide påstander om nordmenn generelt, og sentrale personer i hjemmefronten, spesielt.

Det er mindre problematisk at skjønnlitterære forfattere gjør bruk av research og fakta, når de ikke er subjektive, slik for eksempel Simon Stranger gjør i sin roman *Leksikon om lys og mørke* (2018) om sin jødiske familie under og etter krigen, og Maja Lunde gjør, enten det er i *Bienes historie* (2015) eller havets og vannets historie (*Blå*, 2017). Det svekker altså ikke de skjønnlitterære sjangrene på samme måte å benytte fakta, som det svekker en dokumentarbok at den mangler belegg for historiske eller vitenskapelige påstander. Lyrikeren Øyvind Rimbereid er blant dem som har vist at også poesien kan utnytte fakta og historie, blant annet i *Jimmen* fra 2011, om oljeindustriens betydning for livsformene og landskapet på det norske sørvestlandet. For forfatterne er heller ikke skillet mellom skjønnlitteratur og allmenn sakprosa alltid så tydelig når de først skriver, for begge sjangre er åpenbart litteratur.

⁷⁵ Deler av dette avsnittet er hentet fra en tilsvarende diskusjon i boka Rønning, Helge og Slaatta, Tore (2019) *Litteraturpolitikens verktøykasse*. Oslo: Pax

Tre eksempler

En skjønnlitterær tekst kan være en skildring av et bestemt menneske, en beskrivelse åpenbart modellert på en faktisk person, og tilsynelatende ment å være sannferdig, eller skrevet slik at man ikke helt vet hva man skal tro: er det fiksjon? Er det fakta i skjønnlitterær form? Er romanens form et påskudd for andre formål? I et innlegg om virkelighetslitteraturen sier Aud Gjersdal at:

Det er utenfor faktasjekkingens domene. Litteraturen som beskriver virkelige personer og hendelser i forfatterens liv, som gir seg ut for å være sann, men hvor forfatteren kan ha gjort endringer slik at en ikke kan være sikker. Virkelighetslitteraturen brer om seg, og skaper ofte etiske diskusjoner.¹

I den følgende teksten presenteres noen eksempler der virkelighetslitteraturen førte til diskusjoner om etiske problemstillinger knyttet till ytringsfrihet.

Ingunn Økland fremhevd i *Aftenposten*² at:

Appellen til leseren som medmenneske (og kikker) er virkelighetslitteraturens pris og styrke.

Hun trekker frem Vigdis Hjorth og Karl Ove Knausgård som antageligvis har representative erfaringer:

Begge opplever at deres egen åpenhet har medført enerverende reaksjoner. Det er et tankevekkende ubehag i en tid der virkelighetslitteraturen kan fremstå som en enkel suksessformel.

Arv og miljø og Fri Vilje

Da forfatter Vigdis Hjorth kom ut med boka *Arv og Miljø* i 2016 ble bokutgivelsen etterfulgt av en lang diskusjon om virkelighetslitteraturen, og i *Klassekampen* 09.08.2017.³ skrev Ingrid Grønli Åm at ... ”forfatter Vigdis Hjorth skapte høststorm i Litteratur-Norge med romanen *Arv og miljø* den høsten boka ble utgitt”. Boka handlet om Bergljot, en kvinne som i forbindelse med et arveoppgjør konfronterer familien med at hun har blitt utsatt for incest i barndommen. Hjorth vant Bokhandlerprisen og gode anmeldelser for romanen, men utløste også en stor debatt i avisspaltene om såkalt virkelighetslitteratur, fordi enkelte mente romanen bar likhetstrekk med Hjorths egen familiehistorie. Hjorths familie uttalte seg aldri om saken. Året etter, i 2017 ga imidlertid Helga Hjorth, Vigdis Hjorths lillesøster, ut roman på Kagge forlag. Ifølge forlagssjef Anne Gaathaug ble Helga Hjorths *Fri Vilje* beskrevet som at ”– Romanen berører mange av de samme temaene som behandles i storesøsteren Vigdis Hjorths *Arv og miljø*.”

¹ ”Etiske diskusjoner om virkelighetslitteraturen” av Aud Gjersdal, 20.06.2019, <https://www.bibforb.no/etiske-diskusjoner-om-virkelighetslitteraturen/>

² ”Ubehaget ved utleveringen” av Ingunn Økland, *Aftenposten*, 16.11.2013, <https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/wb14/ubehaget-ved-utleveringen>

³ ”Søsteren gir sin versjon” av Ingrid Grønli Åm, *Aftenposten*, 09.08.2017, <https://arkiv.klassekampen.no/article/20170809/ARTICLE/170809958>

Vigdis Hjorth kommenterte ikke søsterens roman ved utgivelsen ifølge en

artikkel i *Dagsavisen* 18.09.2017,⁴ men svarer utfyllende på spørsmål om søsterens roman i den nye intervjuboka av Kaja Schjerven Mollerin:

Slik denne storesøsteren er portrettert i *Fri vilje*, skjønner jeg godt at hun er en belastning for familien. De må bare være glad for at hun har holdt seg borte alle disse årene', sier Vigdis Hjorth til Kaja Schjerven Mollerin. [...] Vigdis Hjorth hevdet at 'Helga Hjorth argumenterer langs to rekker. Hun sier at alt i min bok er sant, bare ikke overgrepshistorien'. Hun synes at *Fri vilje* 'bærer for stort preg av bare å skulle ta denne storesøsteren'.⁵

På *nrk.no*, 19.09.2017,⁶ svarte Helga Hjorth søsteren og forfatteren Vigdis med at [...] "Det handler ikke om å ta noen". Helga Hjorth mente boken var "helt nødvendig". Om sin egen bokutgivelse sa Helga at:

... *Fri vilje* er det korrektivet, men jeg hadde ønsket at det ikke var nødvendig. Jeg har brukt min ytringsfrihet og Vigdis har brukt sin. Det har vært viktig både for meg og andre i familien og for våre venner og bekjente, som med boken har fått en slags ro.⁷

Helga Hjorth stilte spørsmål rundt sin egen rett til å ytre seg i en kronikk i *Aftenposten* 24.10.2017,⁸ og pekte på en av ytringsfrihetens grunnprinsipper:

Jeg svarte min søster i romans form. Det ble kalt hevn. Var ikke min ytring like mye verdt; skulle ikke jeg få fortelle min historie? Min søster skriver romaner. I fjor høst skrev hun frem en historie hvor persongalleriet og hele

familiehistorikken samsvarte med vår families på en prikk. Ingen ting var utelatt: fortrolige møter, samtaler og brev, utroskap, hyttetakster, dødsfall, begravelser og arveoppgjør.

Min søster har kunstnerisk ytringsfrihet. Derfor kan hun krenke andre menneskers personvern og rettssikkerhetsgarantier. Hun har enorm makt. [...] Forfattere har kunstnerisk ytringsfrihet. Forlagene og en hel bransje lever av den. Det gir dem makt, men også ansvar. De må tåle at dem som utsettes for den makten de utøver, tar til motmæle – uten å kalle det for hevn. Det burde være selvsagt, særlig blant kulturjournalister, forlagsfolk og forfattere, de som forvalter den ytterste form for ytringsfrihet. Burde ikke de vite hvilke regler som gjelder; være de første til å respektere mennesker som tør å åpne munnen og ytre seg tilbake?⁹

Ifølge Helga Hjorth hadde de varslet forlaget, men ble ikke hørt:

Så i høst ga jeg ut min egen roman – *Fri vilje*. Der forteller jeg min versjon. Jeg forteller om å bli brukt som levende modell og om opplevelsen av å få fundamentale demokratiske rettigheter tilsidesatt av et annet familiemedlem. Det var en real kraftanstrengelse, og jeg lyktes i å ta til motmæle mot en roman, ytre meg tilbake. Akkurat slik ytringsfriheten er ment å virke.¹⁰

Kari Marstein, redaktør i Gyldendal, svarte Helga Hjorth i kronikken "Ytringsfrihet og respekt" i *Aftenposten* 28.10.2017, at Helga Hjorths roman dessverre er ... "preget av noe av den samme holdningen som kommer til uttrykk i kronikken hennes, nemlig at det finnes én sann fremstilling".

"Er ikke min ytring like mye verdt", spurte Helga Hjorth i sin kronikk i *Aftenposten*. Hun benyttet sin ytringsfrihet til å skrive romanen *Fri vilje*, en roman som har fått usedvanlig bred

og nyansert mottagelse. Men Agnes Moxnes, kulturkommentator i *NRK*, karakteriserte romanen hennes som "en hevnroman", og Helga Hjorth følte sin ytringsfrihet truet.

Marstein på sin side pekte på en konsekvens av å ytre seg:

Alle som har forsøkt det, vet at det kan være en skremmende erfaring å uttrykke seg offentlig. Det innebærer, blant annet, å utsette seg for å bli imøtegått, kritisert eller rett og slett misforstått. Nettopp denne meningsbrytningen er både forutsetningen for- og konsekvensen av ytringsfriheten, og ikke et uttrykk for at man er tilsidesatt, undertrykt eller krenket.¹¹

Susanne Hedemann Hiorth hevder i *DN Magasinet* 22.12.2017 at:

Vigdis Hjorth er blant forfatterne som tidligere har uttrykt skepsis mot å legge opp til illusjonen om et 1:1-forhold med virkeligheten. ... Hjorths roman *Arv og miljø* (2016) er på sin side ikke et typisk eksempel på virkelighetslitteratur, utstyrt som den er med vante fiksjonsmarkører som oppdiktete navn og en tydelig ramme som ikke påberoper seg etterprøvbarehet.¹² Å stemple årets debutbok fra den yngre søsteren Helga Hjorth, *Fri vilje*, som en hevnroman og bare det, underslår at disse romanene faktisk handler om at virkeligheten oppleves forskjellig, kanskje særlig når diskusjonen dreier seg om seksuelle overgrep fra en nærtstående.¹³

Et innlegg¹⁴ av Aud Gjersdal, 20. juni 2019 referer til debatten om etiske dilemmaer på Festspillene i Bergen, der Vigdis Hjorth deltok og uttalte i den anledning at: "I *Arv og miljø* var det jo min familie som gikk til *Aftenposten* og sa at 'det er oss, men vi er ikke sånn'." Hjorth hadde ikke trodd

at den brede offentlighet ellers ville ha gjenkjent hennes familie i romanen. Men hun ville skrevet samme boken uansett.

Romaner kan sikkert gjøre skade for det enkelte menneske, som kan bli såret og krenket, men slik verden ser ut i dag så er ikke kunsten, teateret eller romaner det farlige og det skumle. Det å sette kreftene sine inn på å kjempe mot akkurat det, vel, jeg ville valgt annerledes, sier Hjorth. Hun understreker at det ikke er *Arv og miljø* som har ødelagt familien hennes. Den har vært ødelagt lenge og det er ikke romanen som har gjort dette, men virkeligheten.¹⁵

Ifølge Aud Gjersdal på *Bibform.no*, 21.06.2019,¹⁶ tematiseres det faktum at ytringsfrihet er et av demokratiets viktigste prinsipper, og likevel et stadig tema for diskusjoner. Bakgrunnen for artikkelen var arrangementet "Din tanke er fri: om kunst og ytringsfrihet" under Festspillene i Bergen, der tidligere PEN-leder, forlegger William Nygaard og advokat Cato Schiøtz hadde en panelsamtale om ytringsfrihetens grenser. Advokat Cato Schiøtz sa om ytringsfrihetens grenser at:

Det er to interesser som står mot hverandre. Vi vil gjerne at kunsten skal være helt fri, og det er det ene idealet. Det andre er hensynet til den enkeltes ære og personvern.¹⁷

Poenget hans var at disse to idealene ville kollidere og at i praksis var det nå presse- og forlagsetikken som regulerer dette området, og ikke jussen. Levende modeller i en bok blir lett forsvarsløse. De har ingen skriftlige etiske regler å forfølge,

^{4,5} "Vigdis Hjorth snakker ut i ny bok" av Bernt Erik Pedersen, *Dagsavisen*, 18.09.2017, <https://www.dagsavisen.no/kultur/vigdis-hjorth-snakker-ut-i-ny-bok-1.1027855>

^{6,7} "Helga Hjorth svarer søsteren: – Det handler ikke om å ta noen" av Eirin Venås Sivertsen, *nrk.no*, 19.09.2017, https://www.nrk.no/kultur/helga-hjorth-svarer-sosteren_-_det-handler-ikke-om-a-ta-noen-1.13695933

^{8,9,10} "Kunst? Eller hevn?" av Helga Hjorth, *Aftenposten*, 24.10.2017,

<https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/gXaMB/kunst-eller-hevn-helga-hjorth>

¹¹ "Ytringsfrihet og respekt" av Kari Marstein, *Aftenposten*, 28.10.2017, <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/KElg4/ytringsfrihet-og-respekt-kari-marstein-svarer-helga-hjorth>

^{12,13} "Kampen om virkeligheten" av Susanne Hedemann Hiorth, *DNMagasinet*, 22.12.2017, <https://www.dn.no/magasinet/boker/vigdis-hjorth/karl-ove-knausgard/helga-hjorth/kampen-om-virkeligheten/2-1-238277>

^{14,15} "Etiske diskusjoner om virkelighetslitteraturen" av Aud Gjersdal, 20.06.2019, <https://www.bibforb.no/etiske-diskusjoner-om-virkelighetslitteraturen/>

^{16,17} "Å bli støtt er en del av ytringsfrihetens vesen" av Aud Gjersdal, *Bibform.no*, 21.06.2019, <https://www.bibforb.no/a-bli-stott-er-en-del-av-ytringsfrihetens-vesen/>

og dersom de går til søksmål mister de alt privatliv. ”Vi vil jo ha virkelighetslitteraturen”, sa han og pekte her samtidig på det problematiske ved at leseren ikke vet om det er oppdikning eller sant, men vet at det handler om en bestemt person. Schiøtz sa videre at det avgjørende er hvordan boken blir lest av den alminnelige leser, og antar i artikkelen at de fleste leser *Arv og miljø* som sakprosa: Vigdis Hjorth har vært utsatt for et overgrep av sin avdøde far.¹⁸

Debatten har gått videre, med flere bøker og forfatterskap og flere personer berørt og i noen tilfeller også såret eller krenket. Men med Kjersti Løken Stavrum utspill nylig, har saken fått en bransjepolitisk brodd.

I et intervju på NRK 26. oktober¹⁹ kritiserte lederen for Norsk PEN, og leder av den regjeringsoppnevnte Ytringsfrihetskommisjonen, Kjersti Løken Stavrum forlagene for å være kommersielle pådrivere både overfor forfattere og lesere. Hun hevder at romaner der virkelige personer blir omtalt er en sjanger som forlagene dyrker bevisst, fordi de vet at det selger bøker.

Jeg opplever at forlagene bevisst har skapt en hybridsjanger; de sier dette er litt sant for å friste leserne ... kikker Jeg oppfatter at det gjør den litteraturen veldig vanskelig for folk som føler seg rammet, og jeg lurer på hvorfor man ønsker å gjøre det?

Hun mener forlagene kan ha økonomiske motiver, og hun oppfatter det slik at de gjør det for å tjene penger.

Virkelighetslitteraturen har blitt en innbringende sjanger, og derfor synes jeg at det å jobbe etisk systematisk innfor forlagsbransjen, det er viktig.

Leder i Forleggerforeningen Heidi Arnesen Austlid sa i intervjuet at:

Virkelighetslitteraturen engasjerer. Forlagene skal også gi ut litteratur som selger, naturlig nok, og da er virkelighetslitteraturen kanskje noe av det som treffer en gruppe lesere i økende grad.

På spørsmål om kikkermentaliteten sa forlagslederen at forlagene kalkulerer ikke i dette med vilje. De etiske vurderingene, samtalen og avveiningene er jo helt avgjørende at skjer underveis. Samtidig er det viktig å huske at forlagenes samfunnsoppdrag er å være en garantisk for ytringsfriheten.

Stavrum mente det var en villfarelse der om at etikken begrenser ytringsfriheten, men den gjør ikke det. Etikkk er bevisstgjørende, det er ansvarliggjørende, men den begrenser ikke ytringsfriheten. Det finnes enkle måter å sikre at man ikke kopierer virkeligheten på sånn at de som blir omtalt ikke trenger å bli så utsatt,

alt fra å skifte yrke, skifte sted ... man gjør ting som ikke er viktig for den som leser, men som kanskje er viktig for den som omtales.

Og det er her de etiske vurderingen må slå inn da, mente Austlid, på hvilke historier som skal fortelles og hvordan de skal fortelles, og det er det som skjer mellom en forfatter og et forlag. Så skal vi helt sikkert både skjerpe på etiske vurderinger og kompetanse, og ikke

minst gode sjekklister for utgivelser.

Forlegger i Aschehoug Mads Nygaard, skrev i *Dagbladet* 28.10.2020,²⁰ med henvisning til det nevnte intervjuet at

Den frie kunsten og ytringsfriheten blir, slik PEN-lederen ser det, et skalkeskjul for kommersielle mål, og menneskeskjebner en lav kostnad sett opp mot profitt og fortjeneste. Hva sikter Løken Stavrum til? Hvor tar hun denne typen grove påstander fra? Hun leder en organisasjon som skal forsvare forfatteres, journalisters og redaktørers frie ytringer. Men hun omtaler dem som både uetiske og beregnende.

Mye av diskusjonen har dreid seg om problematikken rundt virkelighetslitteraturen og den dualiteten virkelighetslitteraturen innehar om å få lov til å ytre seg og hensynet til personvernet, og ikke minst de konsekvenser det kan føre til for de involverte. Det som er et faktum er at søstrene Hjorth begge har møtt motstand i offentligheten på hver sin måte ved å fremstille ulike versjoner av opplevelser fra oppveksten. De har begge opplevd konsekvensen av det å ytre seg, men tross motstand har begge bøkene fått plass i den litterære offentligheten, og man kan påstå at litteraturen blir rikere på eksempler på hvordan skjønnlitteratur kan skrives og forstås.

Ifølge forfatter Kaja Schjerven Mollering²¹ vil romanen *Arv og miljø* vil bli stående som en merkestein i forfatterkapet til Hjorth, fordi hun i denne boka samler og utdyper motiver og tematikker hun har forfulgt gjennom et helt forfatterliv. *Arv og Miljø* ble altså sentrum i en av de største litterære

debattene på 2010-tallet, om forholdet mellom fiksjon og virkelighet. En av grunnene til dette var at knapt et år etter utgivelsen ga hennes søster Helga ut romanen *Fri Vilje*.²² Og debatten om virkelighetslitteraturen er ennå ikke over.

Sitronlimonaden – og debatten om rasisme i barnebok

Høsten 2019 gikk det flere diskusjoner om mangfold og stereotyper i litteraturen – og en av bøkene som skapte debatt både på sosiale medier og i aviser omhandlet spørsmålet om rasisme. Det var bildeboken *Sitronlimonaden* av Hilde Henriksen og Helena Ohlsson. Et utdrag fra boken *Sitronlimonaden* (2010) ble gjengitt i skolebøker for 2. og 4. klasse.²³

Nasir åpner døra til blokka hjemme. Det lukter krydder i oppgangen. Mammass krydder og Mammass mat. Det lukter ikke krydder hos Petter. Det lukter ikke krydder på skolen heller. Æsj, tenker Nasir. Jeg vil være norsk. Mamma er hjemme. Mamma er alltid hjemme. Dumme Mamma som alltid er hjemme.'

'Dum, dum, dum. Dumme Mamma, tenker han. Dumme Mamma som ikke kan reglene på skolen. Hun vet ikke at sitronlimonade er saft. Hun vet ikke at saft ikke er lov. Mamma er fra

¹⁸ "Å bli støtt er en del av ytringsfrihetens vesen" av Aud Gjersdal, *Bibforb.no*, 21.06.2019, <https://www.bibforb.no/a-bli-stott-er-en-del-av-ytringsfrihetens-vesen/>

¹⁹ Intervju av reporter Elisabeth Grøndahl på Nyhetsmorgen, *NRK Radio*, 26.10.2020.

²⁰ "Grove påstander om bokbransjen" av Mads Nygaard, *Dagbladet*. 28.10.2020, <https://www.dagbladet.no/meninger/grove-pastander-om-bokbransjen/73002409>

^{21, 22} Fra boka *Vigdis, del for del* (2017), s. 7 av Kaja Schjerven Mollering, 2017

²³ "Hun ble hyllet av Oprah Winfrey og solgte bøker i bøtter og spann. Så kom rasismeanklagene" av Caroline Enge og Julia Martinčič, *Aftenposten*, 26.04.2020, https://www.aftenposten.no/kultur/i/JoAbBP/hun-ble-hyllet-av-oprah-winfrey-og-solgte-boeker-i-boetter-og-spann-saa-kom-rasismeanklagene?spid_rel=2

Syria og går med hijab. Jeg vil ha en mamma med norske klær. En mamma som vet hva som er lov. Som snakker norsk så alle forstår. Som baker boller og steker vafler. En sånn mamma vil jeg ha. Sola er forsvunnet fra limonaden. Sitronkraften har sluttet å virke. Magien er borte. Saften smiler ikke lenger. Smaken kiler ikke lenger. Det er bare saft, bare klissete saft.²⁴

Det å være en talsperson for noen uten selv å være én av dem kan være vanskelig. Forfatter Hilde Henriksen fikk kjenne på denne problemstillingen i etterkant av utgivelsen av *Sitronlimonaden*. Hun ble nemlig anklaget for ikke å være rette person til å mene noe om mødre med innvandrerbakgrunn – og det til tross for at hun i mange år hadde undervist nettopp innvandrer-mødre. Boka ble meldt inn til Likestillings- og diskrimineringsombudet, noe som medførte at forlaget endret personskildringen, dog med forfatterens godkjennelse.

Saken om *Sitronlimonaden* vitner om et krav til autensitet og til troverdighet, og til tross for forfatterens gode intensjoner er hun ikke selv syrisk mor, noe som kan være en av årsakene til misforståelsene. Intensjonen til forfatteren var å belyse det å være tokulturell i Norge for å skape større forståelse, men i stedet ble forfatterens intensjon misoppfattet.

Nesten ti år etter at boken kom ut, ble *Sitronlimonaden* utgangspunkt for en opphetet debatt om rasisme, ytringsfrihet og sensur. I det følgende tar vi for oss en debatt som i all hovedsak gikk mellom lege og samfunnsdebattant Mina Adampour og leder av litteraturutvalget i Norsk PEN, forfatter og seniorrådgiver ved instituttet Dag Larsen.

Det hele startet med at boka ble anklaget for å være rasistisk i innlegget

”Diskusjoner om barnelitteratur”

17.09.2019,²⁵ der Mina Adampour klaget boka *Sitronlimonaden* (Magikon 2010) inn for Likestillings- og diskrimineringsombudet da hun mente noe av innholdet i boka var rasistisk.

I et innlegg i *Klassekampen* problematiserte Dag Larsen ønsket om å stanse barnelitteratur der voksne synes innholdet er ubehagelig.

Det er [...] en bok om en lojalitetskonflikt mellom en gutt som vil være som alle andre, og en mor som ikke vil være som alle andre norske mødre. Temaet er ikke ukjent og forfatter og illustratør beskriver hverdagssituasjoner mange barn vil kjenne seg igjen i. Den blir også anbefalt av formidlere med et flerkulturelt utgangspunkt.²⁶

I innlegg i *Klassekampen*²⁷ refererte Larsen til innslaget i *Dagsrevyen* der Mina Adampour hadde uttalt at hun føler seg ”lamslått over denne typen tekst” og mente at boka var klart rasistisk. ”For alle oss som har lest boka og likt den, er Adampours lesing oppsiktsvekkende”, ifølge Larsen som hevder at ytringsfrihet i barnelitteraturen presses fra mange kanter og viste her til ulike ytringsfrihetsproblematikker i land som blant annet Russland og Kina, men at det er tendensen i USA der kampanjer føres mot ulike bøker som også brer om seg i Skandinavia.

Det er like stor grunn til bekymring når litteratur blir forsøkt stanset med kampanjer enkeltpersoner og pressgrupper. Adampours utspill føyer seg inn i

kampanjetrenden. Hun later ikke til å være helt klar over hvordan dagens barnelitteratur tar opp problemer som barn møter, slik Nasir eksemplarisk møter det i *Sitronlimonaden*.²⁸

Larsen så et stort problem med kampanjer, for ”... det ikke bare sensur de bedriver, de kan også komme i utakt med selve barnelitteraturen og barns måter å lese på ...”.²⁹

Mina Adampour svarte Larsen med innlegget ”Takk for leksjonen, Larsen!” i *Klassekampen* 19. september 2019:

Først og fremst ønsker jeg å avklare en ting som *NRK* ikke tok med i sitt innslag som det refereres til (*Lørdagsrevyen* 14.09), og det er at forlaget på eget initiativ – og før min klage – har fjernet setningen om ’hijaben’. Dersom man følger argumentasjonsrekken til Norsk PENs Dag Larsen, bedriver forlaget selvsensur. Undertegnede har altså ikke noe med det å gjøre.³⁰

I *Sitronlimonaden* er moren dum, hun er alltid hjemme, hun vet ikke hva som er lov og kan heller ikke regler, i sin dumme hijab. Det lukter krydder og hun er hjemme og lager mat. Nasir vil ha en mor som vet hva som er lov, som snakker norsk. Han vil ha en mor med norske klær. Forfatteren vil det slik at det å være norsk settes opp mot det å ikke se eller høres norsk ut. Det er denne delen av (utvendig) annerledeshet forlaget har valgt å fjerne.

Min klage går ut på at barn som er åtte og ni år må utsettes for slikt. At moren, som er den som beskrives i negativ, generaliserende omtale (med et stereotypisk blikk på ’innvandrerkvinnen’ som hjemmeværende

og språkfattig) skal lese leksene med sin datter eller sønn. Om dette oppfattes rasistisk, er ikke opp til Larsen, for det er ikke Larsen som er en mor i hijab [...], som ikke er stødig i det norske språket, og som skal høre ungen i sin lekse. Det er ikke Larsen som er et minoritetsbarn. Det er heller ikke Larsen som har definisjonsmakten her. Det er et sunnhetstegn at denne debatten er tatt opp. For det viser at ’Vi-et’ i Norge rommer flere. Og det viser at vi ønsker å være inkludert og bli behandlet som jevnbyrdige. Det er helt i orden at dette gjøres andre steder enn i pensumet til våre barn. [...] Det er et paradoks at det å problematisere et innhold i en barnebok ved å melde det inn til en demokratisk institusjon som gir råd og veiledning, ifølge Norsk PEN, er sensur. Dersom jeg ikke får utøve min ytringsfrihet til å problematisere pensum med forestillingen om ’innvandrerkvinnen’ rettet mot minoritetsbarn, er Norge blitt landet min familie flyktet fra. Undertegnede håper at denne debatten fører til at norske forlag og redaktører innhenter migrasjonskompetanse og spesielt på barnefeltet når de velger ut pensum.³¹

Forfatteren selv kom med et eget innspill om saken i *Klassekampen* 20. september³² der hun avviser boka som rasistisk:

Boka *Sitronlimonaden* ble 10. september klaget inn til Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) for rasistisk innhold. Jeg er en antirasist, og boka er ikke rasistisk. Jeg er klart motstander av enhver form for rasisme. [...] Jeg mener det er feil å oppfatte en bok som rasistisk eller diskriminerende fordi en eller flere av personene i boka kommer med utsagn som kan oppfattes slik. Det gjør det også vanskelig å lage en fortelling hvor mange kommer til orde.³³

I *Klassekampen* 21.09.2019³⁴, sa Dag Larsen at klagen kan ha negative konsekvenser for forfattere og utgivere av barnelitteratur og pekte

²⁴ Utdrag fra bok på: https://issuu.com/magikon/docs/sitronlimonaden_pages_lowr

^{25,26} ”Diskusjoner om barnelitteratur”, 17.09.2019, <https://barnebokinstituttet.no/aktuelt/diskusjoner-om-barnelitteratur/>

²⁷ ”Rasistisk, denne boka?” av Dag Larsen, *Klassekampen*, lenke i avisutklipp: <https://barnebokinstituttet.no/aktuelt/diskusjoner-om-barnelitteratur/>

^{28,29} ”Rasistisk, denne boka?” av Dag Larsen, *Klassekampen*, lenke i avisutklipp: <https://barnebokinstituttet.no/aktuelt/diskusjoner-om-barnelitteratur/>

^{30,31} ”Takk for leksjonen, Larsen!” av Mina Adampour, *Klassekampen*, 19.09.2019, lenke til avisutklipp: <https://barnebokinstituttet.no/aktuelt/diskusjoner-om-barnelitteratur/>

^{32,33} ”Det er ikke en rasistisk bok” av Hilde Henriksen, *Klassekampen*, 20.09.2019. Lenke til avisutklipp: <https://barnebokinstituttet.no/aktuelt/diskusjoner-om-barnelitteratur/>

³⁴ ”Ikke skjønnlitteratur?” av Dag Larsen, *Klassekampen*, 21.09.2019, lenke til avisutklipp: <https://barnebokinstituttet.no/aktuelt/diskusjoner-om-barnelitteratur/>

på problematikken ved å uttale seg på vegne av andre grupper.

Mina Adampour svarer 19. september på min kritikk av klagen hun har framsatt til Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) om barneboka *Sitronlimonaden*. Et hovedargument synes å være at man ikke kan eller bør uttale seg om et spørsmål som dette når man er etnisk norsk og tilhører majoriteten. Slik reduserer hun et viktig spørsmål om ytringsfrihet og barnelitteratur til et spørsmål om hva slags bakgrunn man har. I denne saken er det uansett det barnelitterære og det prinsipielle det dreier seg om. [...] Vel, nå er det slik at *Sitronlimonaden* er skjønnlitteratur, og at utdrag fra boka i lærebøker er skjønnlitterære utdrag. Skjønnlitteratur for barn setter barnets opplevelse i sentrum, og det er barnets blikk som framstilles, og i den framstillinga blir voksne ofte underlige og uforstandige.

Klagen til LDO føyer seg inn i denne kampanjetrenden. "Råd" og "veiledning" fra et statlig ombud om hva som kan utgis, kan komme til å legge et sterkt press på forfattere og utgivere av barnelitteratur.

Diskusjonen gikk frem og tilbake i media og med mange meningsyttere, men forfatteren selv hadde aldri i tankene at dette skulle bli en opphetet debatt. I en senere artikkel i april 2020 i *Aftenposten* fortalte forfatter Hilde Henriksen at hun jobbet med norskopplæring for voksne og ville skrive en bok tilrettelagt for språklige minoriteter:

Motivasjonen min var å bidra til en større forståelse for hvordan det er å være tokulturell. Målet med boken var å bekjempe rasisme, men endte med at jeg ble beskyldt for det.³⁵

Hun er ikke enig i kritikernes påstand om at skildringene er stereotypiske og at det

ikke var hun som skulle fortelle denne historien.

Jeg er ikke enig, damer som Nasirs mamma finnes, jeg har vært læreren hennes mange ganger. Jeg ville synliggjøre en gruppe som majoriteten av nordmenn ikke kjenner noe særlig til. Dessuten mener jeg at karakteren er en flott og klok mamma og et forbilde i integreringsarbeidet.

Det er et kjent fenomen at man forsøker å ta på seg andres traumer, men det må da være plass til alles historie.³⁶

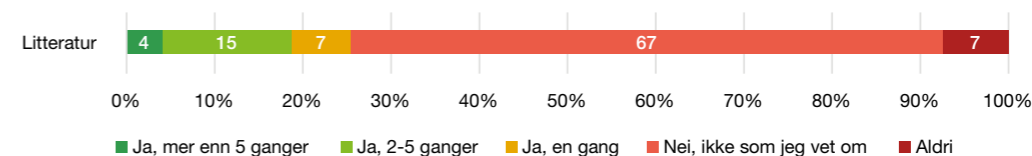
I samme artikkel får vi vite at Elisabeth Oxfeldt, som leder det tverrfaglige forskningsprosjektet Scanguilt ved UiO, undersøker fortellinger av og om skandinaver med innvandrerbakgrunn, blant annet i mediene. "Når man som hvit skriver om en minoritetsgruppe, berører det spennet mellom altruisme (å sette andre foran seg selv) og narsissisme (selvopptatthet), forklarer Oxfeldt. Det kan føles ubehagelig". Hun pekte på at det ligger en evig problematik i om man gjør noe for andres skyld eller sin egen. Hun sier at debattene selvfølgelig blir betente, ettersom de handler om identitet, respekt og verdighet.

^{35, 36} "Hun ble hyllet av Oprah Winfrey og solgte bøker i bøtter og spann. Så kom rasismeanklagene" av Caroline Enge og Julia Martinčič, *Aftenposten*, 26.04.2020, https://www.aftenposten.no/kultur/i/JoAbBP/hun-ble-hyllet-av-oprah-winfrey-og-solgte-boeker-i-boetter-og-spann-saa?spid_rel=2

De feltspesifikke spørsmålene er i større grad enn fellesdelen en utdypende kartlegging av konkrete erfaringer med innskrenkning av kunstnerisk frihet de siste fem årene, koblet til en kartlegging av kunstneres forståelse og oppfattelse av forhold innenfor feltet selv. Først ba vi om svar på i hvilket omfang den enkelte hadde erfart innskrenkninger i deres kunstneriske frihet, deretter ble de som svarte positivt på dette, bedt om å angi i hvilken grad ulike situasjoner var relevante forklaringskontekster. I neste omgang ba vi kunstnerne i hvert enkelt felt angi i hvilken grad de var enige eller uenige om påstander om makt- og styrkeforhold i feltet. For de skjønnlitterære forfatterne spurte vi også direkte om man hadde skrevet og utgitt bøker på oppdrag, og om det hadde oppstått innskrenkninger av den kunstneriske friheten i forbindelse med denne utgivelsen.

Nær 20% av forfatterne mente at de mer enn en gang hadde erfart at deres frihet som kunstner var blitt innskrenket. Av oppgitte grunner fremgår det at "press fra forlag, sponsor eller stipendgiver under den kreative prosessen" er mest relevant med 41% tilslutning. Samme andel ønsket å foreslå andre grunner enn svaralternativene,⁷⁶ mens press fra redaktør fikk 31%, tydelig mer enn problemer med distribusjon i bokhandel og distribusjonsledd (24%) og krav om endringer fra enkeltpersoner (21%). Viktig å merke seg er at like mange eller flere svarte at de angitte grunnene overhodet ikke hadde spilt inn på den kunstneriske friheten, og spesielt når det gjaldt "krav om endringer i teksten fra politikere eller interessegrupper", var dette relatert "i svært" eller "ganske stor grad" kun i 9% av tilfellene. Med så lave prosent i dette delutvalget på mellom 20-30 forfattere er det umulig å reflektere videre om dette. Den riktigste konklusjonen blir at det ikke er en enkeltfaktor som er relevant i alle tilfellene, og at det i de fleste tilfellene neppe er en enkelt årsaksforklaring, heller.

Har du de siste fem årene erfart at din frihet som kunstner er blitt innskrenket?

Under har vi listet prosentandelen som svarte de "i svært stor grad" eller "i ganske stor grad" ga tilslutning til at følgende grunner spilte inn på følelsen av innskrenket frihet:

⁷⁶ På et åpent spørsmål i fellesdelen fikk vi følgende tilbakemelding: "Jeg savnet problemstillinger om kjendisdyrking og forlagenes og bokhandlernes ensidige bestselgerfokus." En annen forfatter mente "den ubevisste kommersielle styrte "sensuren" i redaksjonene i forlag og medier har stor og lite kjent makt." Som en tredje forfatter skriver er "distribusjon (er) det aller viktigste punktet for alle kunstnere, hvordan skal de finne sitt publikum? Ytringer må foregå et sted."

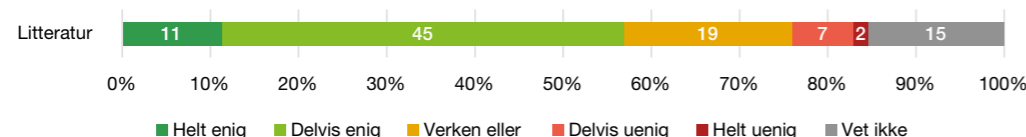
Spilte følgende grunner inn på din følelse av innskrenket frihet?

- Press fra forlag, sponsor eller stipendgiver under den kreative prosessen (31%)
- Press fra redaktør for å endre eller ta bort deler av teksten (31%)
- Bokhandlere og distributører motarbeidet distribusjon av verket (24%)
- Det kom krav om endringer i teksten fra enkeltpersoner (23%)
- Det kom kritiske påstander/ krav om endringer i teksten på sosiale medier (19%)
- Det kom krav om endringer i teksten fra politikere eller interessegrupper (9%)
- Andre grunner (41%)

Svarene er mer tydelige og representative når vi ber forfatterne angi om de er enige eller uenige i påstander om styrkeforhold og utfordringer i feltet. Det må kunne tolkes som positivt at over halvparten av forfatterne oppfatter det slik at "...forlag er blitt mer oppmerksomme enn tidligere overfor teksters etiske problemstillinger", selv om det kan føre til at redaktører og forlag dermed også blir mer forsiktige enn de faktisk behøver være. Diskusjonene i forbindelse med Weidner- Olsens roman handler ikke om forlaget hadde rett til å bryte en kontrakt, men om det var riktig i et etisk og litteraturfaglig perspektiv.

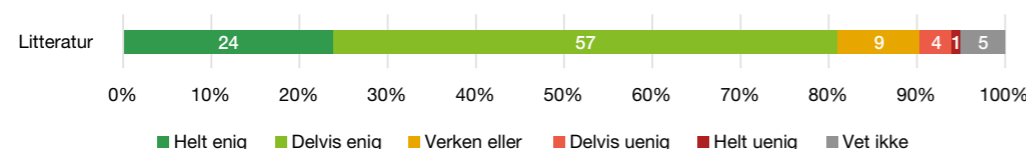
Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander?

Forlag er blitt mer oppmerksomme enn tidligere overfor teksters etiske problemstillinger

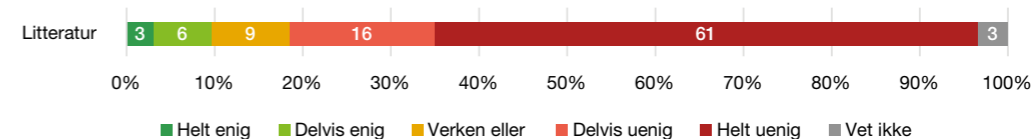
Igjen får vi bekreftet hypoteser om at Internett spiller en stadig viktigere og uforutsigbar rolle for forfattere i Norge (81% tilslutning), og kan ses i sammenheng med at påstanden om at litteratur blir mer "feilaktig kritisert enn før", får 34% tilslutning.

Internettet gjør at litteratur formidles og fortolkes i nye, uventede sammenhenger

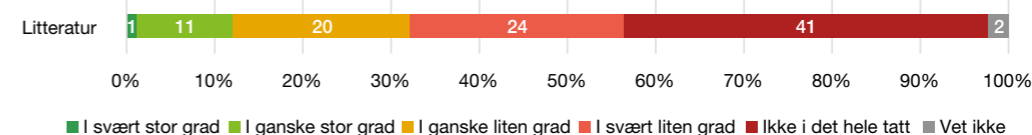
Bare 7% mener den engasjerte litteraturen har utspilt sin rolle i samfunnet, eller omvendt: det er stor enighet, og hele 61% er "helt uenige" påstanden.

Den engasjerte litteraturens rolle er utspilt

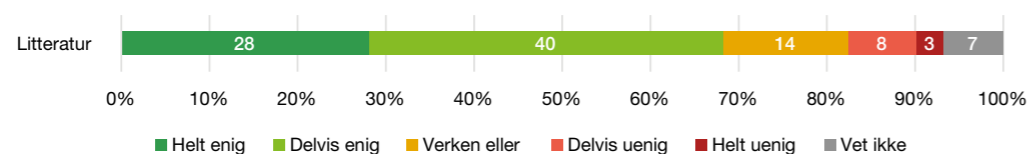
Bare 14% gir tilslutning til en påstand om at "forfatteres stilling i samfunnet er blitt styrket", mens hele 44% støtter påstanden om at "forfattere må innta tydeligere standpunkter i norsk og internasjonal politikk". Så mange som 42% av de skjønnlitterære forfatterne oppgir også å ha skrevet "en tekst på oppdrag for en bedrift eller interesseorganisasjon", og bare 12% av disse (n= ca 50) opplevde i denne forbindelse at de "...måtte ta hensyn som gikk ut over din kunstneriske frihet". Igjen gir små utvalg begrensninger mht. hvordan vi kan tolke og bruke svarfordelingene.

I hvilken grad opplevde du i denne forbindelse at du måtte ta hensyn som gikk ut over din kunstneriske frihet?

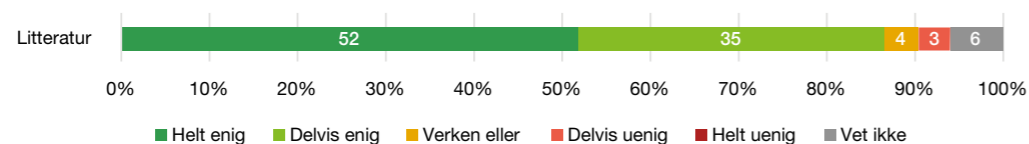

Når vi spør mer spesifikt om maktforhold og andre kulturpolitisk relevante spørsmål, får vi flere svarfordelinger som ikke gir noen annen informasjon enn at meningene er delte. Det gjelder for eksempel, påstandene om at anmelders makt og redaktørens makt "er blitt for stor". Det gjenspeiler sannsynligvis ulike erfaringer og det ville være interessant med mer inngående undersøkelser av forholdet mellom forfattere og forlag. Forfatterne er mer samstemte om at bokhandlerkjedene har for mye makt (helt eller delvis enige = 87%), og (helt eller delvis enige, 68%) om at de store forlagene har for mye makt.

De store forlagene har for mye makt

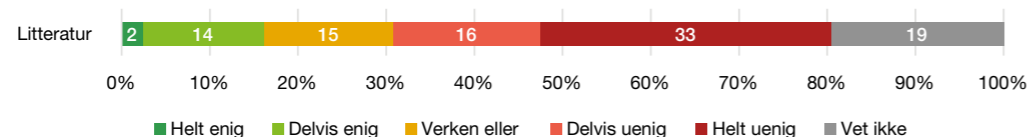

Bokhandlerkjedenes makt er for stor

I lys av dette er det også interessant å se at det ikke virker som det er redaktøren i forlaget, som er problemet. Bare 20% var av den oppfatning at redaktørens makt var for stor. Også Kulturrådets legitimitet er høy: Riktignok mener 16% at Kulturrådets støtteordninger fører til at litteratur sensureres, noe som kan være en utfordring. Men over 50% blant dem som svarte er helt eller delvis av den motsatte oppfatning.

Kulturrådets støtteordninger fører til at litteratur sensureres

Påstanden om at ”kvinnelige forfattere opplever i større grad enn mannlige å bli oversett” får mer blandet tilslutning, men det er likevel en klar overvekt (41%) av de som er helt eller delvis enige i påstanden. Oppsummert, som en liste over påstander som forfatterne tar stilling til i undersøkelsen, ser det slik ut:

Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander? (andel som svarer helt eller delvis enig i parentes)

- Bokhandlerkjedenes makt er for stor (87%)
- De store forlagene har for mye makt (68%)
- Kvinnelige forfattere opplever i større grad enn mannlige å bli oversett (44%)
- Anmelderens makt er blitt for stor i dagens litteratur (31%)
- Redaktørens makt er for stor (20%)
- Kulturrådets støtteordninger fører til at litteratur sensureres (16%)

8. Det visuelle kunstfeltet

DET ER MEDLEMMER i foreningen Norske billedkunstnere (NBK) som har hatt anledning til å svare på undersøkelsen på vegne av det visuelle kunstfeltet. NBK er en organisasjon som samler kunstnere fra et stort og mangfoldig felt, og det er gjerne det visuelle kunstfeltet som umiddelbart assosieres når betegnelsen ”kunst” brukes, uavhengig av hvilken kunstart det er snakk om. Medlemmene fra følgende under-foreninger i NBK har fått tilbud om å delta i undersøkelsen: Landsforeningen Norske Malere, Norsk Billedhoggerforening, Tegneforbundet, Norske Grafikere, Norske Tekstilkunstnere og Unge Kunstneres Samfund.

I stedet for å bruke de enkelte underorganisasjonene som identifikasjon, ønsket vi å kategorisere de vi henvendte oss i mer overgripende, visuelle kunstnerkategorier, med følgende resultat:

Maleri, Grafikk, Tegning mm.	Skulptur, Tekstil, Materialkunst mm.	Foto, Video, film, mm.	Installasjon, Lydkunst, mm.	Kombinasjon av ovennevnte	Annet
204	103	43	20	161	21

Kunstverk i offentlige rom er gjerne de som skaper mest og lengst strid, og både i undersøkelsen fra 2014 og i 2020 stilte vi egne spørsmål rettet mot dette. Tilsvarende i år, og svarene fra de visuelle kunstnerne er de som best kan sammenlignes med 2014-undersøkelsen, fordi utvalgskriteriene var de samme, og mange av spørsmålene er gjenbrukt. Som i 2014 er de kvalitative kommentarene vi har mottatt fra visuelle kunstnere engasjerte og ofte ment å gi perspektiver og synspunkter de føler de ellers brenner inne med. Vi fletter de inn der de passer best. En type kommentarer går på det kommersielle preget som det visuelle kunstfeltet har. Som en kunstner sier det:

Hovedproblemet er at det er all makt til økonomisk inntjening i billedkunsten og at kunstens egenverdi er feiet under teppet. Dette dreper både ytringsfriheten og kvaliteten.

En annen påpeker at kunsthallene har endret betingelsene for utstillere i det visuelle feltet og mener konkurransen mellom kunstnerne er stor:

Det er for mange utdannings-institusjoner. Samfunnet kan ikke ta i mot alt dette...(...) Politikere må sterkere på banen for å få en mer rettferdig fordeling i forhold til folketallet og landet som helhet. Det er for mange døgnfluer som kaller seg kunstnere, mange som (...) er flinke til å skrive søknader og vinner frem grunnet gode søknader med fine ord og lovnader. Men det er ikke de beste kunstnerne som kommer frem. Det er alt for mange bosatt i Oslo som premieres fremfor distriktkunstnere.

Fra utstillingen # We Are Millions, august 2019 i Media City, Bergen. Foto: Ida Yasin Andersen/NRK

Vurderinger av ytringsfrihet risikerer å bli trukket inn i diskusjoner av hvordan økonomisk stabilitet fremmer eller svekker kunstnerisk kvalitet, slik også Espen Grønli blant andre gjør i en artikkel i *Vagant* fra 2017, om forholdet mellom kunsten og det offentlige. De skandinaviske landene, hevder Grønli, har ”stilt seg i en mellomposisjon mellom statssosialisme og ren markedsliberalisme”, en mellomposisjon som Grønli identifiserer som et dilemma også mellom kunstnerisk kvalitet og økonomisk velferd. De kollektive bestrebelsene i kulturpolitikken ender med å allmenngjøre og profesjonalisere kunstnerrollen, med den utilsiktede konsekvens at kunstens uttrykk og ytringskraft kan komme i andre rekke.⁷⁷

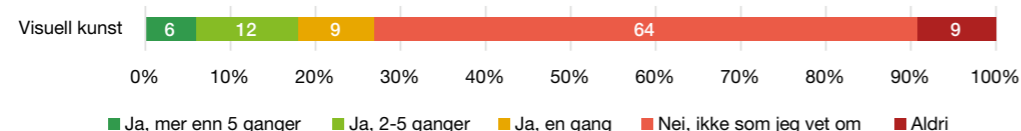
Det visuelle kunstfeltet har de siste 5 årene vært preget av at to store institusjoner, Nasjonalmuseet og Munchmuseet skal flytte og åpne i nye lokaler. Det har ført til diskusjoner om museenes oppgaver og kompetanser, og forventninger om det som skal komme. Men også mindre visningssteder har opplevd turbulens de siste årene. Spesielt har diskusjonene gått høyt rundt Nordnorsk Kunstmuseum, der lederen måtte gå og en strid kom til syne i styret og mellom styreleder og administrasjonens ledelse. Konfliktenes grunnlag i estetiske valg og utstillingsstrategier ble begravd i påstander om uklare administrative og organisatoriske forhold. Regionreformen var ment å gi regionene større kontroll over støtteordninger og finansiering av regional kunst, og Kulturrådets reorganisering handlet om mye av det samme. Det har vært vedvarende uttalt skepsis til maktkonsentrasjon og institusjonell gravitasjon mot Oslo og østlandsområdet, mens mange fra kunstfeltet selv har argumentert for at den lille konsentrasjonen som finnes, er viktig for feltets autonomi. Samtidig er det mange som uttrykker

⁷⁷ Se Espen Grønli's artikkel ”Mellom to verdener” i *Vagant* nr 1-2, 2017

skepsis til museumsinstitusjonenes sterkere satsning på publikumstilstrømming og nye krav om egeninntjening. Tilsvarende om samleres makt, der de nasjonale institusjonenes avhengighet til og samarbeid med private samlere er blitt mer og mer tydelig det siste tiåret. Om det er bra eller dårlig, og hva slags utvikling man egentlig vil ha i det visuelle kunstfeltet, forblir det gjerne uenighet om. Slike stridstemaer vil fortsette å definere kunstfeltet i det kommende tiåret, og spille inn på hvordan bredde og mangfold og kunstens status og frie stilling, utvikler seg.

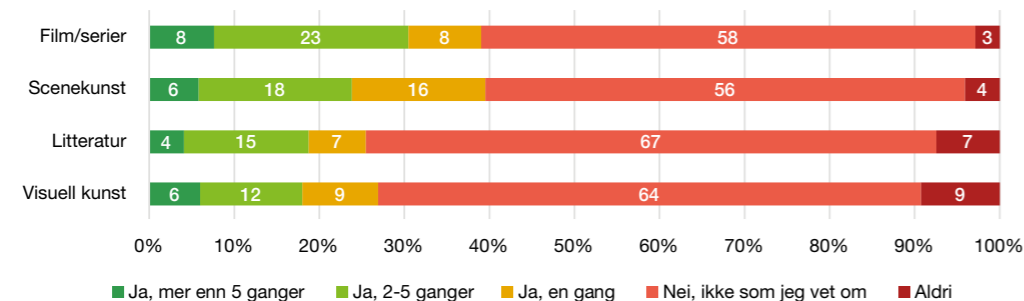
I denne delen av undersøkelsen utvides og vendes vårt fokus på ytringsfrihet til en diskusjon om kunstnerisk frihet. Innledningsvis spurte vi de visuelle kunstnerne:

Har du de siste fem årene erfart at din frihet som kunstner er blitt innskrenket?

De visuelle kunstnerne ligner forfatterne når 18% svarer at deres frihet som kunstner er blitt innskrenket to eller flere ganger de siste fem årene og i underkant av 30% har hatt en eller flere erfaringer med dette. Av disse sier 6% det har skjedd mer enn 5 ganger, hvilket er omtrent på samme nivå som de øvrige feltene. Det lar seg ikke gjøre å sammenligne direkte med svarene fra 2014, da vi har endret og forbedret spørsmålsstillingen og fokusert på kunstnerisk frihet, heller enn ytringsfrihet i denne delen av undersøkelsen. I 2014 spurte vi om kunstnere hadde gjort konkrete erfaringer i sitt arbeid som kunstner, og fikk frekvensmål på ulike erfaringer. I den nye undersøkelsen har vi først spurt om hvor ofte "en innskrenkning" har skjedd, og deretter søkt å få kartlagt hvilke årsaksforhold som tillegges størst vekt av de som oppgir at de faktisk har erfart innskrenkninger.

Og en tabell over alle felt:

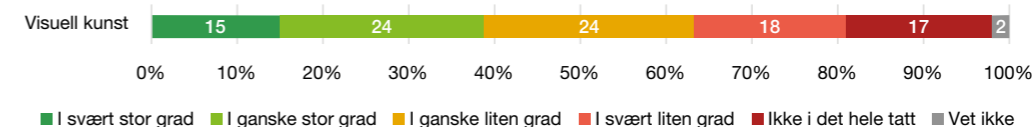
Årsakene til erfaringene synes å være forskjellige, og hvis vi bare forholder oss til de som svarer i stor grad eller i ganske stor grad, er det størst oppslutning om at "utilbørlig press fra oppdragsgiver, sponsor e.l. under den kreative prosessen" (39%) og at "forsøk fra utstiller/galleri eller kurator på å ta bort verk eller deler av verk" (31%), spiller inn. Rundt halvparten mener at hverken "krav om endringer fra politikere og interesseorganisasjoner" eller "kritiske påstander og krav om endringer i verket på sosiale medier" har noe med saken å gjøre. Men for noen, har det åpenbart hatt betydning. Og siden "andre grunner" får ganske stor oppslutning, er det interessant å se svarfordelingene på de generelle påstands-spørsmålene om institusjonelle maktforhold.

Spilte følgende grunner inn på din følelse av innskrenket frihet? (andel av de som svarte "i svært stor grad" og "i ganske stor grad")

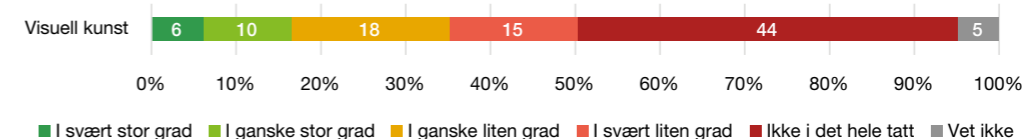
- Utilbørlig press fra oppdragsgiver, sponsor e.l. under den kreative prosessen (39%)
- Andre grunner (38%)
- Forsøk fra utstiller/galleri eller kurator på å ta bort verk eller deler av verk (32%)
- Krav om endringer i verket fra enkeltpersoner (27%)
- Krav om endringer i verket fra politikere eller interessegrupper (16%)
- Kritiske påstander og krav om endringer i verket på sosiale medier (14%)

Som vi ser fra fordelingene under, er ingen årsaksforhold positivt rapportert med over 50% oppslutning i "svært" eller "ganske stor grad", men omvendt, er det to årsaksforklaringer som "avvises" av rundt 50% som relevant (ikke i det hele tatt).

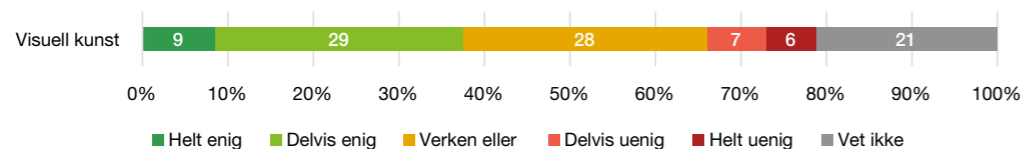
Utilbørlig press fra oppdragsgiver, sponsor e.l. under den kreative prosessen

Krav om endringer i verket fra politikere eller interessegrupper

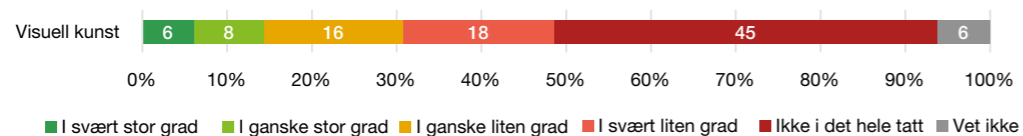
Kritiske påstander og krav om endringer i verket på sosiale medier

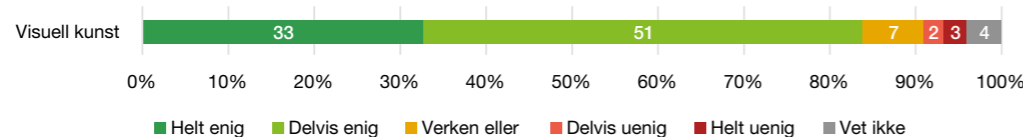
Det er betydelig færre i det visuelle feltet, sammenlignet med det skjønnlitterære, men fortsatt så mange som 38% som er helt eller delvis enige i at ”gallerier/utstillere er blitt mer oppmerksomme på verks etiske problemstillinger”. Men det er noen flere enn i det skjønnlitterære feltet som fremhever at Internett spiller en rolle for resepsjonen av verkene (84%).

Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander?

Gallerier/utstillere er blitt mer oppmerksomme på verks etiske problemstillinger

Gallerier/utstillere er blitt mer oppmerksomme på verks etiske problemstillinger

Det er ikke skjedd noen utvikling i vurderingen av hvordan gallerier og utstillere er blitt mer oppmerksomme enn tidligere overfor verkens etiske problemstillinger, Her kan det virke som om det visuelle kunstfeltet ligger noe etter det skjønnlitterære. Men når det gjelder vurderingen av Internetts rolle, er det markant oppgang. Dette er faktisk det klareste funnet i denne delen av undersøkelsen: Internett gjør seg sterkt gjeldende i distribusjon og resepsjon av kommunikasjon, kritikk og omtale av visuelle kunstneres verk. Samtidig er dette gjerne en ”usynlig faktor” i de sakene hvor de redaksjonelle nyhetsmediene formidler kunstneriske ytringer som etiske utfordringer. De sakene som når offentligheten på den tradisjonelle måten, er gjerne koblet til at offentlige personer, partier eller organisasjoner kommenterer verk som kilder i nyhetsreportasjer. Men reportasjene selv viser

AFKs omstridde gatekunstverk i Bergen, 2. april 2018. Foto: Adrian Brudvik

ikke til innlegg som har kommet på sosiale medier. Til tross for at redaksjoner og kulturjournalister overvåker og deltar i sosiale medier, fremstilles gjerne nyhetsoppslag om kunst som eksklusive saker i de redaksjonelle mediene. En form for usynliggjøring av kunstoffentlighetens premisser finner sted. De sakene som har fått mest oppmerksomhet i det visuelle kunstfeltet i den 5-årsperioden vi har undersøkt, og som relaterer til spørsmål om ytringsfrihet og kunstnerisk frihet og kontroll, er gjerne knyttet til kunst i det offentlige rom, utenfor gallerier og kuraterte utstillinger. Det tilsvarende spørsmålet i 2014, fikk også klar tilslutning på 71%, men har altså gått ytterligere opp til 84% på fem år.

Marianne Heske fikk som vi skal se, mye oppmerksomhet i en strid rundt verkets ettermæle, men saken er ikke entydig en sak om ytringsfrihet. Heske kom også absolutt til ordet i offentligheten, og det var ikke det det sto på. Mer er det snakk om hva et verk er, når et verk er, og hvem som skal kontrollere dets liv og framtid, som fysisk verk. Man kan si at det dermed handler om hvilken symbolsk verdi som verket får, av å være et kunstverk, i dette tilfellet av kunstneren Marianne Heske, og om det skaper forventninger om at verket som objekt skal bevares i sin form som verk. I dette interessante tilfellet tok et museum tilbake eiendomsretten til det huset som hadde blitt et verk, og gjorde det igjen til et mer eller mindre ”vanlig” hus i en folkløstisk, historisk utstilling av hus. Fra Heskes perspektiv vil den kunstneriske ytringen som ga huset verkshøyde i henhold til åndsverkloven, dermed bli avsluttet, eller i hvert fall endret på en måte kunstneren selv ikke ønsket. To andre markante hendelser rundt kunst og ytringsfrihet er begge fra Bergen. Den første er diskusjonene rundt utstillingen *#We Are Millions* på Media City i Bergen, den andre er gatekunstverket som portretterte en korsfestet Sylvi Listhaug over et bål av mikrofoner.

Verket House of Commons oppført på Eidsvoll plass, foran Stortinget av Marianne Heske bringer refleksjoner over tid, historie, sted, bygning, politikk, demokrati, symboler og retorikk sammen. Foto: Tom A. Kolstad/Aftenposten/NTB

”Hobøl-saken”

Stridens kjerne i den såkalte ”Hobøl-saken” var kunstverket *House of Commons* av Marianne Heske som innebar at en unnselig og nedslitt husmannsplass fra Hobøl ble gjenreist foran Stortinget i anledning Stortingsbygningens 150-årsjubileum. Verket sto utstilt i perioden 21. oktober 2015 til 21. januar 2016 og vekket mye oppmerksomhet både i Norge og utlandet. Kritiker Kjetil Røed kåret det til ”årets beste enkeltstående verk” i 2015 og blant det som gjorde sterkest inntrykk dette året.¹ Men hva skulle skje med verket, når det ikke lenger sto utstilt utenfor Stortinget? Striden oppsto etter at Hobøl historielag overtok ansvaret for huset. Marianne Heske og historielaget hadde ulike oppfatninger

av hvordan det visuelle uttrykket huset skulle ha. For kunstneren Heske handlet det om rettighetene over eget kunstverk og hun følte seg overkjørt av Hobøl historielag som ville gjøre kunstverket om til en gjenstand på et museum: ”Et kunsthistorisk symbol på norsk uforstand”², sa kunstneren. Heske mener det er umulig å frasi seg rettighetene til et åndsverk: ”Dette er mitt åndsverk. Dette er kunst, det må vi skjønne også i Norge.”³ Er det en konflikt om opphavsrett og kontroll, eller også noe som angår en kunstners ytringsfrihet? Og hva skjedde med kunstverket etter at utstillingstiden var over?

I artikkelen ”Kamp om årets kunstverk” på *nrk.no*, 20.01.2016 står det at:

¹ ”Året da en mørk verden slo inn i kunsten” av Kjetil Røed, *Aftenposten*, 26.12.2015, <https://www.aftenposten.no/kultur/i/kw69/aaret-da-en-moerk-verden-slo-inn-i-kunsten>

² ”Omstridt hus i Hobøl åpner til tross for protester” av Heidi Borud, *Aftenposten*, 08.06.2020, <https://www.aftenposten.no/kultur/i/JoZGV7/omstridt-hus-i-hoboel-aapner-til-tross-for-protester?>

³ ”Full strid om Hobøl-huset: Marianne Heske krever byggestans” av Heidi Borud, *Aftenposten* 04.02. 2020, <https://www.aftenposten.no/kultur/i/dOBA4o/full-strid-om-hoboel-huset-marianne-heske-kraver-byggestans>

Marianne Heskes kunstverk foran Stortinget skulle rives og kjøres på søppelhaugen i morgen. Men nå blir det kamp om årets kunstverk. Etter tre måneder foran Stortinget, skal *House of Commons* nå demonteres. Oppholdet på Løvebakken går mot slutten. Den opprinnelige planen var at husets historie skulle ende med det. Meningen var at fyllinga skulle være neste stopp. Men nå arbeides det for at den gamle kåken skal få leve videre. Både privatpersoner og kommuner jobber nå for å sikre huset.⁴

To dager etter, 22.01.2016, kan kunstner Marianne Heske bekrefte i *Aftenposten* at:

Norges House of Commons får leve. Hobøl kommune har satt himmel og jord i bevegelse for å få det tilbake, men uten en kunstners berøring hadde huset vært revet allerede.⁵

Striden om verkets videre skjebne ble raskt mer tilspisset. I et oppslag i *Aftenposten* 4. februar sies det at det er ”full strid om Hobøl-huset” og at Marianne Heske krever byggestans i prosessen. En ting er at det er en strid om hvem som eier huset, men striden står også om det i virkeligheten ”bare” er et hus. Hvis det er et kunstverk kan vel ikke eiendomsretten overføres uten kunstnerens samtykke?

Kunstneren Marianne Heske vil stoppe arbeidene med å sette opp det gamle Hobøl-huset, som hun brukte i kunstprosjektet *House of Commons*. Historielaget på sin side hevdet at de har alt på det rene: ”Det er Hobøl Historielag som har rettighetene til huset”, svarer foreningen.⁶

Heske var svært misfornøyd med hvordan huset begynte å ta form i Hobøl og at det skulle settes opp igjen med et glasshus

rundt. Hun ønsket en kunstnerisk utforming av glassbygget rundt og forsøkte derfor å stoppe prosessen:

’Jeg krever byggestans inntil formalia er avklart. Dette er mitt konseptuelle åndsverk’, sier Heske på telefon fra Wien til *Aftenposten*. ’Jeg vil være med på å bestemme hvordan det skal settes opp. Det er jeg som har opphavsrett til verket. Dette er konseptkunst’, sier Heske. Hun sier hun tok det som en selvfølge at hun ville bli kontaktet av Hobøl kommune og Hobøl Historielag når huset skulle settes opp igjen.

Videre i samme artikkel i *Aftenposten* 04. februar 2020, var det ifølge leder og redaktør i Hobøl Historielag, Asbjørn Hjorthaug, en av forutsetningene for at historielaget skulle ta over ansvaret at de også overtok alle rettighetene:

’Det ble inngått en juridisk bindende avtale, og Marianne Heske frasa seg da rettighetene til huset. Det er det ingen tvil om’, sier Hjorthaug. Han understreker at avtalen ble gjort med Oslo kommune, som hadde ansvaret for å ta ned huset foran Stortinget. Kulturetaten i Oslo kommune bidro også som sponsor til prosjektet. Heske svarer at det er umulig å frasi seg rettighetene til et åndsverk. ’Dette er mitt åndsverk. Dette er kunst, det må vi skjønne også i Norge’, sier Heske.⁷

Opphavsretten er beskyttet i Åndsverkloven der det etter revisjonen i 2018 heter i § 2 at ”Den som skaper et åndsverk, har opphavsrett til verket, og betegnes som opphaver”. Videre heter det at med åndsverk forstås ”...litterære eller kunstneriske verk av enhver art, som er uttrykk for original og individuell skapende åndsinnsett”. Deretter følger en liste over eksempler på kunstverk der

⁴ ”Kamp om årets kunstverk” av Finn Børge Stenbek, Nicolai Delebekk og Ketil Strebøl, *nrk.no*, 20.01.2016 https://www.nrk.no/osloogviken/_house-of-commons_-tilbake-til-hobol_-1.12758944

⁵ ”Norges House of Commons får leve” av Thea Storøy Elnan, *Aftenposten*, 22.01.2016, <https://www.aftenposten.no/kultur/i/43R6/norges-house-of-commons-faar-leve>

^{6,7} ”Full strid om Hobøl-huset: Marianne Heske krever byggestans” av Heidi Borud, *Aftenposten* 04.02.2020, <https://www.aftenposten.no/kultur/i/dOBA4o/full-strid-om-hoboel-huset-marianne-heske-kraver-byggestans>

blant annet ”byggningskunst, både tegninger og modeller, og selve byggverket” står.⁸ Men kunstverket *House of Commons* er mer enn et byggverk. Det er mer å regne som en installasjon eller en iscenesettelse som ikke bare inkluderer huset, men også trekker inn Stortinget og plassen det reises på, Eidsvold plass. Gjenreisningen av huset foran Stortinget gjør Eidsvold plass til en norsk husmannsplass, og tittelen på verket bringer fram folkesuverenitetens idé i materialisert form. Stortingets prangende arkitektur huser de folkevalgte fra ”the commons”. Men som verket minner oss om, ser de vanlige husene til vanlige mennesker helt annerledes ut. Det oppstår en dialog om makt, arkitektur, språk og politiske ideer mellom de to bygningene. Så hva skjer når bygningen flyttes? Er verket fortsatt i behold? Kan Hobøl-huset noen gang igjen bare bli et gammelt hus?

I *Aftenposten* 11. februar 2020 krevde Heske medbestemmelsesrett⁹ og spurte:

Hva er kunst? Og hva er bare et gammelt, falleferdig hus? Det er spørsmål som aktualiseres i striden om Marianne Heskes konseptkunstprosjekt *House of Commons* [...] Marianne Heske vil ha medbestemmelse til sitt eget kunstverk. Det er min komposisjon og verket er allerede skrevet inn i kunsthistorien, sier Marianne Heske. Hobøl Historielag mener på sin side at kunstprosjekt ble avsluttet da huset ble nedmontert foran Stortinget i januar 2016.¹⁰

Petter Schou, tidligere fylkeslege og tidligere Høyre-ordfører i Spydeberg, og

en av initiativtagerne til at kommunestyret skulle bevilge 1 million kroner til kunstverket *House of Commons*, har engasjert seg i saken om Marianne Heskes kunstprosjekt. Schou understreker at bevilgningen ikke ble foreslått for å ivareta en hvilken som helst gammel bygning fra Hobøl – rammet inn i et drivhuslignende overbygg. Han gir støtte til Marianne Heske og skriver til ordfører Saxe Frøshaug (Sp.):

Når leder i Hobøl Historielag uttaler til *Aftenposten* at 'vår hensikt er ikke å lage et kunstverk, men å ta vare på huset, og det har vi gjort' – så må det i beste fall bero på en misforståelse av hva givene har forutsatt at pengene skulle benyttes til'. Når Historielaget nå endrer navn til Vang-huset og ikke ivaretar *House of Commons* og Marianne Heskes kunstneriske prosjekt, er det langt unna det vi i kommunestyret har bevilget penger til.

Schou viser også til § 2 i Lov om opphavsrett til kunstverk, hvor det heter at ”den som skaper et åndsverk har opphavsrett til verket og betegnes som opphaver”.¹¹

I slutten av juni var det offisiell åpning og avduking i Hobøl. I artikkelen ”Omstridt hus i Hobøl åpner til tross for protester” i *Aftenposten*, 08.06.2020¹², sa Marianne Heske at hun fortsatt er misfornøyd med behandlingen som huset fra kunstprosjektet *House of Commons* får:

Hobøl historielag tok over ansvaret for huset fra Oslo kommune i 2016.

Hensikten var 'å bevare bygningen for ettertiden'. [...] Hun ønsket at huset skulle ha en glasskuppel tegnet av arkitektkontoret

Kunstner Marianne Heske laget flere skisser til hvordan kunstverket *House of Commons* kunne ivaretas som replika av det opprinnelige verket og leve videre i nye Indre Østfold kommune. Planen var å la arkitektfirmaet *Snøhetta* stå for utforming og bygging av en glasskuppel. Hobøl historielag valgte en langt enklere ”løsning” for å kasse inn *Vanghuset* som hadde blitt bevaringsverdig på grunn av dette kunstprosjektet. Arkitektskisse: *Snøhetta*, foto: Marianne Heske

på norsk uforstand, sier Heske. Hun mener Historielagets oppførsel er kunnskapsløs, og at de viser mangel på forståelse for hva konseptkunst er. 1800-tallshuset fikk mye oppmerksomhet da det var plassert foran Stortinget. Nå er husmannsboligen på plass i Jarenkrysset i nye Indre Østfold kommune.¹³

I *Morgenbladet*, 10.07.2020 stilles spørsmål om Hobøl-huset.¹⁴ Er det et kunstverk? Er det et kulturminne? Leder for historielaget sa at:

’Vi kan ikke fornekte historie’. Ved Jarenkrysset i Indre Østfold står en rødmalt, gammel stue plassert under en drivhuslignende

glasskonstruksjon. Huset har tidligere figurert på Eidsvoll's plass foran Stortinget i Oslo, som det populære kunstverket *House of Commons*. Nå er det omdøpt til 'kulturminne', under navnet 'Vanghuset' – en definisjon kunstner Marianne Heske er dypt uenig i. 'Vårt perspektiv har hele tiden vært å ta vare på huset for ettertiden, som kulturarv og ikke som et kunstverk', sier leder Asbjørn Hjorthaug i Hobøl historielag.¹⁵

Et åndsverk forstås altså som litterære eller kunstneriske verk av enhver art. Et kunstverk er igjen en ytring som kan omfattes av både ytringsfrihet og opphavsretten. Som vi ser av artiklene

⁸ https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2018-06-15-40/KAPITTEL_2#%C2%A716

^{9,10,11} ”Marianne Heske: – Jeg vil ha medbestemmelse over mitt åndsverk” av Heidi Borud, *Aftenposten*, 11.02.2020, <https://www.aftenposten.no/kultur/i/pLv6XG/marianne-heske-jeg-vil-ha-medbestemmelse-over-mitt-aandsverk>

¹² ”Omstridt hus i Hobøl åpner til tross for protester” av Heidi Borud, *Aftenposten*, 08.06.2020.

<https://www.aftenposten.no/kultur/i/JozGV7/omstridt-hus-i-hoboel-aapner-til-tross-for-protester?>

¹³ ”Omstridt hus i Hobøl åpner til tross for protester” av Heidi Borud, *Aftenposten*, 08.06.2020.

<https://www.aftenposten.no/kultur/i/JozGV7/omstridt-hus-i-hoboel-aapner-til-tross-for-protester?>

^{14,15} ”Definisjonen av et hus i Hobøl” av Vilde Sagstad Imeland, *Morgenbladet*, 10.07.2020.

<https://morgenbladet.no/kultur/2020/07/definisjonen-av-et-hus-i-hobol>

i denne saken føler kunstneren seg overkjørt av historielaget, som har motstridene forståelser for hva huset er i dag. Heske ser sitt eget kunstverk forvitret for så å gjenoppstå i ny drakt uten å selv få medvirke til verkets visuelle utforming. Kan man påstå at meningsinnholdet i ytringen som Heske ville formidle forsvant i den nye konteksten historielaget satte huset i? Eller er det fortsatt Heskes ytring? Er det respektløst overfor kunsten?

Sensur av # We Are Millions?

En annen sak som har fått oppmerksomhet i media i det visuelle kunstfeltet dreier seg om utstillingen # We Are Millions på Media City i Bergen. Utstillingen var i medias fokus da gatekunstneren AFK fikk beskjed om at bildene måtte tas ned lenge før opprinnelig avtale – og det ifølge kunstneren uten å få en begrunnelse for hva som var årsaken. Ble bildene hans gjenstand for sensur? Hvem hadde blitt støtt av bildene i Bergens mediehus? Hendelsen skapte reaksjoner fra ytringsfrihetseksperter, som ville tale kunstnerens rett.

På *nrk.no*, 02.08.2019,¹⁶ kom det kort tid etter utstillingsåpningen reaksjoner fra både kunstneren selv og Rune Ottosen i Norsk PEN i artikkelen: ”Assange-utstilling fjerna frå mediehus – Dette minner om sensur”:

Då det kom reaksjonar, fekk huseigaren kalde føter. No er utstillinga fjerna. – Ironisk i den største medieklynga i landet”, seier kunstneren. Førre veke blei 6 000 portrettbilete hengt opp

på vegger i Bergen sentrum til støtte for den kontroversielle wikileaksgrunnleggaren Julian Assange. I 2010 publiserte *Wikileaks* mykje konfidensielt materiale, mellom anna om USA si krigføring i Irak og Afghanistan. Julian Assange er tiltalt for å ha brote spionasjelova til USA. Ein av portrettveggane for protestutstillinga # We Are Millions er i kantineområdet på Media City Bergen (MCB). Men laurdag var kunstutstillinga vekk.

Nestleiar Rune Ottosen i Norsk PEN, som jobbar for ytringsfriedom for skribentar og kunstnarar, meiner saka er eit spørsmål om ytringsfriedom, fordi at Assange risikerer opp mot 70 år i fengsel for publisistisk verksemd. Han meiner det heile minner om sensur.

Det er jo i kunsten sin natur å skapa debatt, og midt blant mange mediebedrifter må jo vera ein ideell stad å gjera det på, seier han. Det minner jo om sensur, når ein midt i ein avtalt periode ber om at kunsten blir tatt ned, seier han.¹⁷

På Norsk PENs egne nettsider, *norskpen.no*, 04.08.2019,¹⁸ var de tidlig ute med å tydeliggjøre ytringsfrihetproblematikken da utstillingen ble tatt ned og ga støtte til kunstneren:

’Dette er et alvorlig angrep på ytringsfriheten og et klart tilfelle av sensur av et kunstverk’, sier nestleder Rune Ottosen. Opprinnelig var det avtalt at AFK skulle ha utstillingen # We Are Millions i Media Citys lokaler i tre uker. Utstillingen har et fokus på situasjonen til *Wikileaks*-grunnlegger Julian Assange spesielt og pressefrihet generelt, belyst gjennom en rekke plakater. AFK fikk beskjed fra Entra som eier bygningen om å fjerne utstillingen med frist 2. august, to uker før avtalt tid. AFK ønsket ikke å etterkomme dette, men tilbød dem som ønsket å fjerne utstillingen plass på utstillingsveggen til å begrunne hvorfor. Representanter for Compass Group som drifter det aktuelle området sier i en SMS til NRK Hordaland:

’Vi må innrømme at vi ikke forutså disse reaksjonene, men etter at Entra har mottatt en del reaksjoner fra byggets leietakere har vi blitt enige om å ta utstillingen ned tidligere enn

Fra utstillingen # We Are Millions på Media City i Bergen. Foto: Ida Yasin Andersen/NRK

planlagt’. Her innrømmes det at man har gitt etter for press. Spørsmålet er fra hvem?¹⁹

er det grunn til å se mørkt på vilkårene for ytringsfrihet i Norge i tiden som kommer.²⁰

Videre på Norsk PENs egne nettsider ber de involverte om følgende:

- om at utstillingen settes opp igjen i tråd med avtalen med kunstneren.
- ber leietakeren/leietakerne som har krevd utstillingen fjernet om stå fram og begrunne hvorfor.
- ber personen(e) som fjernet utstillingen om å stå fram og begrunne sin handling.

En rekke mediebedrifter har lokaler i Media City. Noen må vite hvem som har tatt initiativ til å fjerne utstillingen. Kollektiv selvsensur om ansvarsforholdet er i seg selv problematisk. Rune Ottosen sier:

Hvis ledelsen i disse mediebedriftene aksepterer sensur i sitt eget kontorlandskap

Redaktør Danby Choi skriver på *Subjekt.no*, 05.08.2019,²¹ at Entra snur etter press og gjenåpner omstridt kunstutstilling på Media City i Bergen. Men de svarer ikke på hvorfor utstillingen i utgangspunktet ble tatt ned. Det er Compass Group som disponerer utstillingsarealene og som driver restauranten på Media City, mens Entra er ansvarlig for drift og utleie. Entra innrømmer å ha besluttet å stenge utstillingen tidligere enn først planlagt på grunn av det de kaller for ”reaksjonene”. Men når *Subjekt* tar kontakt med Entra mandag ettermiddag, er det enda usikkert hvem som har ønsket utstillingen fjernet, og på hvilket konkrete grunnlag.

^{16, 17} ”Assange-utstilling fjerna frå mediehus: – Dette minner om sensur” av Ida Yasin Andersen, Silje Thalberg, Mette Anthun, Bergit Sønstebo Svendseid, 02.08.2019, *nrk.no* https://www.nrk.no/vestland/assange-utstilling-fjerna-fra-mediehus_-_dette-minner-om-sensur-1.14647293

^{18, 19, 20} ”Norsk PEN protesterer mot sensur av kunstutstilling i Bergen” av *norskpen.no*, 04.08.2019, https://norskpen.no/nb_NO/2019/08/04/norsk-pen-protesterer-mot-sensur-av-kunstutstilling-i-bergen/

²¹ ”Nekter å begrunne stenging av Assange-utstilling” av Danby Choi, *Subjekt.no*, 05.08.2019, <https://subjekt.no/2019/08/05/nekter-a-begrunne-stenging-av-assange-utstilling-et-alvorlig-angrep-pa-ytringsfriheten/>

Kommunikasjonssjef i Entra, Ida K. Schlotterbeck, skriver i en e-post til *Subjekt* at:

Det er viktig for oss å understreke at det ikke var press fra byggets leietakere som førte til beslutningen om å ta ned kunsten. Men denne saken har selvsagt gitt oss en erfaring vi skal ta med oss videre.²²

Stedsansvarlig for utstillingsarealene, Julie Aasheim, og leder for Entra i Bergen, Sturla Hjelmervik, siteres i samme e-post:

At ytringsfrihet og kunstnerisk frihet er helt sentrale prinsipper i det norske samfunnet er vi selvsagt helt enige om. Basert på reaksjoner i media og direkte henvendelser, har Compass og Entra nå revurdert saken. Kunstneren AFK er derfor invitert tilbake for å vise frem den aktuelle utstillingen her på Media City Bergen, noe han har bekreftet at han vil gjøre.²³

På *nrk.no*, 05.08.2019,²⁴, informeres det i en artikkel at gatekunstner AFK likevel får stille ut i mediebyen i Bergen.

'Fantastisk' jubler kunstneren. [...] Nestleder Dag Idar Tryggestad i Norsk Journalistlag mener det er utrolig at en kunstutstilling om ytringsfrihet ble fjernet fra bygget som huser alle de store mediebedriftene i Bergen: "Entras beslutning om å ta ned utstillingen vitner om at de har liten forståelse for hvem de leier ut til. At dette har skjedd i bygget som huser alle de store mediebedriftene i Bergen, er ganske utrolig" sa nestleder i Norsk Journalistlag, Dag Idar Tryggestad, til *NRK* mandag, før Entras kuvending ble kjent.²⁵

Saken endte til slutt i kunstnerens favør da kunstverkene igjen kom på

plass på veggene igjen i Media City i Bergen, men man kan spørre seg om hva som egentlig var den bakenforliggende årsaken og hva som bidro til at kunstneren måtte stenge ned utstillingen. Hvem ble støtt og av hva?

Making a martyr – distracted by polarization

Ved påsketider året før Assange-utstillingen var også AKF i medias søkelys da et maleri av Sylvi Listhaug dukket opp på en husvegg i Bergen. Hva var det AKF ville si med maleriet av Sylvi Listhaug? På *Nettavisen.no*, 02.04.2018 dukket nyheten opp om funn av et maleri av en korsfestet og naken Listhaug.²⁶

Denne påsken har kunstneren AFK malt en korsfestet og naken Sylvi Listhaug, med tornekrans på en vegg i Bergen. Ved beina hennes ser man mange mikrofoner og blomster. Ved hennes venstre skulder kan man se noe som ligner på en FrP-tatovering. Fremstillingen av Listhaug har også en skrift på magen hvor det står 'min kamp'. På håndflatene har hun nåler med bildet av en rød stjerne, som kan tolkes som partiet Rødt sin stjerne.²⁷

I *Dagbladet*, 02.04.2018,²⁸ sa kunstneren at "Hat kan ikke bekjempes med hat!" Verket har kunstneren kalt *Making a martyr – distracted by polarization*. I en epost til *Dagbladet* avslører kunstneren AFK tankene bak maleriet med disse ord:

Mens vi krangler oss i mellom, mister vi de hendelsene som har ført oss hit ut av syne ... Hvor kunne vi ha vært, om vi diskuterte årsakene som ligger bak tvungen migrasjon i stedet for dehumanisere innvandrere for å lindre vår egen samvittighet.

I *Aftenposten* samme dag, 02.04.2018,²⁹ kommer det ikke overraskende nok sterke reaksjoner fra blant annet KrF-leder Knut Arild Hareide og Bjørgvin-biskopen. "For egen del finner jeg dette kunstuttrykket usmakelig. Og jeg forstår selvsagt svært godt hvis vår tidligere justisminister reagerer på dette", sa KrF-leder Knut Arild Hareide, som mente at bildet har såret mange. Etter at saken om gatekunsten ble publisert på BTs *Facebook*-side, tok det ikke lang tid før folk reagerte. Her er to av over hundre kommentarer:

Dette er å gå langt over streken. Dette har ikke noe med ytringsfrihet å gjøre. BT burde ikke deltatt i å spre denne dritten. Den såkalte kunstneren må straffes for slik grov sjikane. Få svineriet vekk fra veggene omgående.

Fytte rakker'n. Håper gjerningspersonen blir tatt og straffet hardt! Motbydelig! :- (Hvis noe var krenkende – så er det dette!

Andre gir uttrykk for at det er flott kunst, mens noen påpeker at kunst bør være i stand til å provosere. Bjørgvin-biskop Halvor Nordhaug er nådeløs i sin dom over bildet:

Dette er et kunstverk som jeg har lite sans for. Det er grovt karikerende og bidrar til en enda hardere og mer hetsende tone i samfunnsdebatten. Det er vi ikke tjent med.

Han reagerer blant annet på kunstnerens bruk av kors.

Tor Woldseth, gruppeleder i Bergen FrP, er langt friskere i sin kritikk og presiserer at AFK er flink til å tegne, men at han har gått for langt i sin beskrivelse av Listhaug. Han er dermed klar på hvordan budskapet til AFK bør kategoriseres:

Man prøver jo å få bukt med troll i kommentarfeltene på Internett. Dette er ikke et nett-troll, men et vegg-troll.

Sofie Marhaug, gruppeleder for Rødt i Bergen, deler ikke Woldseth sitt syn om at AFK har gått for langt:

Jeg tenker generelt at politikere bør være forsiktige med å si hva kunstnere bør ha lov til og ikke. Dette er et kunstverk, og det har sin egen form.

Hun påpeker at kunstverket er satirisk og tar for seg noe som flere har påpekt tidligere:

Listhaug fremstiller jo seg selv som martyr, og sånn sett passer dette godt.³⁰

I *Aftenposten*, 20.09.2018,³¹ sto det at reaksjonene på bildet var sterke, både positive og negative. Ytringsfrihet var et stikkord i debatten. Selv beskrev kunstneren AFK gatekunsten på denne måten:

Bildet har mange symbolske elementer som kan tolkes på forskjellige måter. Jeg ønsket å lage et mediekritisk bilde som illustrerer hvordan dagsorden ofte er styrt av enkeltsaker.

^{22, 23} "Nekter å begrunne stenging av Assange-utstilling" av Danby Choi, *Subjekt.no*, 05.08.2019, <https://subjekt.no/2019/08/05/nekter-a-begrunne-stenging-av-assange-utstilling-et-alvorlig-angrep-pa-ytringsfriheten/>

^{24, 25} "Entra snur: Kunstner inviteres tilbake med Assange-utstilling av Sindre Vik Helgheim, Roy Hilmar Svendsen, Mette Anthun, *nrk.no*, 05.08.2019, https://www.nrk.no/vestland/entra-snur_-kunstner-inviteres-tilbake-med-assange-utstilling-1.14649920

^{26, 27} "Funnet på gata i Bergen: Maleri av korsfestet og naken Listhaug" av Sondre Nodland, *Nettavisen*, 02.04.2018, <https://www.nettavisen.no/nyheter/innenriks/funnet-pa-gata-i-bergen-maleri-av-korsfestet-og-naken-listhaug/s/12-95-3423432128>

²⁸ "Kunstneren avslører: Derfor «korsfestet» han Listhaug" av Mathilde Lea Trym Mogen, 02.04.2018, <https://www.dagbladet.no/kultur/kunstneren-avslorer-derfor-korsfestet-han-listhaug/69667826>

^{29, 30} "Raser mot gatekunst av naken og korsfestet Listhaug" av Adrian Brudvik Kjetil Gillesvik, *Aftenposten*, 02.04.2018, <https://www.aftenposten.no/norge/i/vmbrKV/raser-mot-gatekunst-av-naken-og-korsfestet-listhaug>

³¹ "Maleriet av Listhaug solgt for 500.000 kroner" av Tom Arne Moe og Mette Anthun, *nrk.no*, 20.09.2018, <https://www.nrk.no/vestland/maleriet-av-listhaug-solgt-for-500.000-kroner-1.14216198>

³² "Museum avviser Listhaug-bildet. Vil ikke ha det i samlingen" av Henrik Vinje Pedersen, *Dagbladet*, 10.07.2018, <https://www.dagbladet.no/kultur/museum-avviser-listhaug-bildet-vil-ikke-ha-det-i-samlingen/70004107>

I *Dagbladet*, 10.07.2018,³² sa Tore Gudmestad, som i dag eier det omstridte bildet av Sylvi Listhaug, at bildet blir lagt ut for auksjon i slutten av august. Han har vært tydelig på at bildet ville bli solgt på det åpne markedet, til inntekt for Kreftforeningen, dersom Kode i Bergen ikke ønsket å ta inn verket permanent. Gudmestad har lenge vært i dialog med Kode. De har nå besluttet at de ikke ønsker å ta inn i *Making a Martyr*, forteller de til *Dagbladet*.

Debatten viser at grensen for hva som kan ytres ikke er utvetydig, og vi aner en overvekt av meningsyttere som viser til at ytringsfriheten hos kunstneren står sterkt, til tross for at svært mange er uenige i budskapet kunstneren AFK ytrer.

På en uhøytidelig avstemning på *nrk.no*, 04.04.2018,³³, et par dager etter at bildet dukket opp i gatebildet, kommer det frem at kun en av fem synes "korsfestelsen" av Listhaug var provoserende og upassende. På spørsmål om hva man synes om bildet, er et klart flertall, 64 prosent og rundt 22.000 av stemmene, avgitt til alternativet "Jeg synes det er poengtert og treffende".

Kun 19 prosent av stemmene er avgitt til alternativet "Jeg synes det er provoserende og upassende". Resten har sagt seg likegyldige. Redaktør for kristenavisen *Dagen*, Vebjørn Selbakk kommenterte resultatene av avstemningen slik:

Det at så mange mener at dette bildet er greit, betyr at folk setter ytringsfriheten veldig høyt, også i møte med ytringer som kan oppleves som provoserende fra et religiøst ståsted.³⁴

^{33,34} "Én av fem synes 'korsfestelsen' av Listhaug var provoserende og upassende" av Simen Sundfjord Otterlei, *nrk.no*, 04.04.2018, https://www.nrk.no/vestland/en-av-fem-synes-_korsfestelsen_-av-listhaug-var-provoserende-og-upassende-1.13991381

Andre hendelser kunne vært trukket fram. For eksempel har det vært flere diskusjoner rundt Bjarne Melgaards kunst, som berører spørsmål både om ytringsfrihet og kunstnerisk frihet. I den langvarige striden rundt det såkalte "dødshuset" arbeidet Selvaag-gruppen med arkitektfirmaet Snøhetta og kunstneren om å plassere et kunstverk i et område der Edvard Munch en gang hadde sitt atelier. Men både arvinger etter Munch og lokale interessenter som ønsket å verne en grønn lunge i sitt nærområde, kjempet i mot. Politikerne vendte til slutt tommelen ned, og kunstverket kan etter sigende bli realisert et annet sted i verden.⁷⁸ Det har også vært tilfeller av kanselleringer av oppdrag og scenenekt: Et tilfelle ved Haugar kunstmuseum gjaldt utstillingsåpningen til *Hen – flytende kjønn* der en kunstner, som har stått fram i debatter om transkjønnet identitet, trakk seg og hennes band fra åpningen, da de ble nektet fremføring av en bestemt låt. Kurator ble varslet om at låtens tekst krenket transpersoner og valgte å nekte bandet å fremføre den.⁷⁹

Interessemotsetninger og konflikt betyr ikke nødvendigvis sensur, men historien med Melgaard viser hvor vanskelig det kan være å vinne bred tilslutning til kunstverk som skaper uro og virker ubehagelige i vår samtid og å være en kunstner som skiller seg ut. Som tilfellet også var med Munch, er det dessverre slik at ettertiden kan komme til å felle ubarmhjertige dommer over samtidens stemoderlige kunstforståelser og evne til å fatte vedtak som fremmer kunstverket og kunstnerens autoritet og stilling i samfunnet. Tilsvarende resonnementer kan gjøres for flere hendelser de siste årene, og diskusjoner vil f.eks. garantert fortsette å summe rundt Jonas Dahlgrens utsmykningsforslag for Utøya og rundt fjerningen av Pablo Picassos og Carl Nesjars sandblåste verk på den nå revne Y-blokka, for å gjennomføre en omstridt bygging av nytt regjeringskvartal.

Utover våren 2020 oppsto det også debatt rundt Iiu Susirajas utstilling *Dry Joy* på Sørlandets kunstmuseum. I tidsskriftet *Billedkunst* har ansvarlig redaktør Kjetil Røed og redaksjonsmedlem Tine Semb i 2020 holdt en dialog gående om kunst og ytringsfrihet og latt flere skribenter slippe til med artikler om emnet. Sara Kollstrøm Heilevang har for eksempel i en ryddig og velskrevet artikkel oppsummert kunståret 2020 i nr. 4, og skriver blant annet om Iiu Susirajas utstilling på Sørlandets kunstmuseum:

I ei rekke sjølvportrett kunne ein sjå kunstnaren iscenesett seg sjølv, ofte svært lettkledd, med ei rekke objekt, primært knyttet til hushald eller assosierte med feminitestmarkørar. Ho har ein godt overvektig kropp. Etter et besøk fra ein lokal 4.klasse, kom det krasse reaksjonar frå nokre av foreldra

⁷⁸ For en bred oppsummering, se https://www.nrk.no/kultur/bjarne-melgaard-flytter-_dodshuset_-ut-av-norge-1.14387323

⁷⁹ Se <https://www.dagbladet.no/kultur/lesbisk-feminist-i-kunstkrangel---folk-blir-jo-krenket-av-alt/69389462> og <https://www.dagbladet.no/kultur/transfobi-pa-norsk/68542171>, samt bandets egen nettside, alle sider besøkt 18. januar 2021. https://www.hungryhearts.no/single-post/2018/07/24/ytringsfrihet-mikroaggresjon-og-potensielt-krenkende-kunst?fbclid=IwAR3U_jwuGmycTAw2KGMbNbgaj09Z40lbP5pviPBXFSB_UjyXff91hHw_JKo

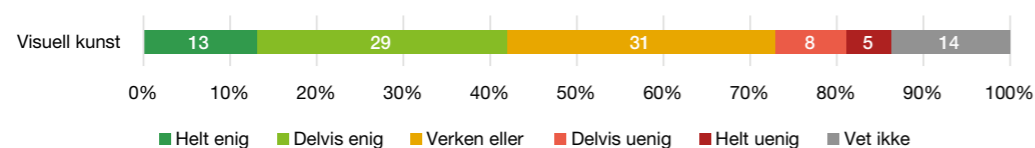
som meinte utstillinga var upassande å sjå for born. I eit intervju på Dagsnytt 18 antyda til og med ein føresett at verka hadde potensiale til å retraumatisere små barn som har opplevd overgrep. Iiu Susirahas yrtingsar om levd liv som seg sjølv er tvetydige, der ho stirrar rett inn i kameraet, til dømes haldande på ei motorsag med ein rå kylling tredd på tuppen. Susiraja sitt kunstuttrykk bryt med 'det mannlege blikket', og kritikar Mona Pahle Bjerke tok i samme iuntervju foreldra sine reaksjoner mot kunst som er atskillig mindre seksualiserte enn dagleg billett kultur, som eit uttrykk for at det var fedmen til kunstnaren som var det egentlige problemet.⁸⁰

Heilevangs artikkel er interessant også fordi hun trekker linjer og påpeker utviklingstrekk i yrtingsproblematikken i det visuelle kunstfeltet. Mens 2010-tallet var "kjenneteikna av fokuset sitt på identitet", hevder hun at vi nå går "tilsynelatande inn i eit nytt tiår skrikande i hard konkurranse om å bli sett, høyrte og ha sanninga på si side".

I det visuelle feltet lever også debattene rundt karikaturtegninger og satire videre. Det har vist seg i 2020 at det mange trodde var faste og sikre stillinger for illustratører og avistegnere, ikke var så faste likevel. I artikkelen "Je suis arbeidsledig" viser Erle Marie Sørheim at aviser og tidsskrifter nå henviser både til dårlig økonomi og redselen for å krenke, når stillinger inndras og tegnere sies opp.⁸¹ Også økonomiske og institusjonelle rammer betyr mao. mye for hvordan man oppfatter kunstens yrtingsfrihet. I undersøkelsen vi gjennomførte, spurte vi kunstnerne om flere institusjonelle aspekter ved det visuelle kunstfeltet, blant annet om de opplevde større uforutsigbarhet rundt verksepsjonen, og om det i denne forbindelse ble opplevd som om kunst ble "feilaktig kritisert". Så mange som 42% mente at de var helt eller delvis enige i dette.

Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander?

Kunst blir oftere feilaktig kritisert enn før

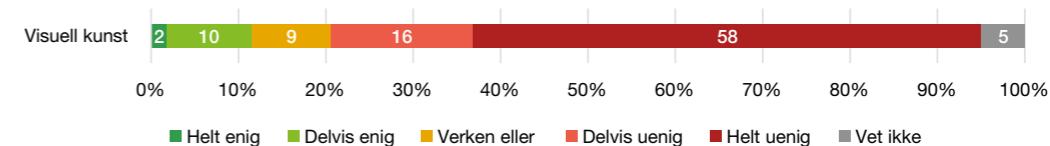
Dette er en klar oppgang siden 2014, da "bare" 28% av de visuelle kunstnerne var helt eller delvis enige i dette. Som i de andre kunstfeltene er det få som er enige i at kunstens stilling er blitt styrket de siste fem årene, 11 % fant likevel grunn til å

⁸⁰ Se Sara Kollstrøm Heilevangs artikkel "Auget som ser" i *Billedkunst*, nr. 4/2020, s. 40-53.

⁸¹ Se Erle Marie Sørheims artikkel "Je suis arbeidsledig" i *Prosa*, nr.4/2020, s. 4-13. Flere av artiklene i nummeret omhandler arbeidsvilkår og yrtingsvilkår for illustratører og forfattere, bl.a. innen grafisk prosa.

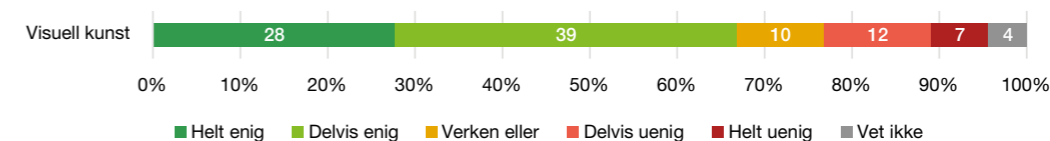
være helt (2%) eller delvis enige, som er forståelig ut fra at mange ulike faktorer og årsaker kan knyttes til oppfatninger av "kunstens stilling". Som i andre kunstfelt mener også de visuelle kunstnerne at den engasjerte kunstens rolle ikke er utspilt. Her var 58% helt uenige, og 74% helt eller delvis uenige i påstanden, mens 12% sa seg enige.

Den engasjerte kunstens rolle er utspilt

Likeledes er et klart flertall (67%) av de visuelle kunstnerne av den oppfatning (helt eller delvis enige) at den profesjonelle kunstkritikken "er i forfall".

Den profesjonelle kunstkritikken er i forfall

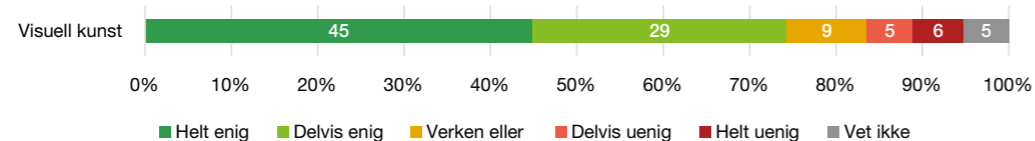

Også for andre påstandsspørsmål samlet de visuelle kunstnerne om klare standpunkter. Det gjaldt for eksempel spørsmålene om (i synkende rangering)

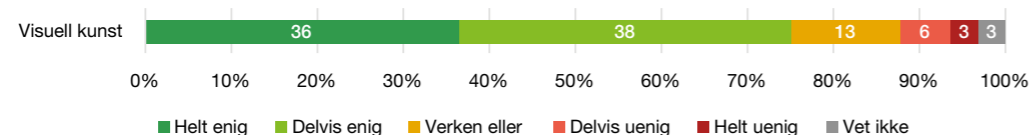
Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander? (andel helt eller delvis enig i parentes)

- Kvinnelige kunstnere opplever i større grad enn mannlige å bli oversett (totalt 74%, 45% helt, 29% delvis enige)
- Kuratorenes makt er for stor (totalt 74%, 36% helt, 38% enige)
- Samlernes makt er blitt for stor (57% helt eller delvis enige)
- De store museene tar for stor plass (48% helt eller delvis enige)
- Anmelderens makt er blitt for stor i dagens samtidskunst (42% helt eller delvis enige)

Kvinnelige kunstnere opplever i større grad enn mannlige å bli oversett

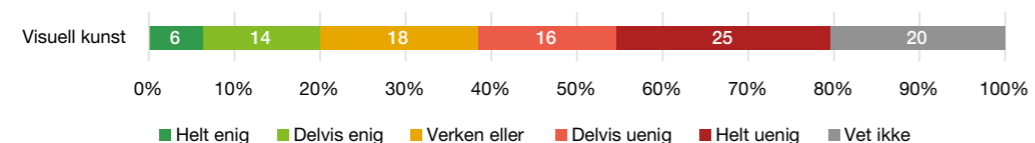

Kuratorenes makt er for stor

Vurderingen var mer splittet på spørsmålet vi stilte om Kulturrådets støtteordninger. Som vi ser under, var 20% helt eller delvis enige i påstanden, mens en overvekt på 41% var helt eller delvis uenige. Sammenlignet med 2014 er det 10% færre som nå er helt eller delvis enige, ellers er det uforandret. På denne bakgrunn kan man si at Kulturrådets støtteordninger har noe svekket legitimitet blant visuelle kunstnere i 2020, sammenlignet med 2014. I undersøkelsen fra 2014 spurte vi også mer direkte om legitimiteten til ordningene, og i hvilken grad for eksempel staten burde "kunne sensurere kunstnere som mottar offentlig støtte". Dette ble unisont avvist av både forfattere og visuelle kunstnere. Likeledes mente et stort flertall av visuelle kunstnere (73%) at det å stille strengere krav for å motta offentlig støtte til kunstprosjekter ville få klart (55%) eller noe (18%) negativ betydning. Disse svarfordelingene og enighetene var så tydelige at vi ikke valgte å gjenta de samme spørsmålene i 2020. Vi antar at funnene fortsatt har gyldighet, og at de først bør testes igjen i en tredje undersøkelse, i f.eks. 2025/26.

Kulturrådets støtteordninger fører til at kunstprosjekter sensureres

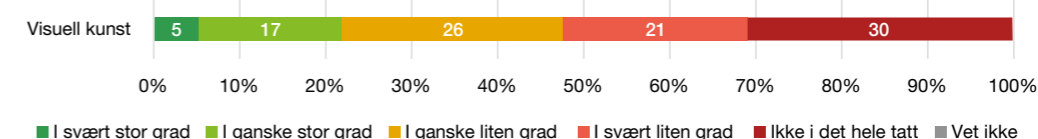

Som i 2014 spurte vi også denne gang om de visuelle kunstnerne hadde erfaring med oppdrag fra KORO eller annen offentlig myndighet som skulle resultere i en utsmykning eller et monument e.l.. Det var nøyaktig den samme andelen på

38% som svarte ja i 2020 og 2014. I 2014 mente ganske få, bare 7% at de i denne forbindelse måtte ta "urimelige hensyn som gikk ut over din kunstneriske frihet eller yringsfrihet". I 2020 er denne andelen økt til 22%.⁸² Igjen er det naturlig å tolke endringen som et resultat av at vi i løpet av de siste fem årene har fått en mer sensitiv og uforutsigbar offentlighet rundt utsmykninger og monumenter i det offentlige rom. Utsmykningen på Utøya er ikke endelig landet, snart 10 år etter hendelsene i 2011, og med Black Lives Matter-bevegelsen og diskusjoner om vestens koloniale fortid har vi fått nye diskusjoner om å ta tidligere helter ned fra soklene, både bokstavelig og billedlig talt.

Jeg mener at min kunstneriske frihet iblant kan innskrenkes f.eks. v offentlig utsmykking er uproblematisk. Det er ikke sånn at kunstnere alltid må gjøre som de selv vil for at det skal være bra kunst. (Tilbakemelding i undersøkelsen)

I hvilken grad opplevde du i denne forbindelse at du måtte ta hensyn som gikk ut over din kunstneriske frihet?

Et sitat fra undersøkelsens tilbakemeldinger avslutter kapittelet:

I hvilken grad trues yringsfriheten av at utstillinger ikke blir omtalt, at kunsten ikke løftes inn i en offentlig diskurs? I hvilken grad trues yringsfriheten av nedbygging av kunstfag i skolen? Den utvidede forståelsen av kunstens rolle i samfunnet er et perspektiv som tilhører få – og det er svært vanskelig å nå frem med en samfunnsengasjert praksis til en kritiker ... noe som hemmer folks forståelse for kunstens virkefelt og agenda – noe som svekker refleksjonsnivået i vårt fellesrom og vår felles tid.

⁸² I 2014 fikk vi i tillegg vite at meningene var delte, men at 34% av alle visuelle kunstnere mente at kunstneres yringsfrihet var i svært eller ganske stor grad godt ivaretatt i slike oppdrag, mens 43% mente det i ganske eller i svært liten grad var ivaretatt. Det samme spørsmålet ble ikke gjentatt i 2020.

9. Scenekunstoffet

DEN ALTOVERSKYGGENDE HENDELSEN i femårsperioden er det som skjedde med og rundt forestillingen *Ways of Seeing*. Anki Gerhardsen, en fremtredende mediekommentator og medlem i den nye Ytringsfrihetskommisjonen argumenterte i en kommentar i *Aftenposten* at *Ways of Seeing* ikke burde påberope seg å være ”offer i en kamp for ytringsfrihet”: Ikke bare var stykket vist mange ganger, det fortjente også kritikk for å ha brukt dramaturgiske virkemidler hun fant problematiske. Gerhardsen beklaget riktignok at ensemblet måtte tåle ”kritikkverdige” og ”kunstfiendtlige forslag” om å frata dem støtte og forsøk på å stoppe forestillingene, men det var jo ”...ikke så rart [...] i en turbulens der mange tror at justisministeren er under fysisk angrep.”

Vår gjennomgang av hendelsene tilsier den motsatte konklusjonen: Forestillingen ble utsatt for systematiske forsøk fra fremtredende politikere og sterke medieinteresser på å stoppe og hindre forestillingen fra å nå ut i offentligheten. Det ble gjort ved å sverte kunstnerne, svekke scenen forestillingen ble vist på, og skape mistro og mistanke om at kunstnerne hadde begått lovbrudd. At anmeldelsen ble henlagt, at forestillingen fortsatte å bli vist, og at kunstnerne sto oppreist etter måneder med press og sjikane, var på tross av, ikke på grunn av alt som skjedde. Argumentasjonen til Anki Gerhardsen står i fare for å bli lest som en forsvarstale for den tiltalte i rettsakens siste fase.⁸³

Scenekunstoffet er preget av de store institusjonsteatrenes nærvær, og det er vanlig å dele feltet i tre delfelt basert på teatrenes posisjon i forhold til stat og marked. De private teatrene drives av private eiere, gjerne i samarbeid med frittstående produsenter som i samarbeid utvikler repertoar og kunstneriske strategier med tanke på å sikre billettinntekter og lønnsom drift for egen regning. De står på mange måter fritt i sine repertoarvalg, men er underlagt markedets logikker og mottar lite eller ingen offentlig støtte. Motsatt er institusjonsteatrene finansiert gjennom faste poster i statsbudsjettet og etablert i tradisjonsrike bygninger rundt om i landet. Den kunstneriske friheten står også her sterkt, men kan sies å leve i et spenn mellom kunstneriske, organisatoriske og kulturpolitiske hensyn. Mest uttalt og kompromissløs regnes den kunstneriske friheten i det frie feltet, som vokste frem på 1960- og 70-tallet i Norge, med frittstående grupper og kompanier. De tre feltene har ulike finansieringsformer, organisasjons- og maktstrukturer.⁸⁴ Mens institusjonsteatrene har hatt sin finansiering sikret som egne poster i statsbudsjettet, konkurrerer de frie gruppene om fordelingen av

midler gjennom Norsk Kulturråd. Engasjerte og dedikerte kunstnere er en forutsetning for deres overlevelse, og på tross av den harde konkurransen om knappe midler, finnes det i følge Melanie Fieldseth (2014) solidaritet og verdifelleskap i feltet. Det frie feltet ble på mange måter til i opposisjon til det institusjonaliserte, etablerte teateret, men de senere tiårene er det utviklet viktige og interessante samarbeidsformer.⁸⁵ Også de frie gruppene trenger et minimum av organisasjon og stabilitet, og kontinuitet og overlevelse over lengere tid er en utfordring. Samtidig er avhengigheten av statlig støtte et uomtvistelig faktum for alle, både etablerte grupper og nye initiativ. Nye endringer i den såkalte basisfinansieringen for de frie gruppene synes å gjøre Kulturrådets støtteordninger mer fleksible og tidsbegrenset, noe som kan gi mindre forutsigbarhet og trygghet for de mest etablerte gruppene.

Ytringsproblematikken i scenekunstoffet, når vi snakker om teater, viser seg først og fremst i det frie feltet og den altoverskyggende hendelsen er alt som skjedde rundt *Ways of Seeing*. Sammenlignet med den, er det lite som kan måle seg i alvorlighetsgrad og konsekvenser. Men vi skal ikke overse det som skjer i privatteatrene og standup-sjangeren, der spissing og utprøving av grenser innen satire og humor foregår med stor intensitet og – etterhvert også, stor profesjonalitet. Her er det særlig konvensjoner og grenser for hva som kan sies og les av, knyttet til alle former for etnisk identitet, seksualitet, kjønn, funksjonshemming og i og for seg hva som helst, som utprøves og tidvis overskrides. I noen tiår nå har de store allmennkrinkasterne i Norge, *NRK* og *TV2*, konkurrert ved å ha de mest vågale publikumsmagnetene på ”primetime” sendeflater. Det har gjort at muntlig, scenebasert og audiovisuelt formidlet standup, teatersport og lignende underholdningssjangerer har en sterk og tydelig posisjon i norsk kultur i dag. Det faller utenfor denne rapporten å kommentere dette delfeltet mer inngående, men sjangeren og dens utvikling i norsk populærkultur fortjener mer kultursosiologisk oppmerksomhet.

Ways of Seeing er allerede kommentert i kapittel 2, men vi benytter anledningen til å kommentere fenomenet Sløseriombudsmannen, som har vist seg som en ny og interessant aktør i norsk kulturdebatt.⁸⁶

⁸³ Kommentaren sto på trykk i i spalten *Medierevisjonen*, der Gerhardsens er fast bidragsyter, dagen før sluttprosedyren tok til, 20. oktober 2020.

⁸⁴ Se Del 4 i Slaatta, Tore (red.) (2018) *Iverksettelse*. Oslo: Universitetsforlaget, skrevet av Ole Marius Hylland og Per Mangset.

⁸⁵ For en aktuell diskusjon av hvordan forholdet mellom det frie feltet og institusjonsteateret utvikler seg, se Erik Ulfsby anmeldelse ”Teaterbransjen – i ord og skjema” i *Norsk Shakespearetidsskrift*, nr.1/2020, s. 108-109, der boka Gran, Anne Britt og Gürgens Gjærum, Rikke (2019) *Teaterbransjen. Delbransjer, organisering og finansiering*. Oslo: Universitetsforlaget, blir anmeldt og diskutert.

⁸⁶ Se også omtale av Sløseriombudsmannen og intervju med kunstner Morten Traavik i forbindelse med det planlagte kunstprosjektet *Sløserikommisjonen* i *Norsk Shakespearetidsskrift* nr.1/2020, s. 39-42.

Nationaltheatret i Oslo. Foto: Orjanarvola/Creative Commons

”Sløseriombudsmannen” og kunstner Mia Habibs anmeldelse av Resett

Mia Habib Production jobber i scenekunstheltet og mottok i 2018 midler fra Kulturrådet for en femårsperiode. I etterkant av bevilgningen tok en som kaller seg ”Sløseriombudsmannen” tak i denne saken gjennom sine kanaler. Gjennom sin Facebook-konto viser han til norske kunstnere for å belyse hva staten bruker skattepengene på.

Bevilgningen fra Kulturrådet ble så til en sak i det høyrevridde nettstedet *Resett* og det er først etter *Resetts* innlegg, 08.11.2018, om Mia Habibs tildeling der det refereres fra Kulturrådets pressemelding at ordet slippes fritt.

Mia Habib, danser og koreograf fra Haugesund har fått tildelt 2.8 millioner årlig t.o.m. 2022 til sitt selskap, Mia Habib Productions. Kulturrådet vedtok i et rådsmøte den 30. oktober å tilby seks frie scenekunstgrupper basisfinansiering. Mia Habib er kjent for å legge ekstra vekt på det hun kaller det kunstneriske uttrykket, og uttaler til Haugesunds avis om det å få 11.2 millioner skatte kroner til bruk:

– Dette er helt fantastisk og betyr at vi kan fokusere enda mer på det kunstneriske. Det gir en forutsigbarhet. Vi driver i det frie scenekunstheltet og jobber prosjektbasert.

Mia Habib søker seg mot et kunstuttrykk som for mange ikke umiddelbart er gjenkjennbart som scenekunst. Hun forstår koreografi som en politisk og sosial praksis hvor hun ønsker å bidra til en konstruktiv sosial endring. Hun søker seg mot andre arenaer og et annet publikum enn det etablerte scenekunst-/dansepublikummet.¹

Det var derimot den påfølgende ”debatten” i kommentarfeltet på *Resetts* nettsider

¹ ”Mia Habib får tildelt 11.2 millioner skatte kroner fra Kulturrådet” av John M. Johansen, 08.11.2018, *Resett* <https://resett.no/2018/11/08/mia-habib-far-tildelt-11-2-millioner-skatte kroner-fra-kulturradet/>

som var utgangspunkt for Habibs anmeldelse. Her slapp meningsyttere ordet fritt om Habibs bevilgning og scenekunst basert på et videoklipp fra en av Habibs danseforestillinger. Artikkelen og videoklippen bidro til at leserne kommenterte i et språk så negativt og nedlatende, og rasistisk motivert at Mia Habib gikk til anmeldelse av *Resett*. Utklippen over viser til kommentarfeltet i *Resett*.

I *Dagsavisen*, 08.03.2019 sa Mia Habib at det er ”viktig å stå opp mot denne typen hets” og fortalte at det hadde vært ”en lang prosess for meg å gå til denne anmeldelsen”.²

^{2,3} ”Anmelder Resett for hatefulle ytringer” av Bernt Erik Pedersen, *Dagsavisen*, 08.03.2019 <https://www.dagsavisen.no/kultur/anmelder-resett-for-hatefulle-ytringer-1.1289949>

Resett på sin side sa i samme artikkel at de stiller seg ”uforstående til anmeldelsen”. Politianmeldelsen mot *Resett* ble levert Oslo politidistrikt 26. februar av advokat Hans Marius Graasvold, som er advokat for forbundet Norske Dansekunstnere (NoDa). I følge *scenekunst.no*, som refererte anmeldelsen 28.02.2019, heter det her at: ”Ytringene fremmer og/eller skaper risiko for hat, forfølgelse og ringeakt overfor Habib grunnet hennes hudfarge, etniske opprinnelse, og hennes religion/livssyn. [...] Habib opplever ytringene som svært belastende.” Advokat Graasvold anførte videre at ytringene ”fremmes som ledd i en nærmest organisert virksomhet”. Anmeldelsen gjaldt medvirkning til formidling av hatefulle ytringer. Habib sa til *Dagsavisen* 08.03.2019:

Det var svært ubehagelig for meg å oppleve på kroppen den hetsen jeg vet mange andre er utsatt for. Etter at jeg leverte anmeldelsen har Resett fulgt opp med flere saker om meg, der kommentarfeltene har vært enda grovere.³

På nettsiden *scenekunst.no* pekte anmelder Julie Rongved-Amundsen på at det ikke kun er Habib som har opplevd å bli hengt ut av Sløseriombudsmannen som mottaker av kulturrådets midler til scenekunst, som...

også tidligere har han gjort et poeng ut av at koreografer som Henriette Pedersen og Mette Edvardsen har fått støtte av Kulturrådet. Kommentarfeltet til posten på Facebook om støtten til Habib var full av misnøye om at scenekunst mottar offentlige penger. Dette ble så fulgt opp av den høyrevridde nettavisen *Resett* som i en tekst som vi så bare omhandler støtten til Habib. [...] Det er imidlertid i

kommentarfeltet at de rasistiske ytringene blir tydelige. Det klages over at tidsskriftet *Bunad* ikke får offentlige penger fordi det avbilder blonde mennesker, og det henvises til at Mia Habibs bakgrunn som eneste grunn til at hun får støtte. Hun anklages for kulturmarxisme og påstandene om sugerør i statskassa sitter løst. Det at etternavnet hennes antyder en ikke-vestlig bakgrunn gjør også at det spekuleres i opphav på en eksplisitt rasistisk måte.⁴

Mia Habib forklarer i samme artikkel hvorfor hun synes det er viktig å anmelde:

Det jeg så var at mennesker over hele det politiske spekteret delte dette ukritisk, og med litt mer research av denne profilen har jeg funnet ut at den er knyttet til Liberalistene, et politisk parti som ligger ekstremt langt ut til høyre. Fordi denne delingen av saken om basisfinansiering fikk så mye dekning, så lagde *Resett* også en sak om meg der kommentarene fikk løpe fritt. Det var rasistiske og islamofobe kommentarer. [...] På grunn av loven og lovverket er det lettere å anmelde *Resett* enn Sløseriombudsmannen. *Resett* har et ansvar for kommentarfeltet, de skal redigere det, og man ser hva de tillater.

I forhold til andre saker der Sløseriombudsmannen har hengt ut scenekunstnere, mente Habib at det her var en vesentlig forskjell:

Når det knyttes til *Resett* og deres kommentarfelt handler det om rasisme. Da går det på meg som person og at mennesker som meg ikke er ønsket i landet. For det er mange som blir utsatt for rasisme. Det er idrettsutøvere, politikere, kunstnere og andre som er synlige i offentligheten. Det er et for utstrakt fenomen, og jeg mener det er viktig å belyse det. Hvis flere anmelder må kanskje lovverket også endres sånn at lovverket styrkes på dette feltet. Spesielt i forhold til hatprat på nett.⁵

Advokat Hans-Marius Graasvold som fremmet anmeldelsen på vegne av Habib og NoDa pekte også på at *Resett* her har brutt norsk lov:

Det er etter straffeloven forbudt å spre hatefulle ytringer. Det er samlebegrep som omfatter alt fra rasisme til andre kriminelle og hatefulle ytringer. Det er forbudt å fremsette slike ytringer selv, men det er også straffbart å medvirke til det. *Resett* anmeldes her for medvirkning av spredning av hat i kommentarfeltet. *Resett* sier selv at de forhåndsmodererer og at de publiserer det de mener kan slippe gjennom. Dermed mener de at denne rasismen er innenfor.⁶

På *scenekunst.no*, 05.03.2019, sa Deise Nunes at:

Det er prinsipielt viktig at Mia Habib velger å anmelde forholdet. Som Habib selv påpeker i et intervju til *Scenekunst*, slutter hennes sak seg til en rekke hendelser i det siste, der kunstnere og kulturpersonligheter med ikke-vestlig bakgrunn har opplevd både åpen netthets i kommentarfeltene, og å motta rasistisk motiverte draps- og voldtektstrusler på PM. Blant andre kan det nevnes programlederen Haddy Njie, flere dansere i Tabanka Dance Ensemble, skuespillerne Sara Baban, Kingsford Siayor og Iman Meskini, billedkunstneren Ahmed Umar, artisten Ella Marie Hætta Isaksen og rasistenes yndlingshatobjekt, forfatteren Sumaya Jirde Ali, som nylig opplevde en seier mot et nettrull i Bergen Tingrett. At noen ikke orker å anmelde er forståelig. Noen ganger orker den fornærmede ikke den psykiske påkjenningen av å stå i en slik sak. En vil bare glemme, gå vekk fra det og videre med livet sitt. Spesielt kan unge kunstnere med begrensede ressurser føle stor hjelpeløshet, avmakt og ensomhet i møte med rettsapparatet. [...] I Mia Habib-saken har NoDa (Norske Dansekunstnere), interesseorganisasjonen for dansefeltet, vært en viktig støttespiller.⁷

En litt annen sak knyttet til Sløseriombudsmannen var da kunstner Morten Traavik skulle samarbeide med "Sløseriombudsmannen", noe som ikke overraskende vakte reaksjoner. "Velkommen til Festspillene i Bergen, stedet der unyansert hvit mannlig populistisk dritt skal få flyte fritt på hovedscenen!", skrev Kai Johnsen i en diskusjon på nettstedet *scenekunst.no*. Johnsen er professor i regi ved Teaterhøgskolen, og har regissert stykker av blant andre Jon Fosse og Cecilie Løveid. Han har også jobbet som dramaturg for blant andre Pia Maria Roll, som sto bak teaterstykket *Ways of Seeing*, og han har hatt ledende stillinger i Norsk kulturråd.

I samme artikkel sa festspilldirektør Anders Beyer at han mener det er viktig at Festspillene i Bergen, som i 2020 mottar 19,8 millioner kroner i støtte fra Kulturrådet, tør å problematisere seg selv og sitt felt.⁸

Vi har tradisjon for å ha poster på programmet som stiller spørsmål ved hva vi i Festspillene holder på med. I fjor var det Thomas Seltzer som 'stilte dommedag' over finkulturen og den statsstyrte kulturen. I år har Morten Traavik samarbeidet med 'Sløseriombudsmannen' om et prosjekt som stiller mange av de samme spørsmålene.⁹

At Traavik tar Sløseriombudsmannen inn i varmen kan diskuteres om det skaper enda mer oppmerksomhet rundt hans meninger om statlig (mis)bruk av kulturpenger, og som vi så har flere kunstnere blitt sjikanert av Sløseriombudsmannen gjennom hans

Facebook-konto der han forsøker å rokke ved finansieringsgrunnlaget for sceniske ytringer. Habib går altså til sak mot *Resett* fordi det er vanskelig å kunne anmelde en anonym Facebook-profil og som Habib uttalte:

Hvis flere anmelder må kanskje lovverket også endres sånn at lovverket styrkes på dette feltet. Spesielt i forhold til hatprat på nett.¹⁰

I et ytringsfrihetsperspektiv må man akseptere at upopulære meninger kommer opp i debatten, men når personangrep og hatprat florerer, er det en sak mellom personvern hensyn og ytringsfrihet, der vern om personen som opplever sjikane ofte trumfer over ytringsfriheten.

⁴ "Mia Habib anmelder Resett" av Julie Rongved Amundsen, *Scenekunst.no*, 28.02.2019 http://www.scenekunst.no/sak/mia-habib-anmelder-resett/?fbclid=IwAR1no3g281CByXK6Op8nCSRdmNThblq1RfkTQEPI8HhLyC_GrNCjK8MKn44

^{5,6} "Mia Habib anmelder Resett" av Julie Rongved Amundsen, *Scenekunst.no*, 28.02.2019 http://www.scenekunst.no/sak/mia-habib-anmelder-resett/?fbclid=IwAR1no3g281CByXK6Op8nCSRdmNThblq1RfkTQEPI8HhLyC_GrNCjK8MKn44

⁷ "Organisasjonene i kunstfeltet bør stille opp mot rasisme" av Deise Nunes, *scenekunst.no*, 05.03.2019 <http://www.scenekunst.no/sak/mia-habib-saken-organisasjonene-i-kunstfeltet-bor-stille-opp-mot-rasisme/>

^{8,9} "Festspillene blir beskyldt for å sette opp "unyansert hvit mannlig populistisk dritt" av Kjetil K. Ullebø, *Aftenposten*, 27.01.2020 <https://www.aftenposten.no/kultur/i/rAKbxR/festspillene-blir-beskyldt-for-aa-sette-opp-unyansert-hvit-mannlig-populistisk-dritt>

¹⁰ "Mia Habib anmelder Resett" av Julie Rongved Amundsen, *Scenekunst.no*, 28.02.2019 http://www.scenekunst.no/sak/mia-habib-anmelder-resett/?fbclid=IwAR1no3g281CByXK6Op8nCSRdmNThblq1RfkTQEPI8HhLyC_GrNCjK8MKn44

Det er i hovedsak kunstnere fra det frie feltet som har besvart undersøkelsen og de funnene som her presenteres bør derfor ikke regnes som representative for hele scenekunstheltet. Som det fremgår av redegjørelsen av delfeltene over, er det også svært ulike rammer for kunstnerisk frihet i de tre delfeltene, og vi bør forvente at vurderinger av ytringsfrihet og teaterets kunstneriske frihet er spesielt uttalte og viktige for kunstnere i det frie feltet. Utvalgets forankring viser seg i spørsmålene om institusjoner og maktforhold. Hele 74% av dem som svarte, er helt eller delvis enige i at ”det kommersielle presset på scenekunsten i Norge er for høyt” og 65% mente at ”institusjonsteatrenes makt er for stor”. Svarfordelingen på alle institusjonsspørsmålene fordelte seg slik;

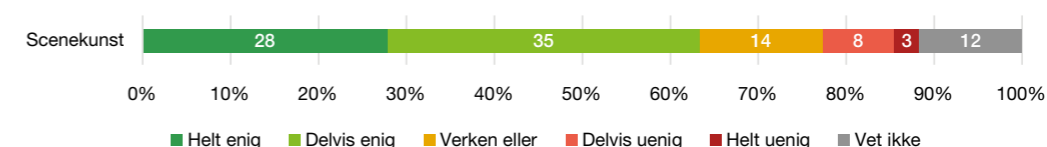
Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander? (andelen helt eller delvis enig i parentes)

- Det kommersielle presset på scenekunsten i Norge er for høyt (74%)
- Institusjonsteatrenes makt er for stor (64%)
- Kvinnelige scenekunstnere opplever i større grad enn mannlige å bli oversett (64%)
- Medienes omtale og formidling av litteratur og kunst er mindre viktig enn før (42%)
- Anmelderens makt er blitt for stor i dagens scenekunst (38%)
- Kulturrådets støtteordninger fører til at scenekunst sensureres (26%)

Det samme mønsteret viser seg, som i de andre feltene, og det er ikke grunnlag for å si at kunstnernes vurderinger bare er preget av hvilket felt de arbeider i. Tilsynelatende fanger undersøkelsen opp allmenne verdier og vurderinger blant kunstnere, uansett felt. Mange er kritisk til kommersielle utviklingstrekk i kulturlivet, ønsker ikke mer dominans av sterke institusjoner, ser medienes generelle utvikling som negativ for sitt virke og anmelderens makt som for sterk. I disse siste to vurderingene ligger det rom for mye nyansering og ambivalens som bør utforskes videre: En brukbar hypotese ville være at anmeldere vurderes som å ha mye makt, fordi det fortsatt er de redaksjonelle mediene som gir oppmerksomhet, distribusjon og potensielle salgsinntekter utover kunstnernes egne sosiale nettverk og primære publikum. Med sosiale medier er likevel nye muligheter gitt for kunstnerne selv til å distribuere og promotere verkene selv. Slik sett er de redaksjonelle mediens rolle svekket. Samtidig har antall anmeldelser utvilsomt økt og nye delfelt som digitale spill og teknologiplatformer har styrket kritikkens rolle overfor deler av populærkulturen. Men anmelderens stillinger og arbeidskår i de redaksjonelle mediene er samtidig endret, konkurransen om oppmerksomhet virker også på dem, og kunstnere skriver jevnlig avisinnlegg der de etterspør oppmerksomhet og kritikk av oppsetninger, utgivelser og verk de mener er blitt oversett. Det kan virke som det også er flere debatter rundt anmeldelser enn før, der kunstnere, utgivere, kuratorer, sponsorer eller gallerister tar til motmæle mot det de anser som misforstått eller dårlig kritikk. Viktigheten av at feltene har sine

egne medier kan i en slik situasjon ikke understrekes nok. At vi i lille Norge har tidsskrifter og nettsider for kritikk og debatt på de ulike kunstfeltene, er med på å profesjonalisere feltene og sikrer at feltene i hvert fall internt kan opprettholde og utvikle høye kvalitetsstandarder. I samme åndedrag skal det bemerkes at det er mer kritisk for det allmenne bevissthetsnivået i befolkningen forøvrig om kunst, estetikk og evnen til å diskutere ulike kunstforståelser om allmennkringkasterne NRK og TV2 ikke lenger inntar en ansvarlig og ledende rolle i kunstformidlingen i Norge. Konkurransen og kommersialiseringspresset virker for tiden sterkt inn på den infrastrukturen som staten i henhold til 6. ledd i Åndsverkloven er gitt et ansvar for. På direkte spørsmål om den profesjonelle teaterkritikken er i forfall, svarer hele 83% at de er helt eller delvis enige i påstanden:

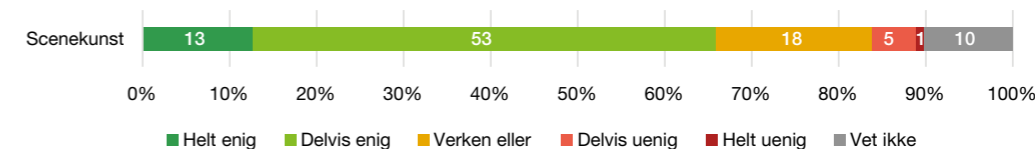
Den profesjonelle teaterkritikken er i forfall

Det er et tydelig tegn i tiden at kunstnere observerer at portvaktene rundt dem er blitt mer oppmerksomme på verks etiske problemstillinger. Men det er verdt å legge merke til at 76% av scenekunstnerne observerer dette, sammenlignet med ”bare 38%” av de visuelle kunstnerne. Dobbelt så mange, altså. Scenekunstnerne i det frie feltet har tydeligvis en mye sterkere følelse av at det de gjør, kan være utfordrende og provoserende, og av at det kreves bevissthet og profesjonalitet i vurderinger av verkens etiske problemstillinger.

Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander?

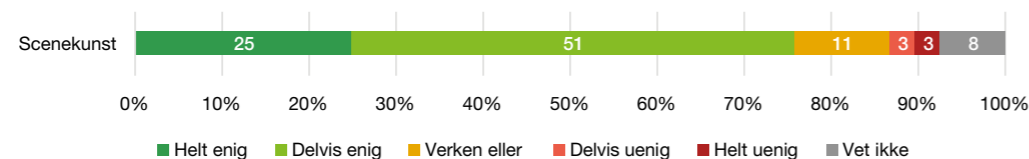
Teatre/arrangører er blitt mer oppmerksomme på verks etiske problemstillinger

Det samsvarer med at scenekunstnerne i stor grad sier seg enige (76%) i at Internett gjør at scenekunst formidles og fortolkes i nye, uventede sammenhenger. Men på dette spørsmålet var de visuelle kunstnerne enda tydeligere og samstemte i sine svar (88%), noe som kan ha med lagring og materialitet å gjøre.

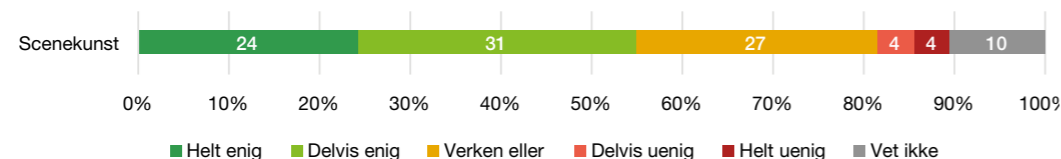
Mens teater og scenekunst er flyktige, muntlige og temporære verk som fortsatt i hovedsak må oppleves i et fysisk rom, er deling av visuelle kunstuttrykk på digitale plattformer mer allment akseptert som en form for formidling, bruk og lagring.

Internettet gjør at scenekunst formidles og fortolkes i nye, uventede sammenhenger

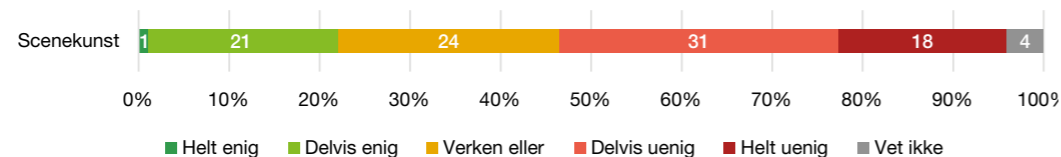

Det kan være den konkrete erfaringen med *Ways of Seeing* som samtidig gjør at flere scenekunstnere enn visuelle kunstnere mener at (scene-)kunst blir oftere mistolket og feilaktig kritisert enn før, og at 22% blant dem mener at de har styrket sin stilling i samfunnet skiller dem positivt ut i forhold til de andre feltene. Det er sannsynlig at en bevissthet om at det frie feltet er profesjonalisert og utvidet de senere årene, gjør seg gjeldende.

Scenekunst blir oftere mistolket og feilaktig kritisert enn før

Scenekunstneres stilling i samfunnet er blitt styrket

Scenekunstnerne som svarer på undersøkelsen, er de kunstnerne som også aller mest avviser at den engasjerte scenekunsten skulle ha utspilt sin rolle, med nær 70% tilslutning. Igjen reflekteres det frie feltets verdier og normer.

Når vi spør om konkrete erfaringer de siste fem årene, er andelen som svarer at de har erfart innskrenkninger høyere enn i det litterære og det visuelle kunstfeltet, og noenlunde likt med filmfeltet på oppunder 40%. Igjen er det ingen av

Black Box teater, Oslo, en viktig programmerende scene for de frie gruppene i Norge. Foto: Jonas Mailand

årsaksforklaringene som peker seg klart ut som enkeltfaktor, og alle unntatt den som handler om politikeres og interesseorganisasjoners innblanding, og – noe overraskende, sett i lys av tidligere svar om Internettets og sosiale mediers betydning for forutsigbarhet i formidlingen – ”kritiske påstander og krav om endringer i verket på sosiale medier”, får tilslutning (helt eller delvis enige) på mellom 30 og 40%. Påstandene som ble testet var:

Spilte følgende grunner inn på din følelse av innskrenket frihet? (andel som svarte helt eller delvis enig i parentes)

- Krav om endringer i verket fra enkeltpersoner (38%)
- Utilbørlig press fra oppdragsgiver, sponsor e.l. under den kreative prosessen (34%)
- Forsøk fra teaterledelse, produsent eller arrangør på å ta bort deler av verk (33%)
- Kritiske påstander og krav om endringer i verket på sosiale medier (24%)
- Krav om endringer i verket fra politikere eller interessegrupper (14%)
- Andre grunner (34%)

40% av de som sendte inn svar på undersøkelsen fra scenekunstfeltet, svarte ja på spørsmålet om de hadde gjort sceniske oppdrag for en bedrift eller interesseorganisasjon, og 11% rapporterte at de i ganske stor grad i denne forbindelse ”måtte ta hensyn som gikk ut over din kunstneriske frihet”. Hvorvidt bedrift i denne sammenheng er et privatteater, eller om det handler om eventer og gjesteopptredener på scener i organisasjonssamfunnet eller næringslivet, vites ikke. Tallet er uansett ikke urovekkende høyt.

10. Filmfeltet

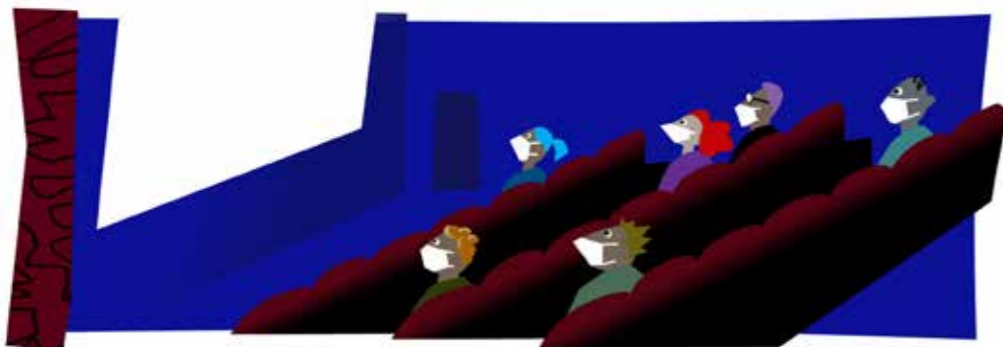

Illustration: Peter Varhelyi

AT FILMFELTET er inkludert i denne hovedsakelig kvantitative undersøkelsen av kunstfeltene i Norge, er et bevisst forsøk på å komme i dialog med et stort og viktig kulturindustrielt felt innenfor rammen av en kunstsosiologisk utforskning av yringsfriheten i Norge. De metodiske utfordringene viste seg imidlertid raskt, og vi er av den klare oppfatning at filmfeltets yringsutfordringer bør utforskes videre i en egen studie. Mens de tre kunstfeltene vi nå har gjennomgått, har en relativt klar forståelse av at de er kunstfelt og at de utøvende i feltet er kunstnere, er filmfeltet i større grad preget av profesjonsidentiteter knyttet til hvilken rolle man har innenfor filmproduksjonene. Her er produsenter, fotografer, regissører, dramaturger, manusforfattere og – ikke minst skuespillere, samt en rekke små og store profesjonelle roller knyttet til finansiering, opptak, postproduksjon, distribusjon og promotering osv. Dette mangfoldet kunne man si at man deler med scenekunstfeltet, som også har mange profesjoner og roller involvert, og har noenlunde samme kostnads- og inntjeningsstruktur knyttet til produksjon og distribusjon.

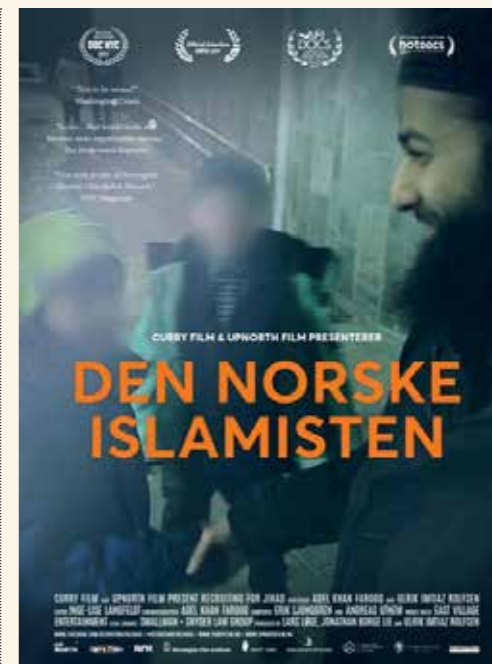
I begge feltene kan man også trekke et skille mellom store og små produksjoner og ulike finansieringslogikker. At begge feltene gjør bruk av skuespillere, dramaturger og regissører gjør også at arbeidsmarkedene for mange vil være overlappende. Men mens scenekunstfeltets aktører preges av tilhørigheten til de tre delfeltene (privatteatrene, institusjonsteatrene og det frie feltet), er det heller visningsplattformer og formatbestemte logikker som deler filmfeltet opp i delfelt. Skillet mellom dokumentarfilm og fiksjonsfilm er grunnleggende, selv om det også i denne kunstformen er tradisjon for at grenser mellom fiksjon og fakta, iscenesettelse og dokumentasjon, bevisst utforskes og overskrides. Og i motsetning til scenekunstfeltet, som har en distinkt lokal forankring i fysiske teaterrom og en finansieringslogikk som binder det tett til den nasjonale kulturpolitikken, er det vi kunne kalle det norske filmfeltet i stadig større grad intergrert i og preget av å tilhøre det kulturindustrielle komplekset av audiovisuelle medier som dominerer mediekultur og medielandskap internasjonalt.

To eksempler

I det første eksemplet vi skal se på, ble opptak og annet materiale som etterhvert skulle bli til filmen *Den norske islamisten* (2017) av regissør Ulrik Imtiaz Rolfsen, beslaglagt av politiet. Opptakene viste en ung nordmann på vei til Sverige for å fly til Syria og verve seg til den islamske jihad-bevegelsen kjent som IS. Det reiste en diskusjon rundt kildevernet i norsk film, og regissørens klage på politiets beslag gikk til Høyesterett. Med Høyesteretts kjennelse i Rolfsens favør ble kildevernet og dokumentarfilmens status som sjanger i Norge styrket. Den andre saken handler om en strid mellom forfatter Nikolaj Frobenius og produsentene bak filmen *Mordene i Kongo*. Frobenius var den opprinnelige manusforfatteren som ikke ønsket å ha navnet sitt på sluttproduktet. Filmen endte opp med en annen fortelling enn den han hadde skrevet. Frobenius ønsket i stedet å skrive en bok basert på forarbeidene til det opprinnelige filmmanuset. Dette førte i neste omgang til strid om opphavsrett og kontroll over noe av det innsamlede materialet til filmen.

Den norske islamisten

I 2014 startet Rolfsen og Adel Khan Farooq arbeidet med dokumentarfilmen om ekstrem islamisme og rekruttering av fremmedkrigere. De fulgte i denne forbindelse islamisten Ubaydullah Hussain og hans arbeid med å rekruttere norske statsborgere til å bli fremmedkrigere for Den islamske staten.¹

I en artikkel i *Dagsavisen*, 05.04.2017,² sa Rolfsen at det var Adel Khan Farooq som i 2013–2014 fikk innpass hos Ubaydullah Hussain, som da var frontfigur i gruppa Profetens Ummah. Farooq begynte å filme og resultatet ble et portrett av Hussain og hans ekstremistiske miljø. Farooq fulgte ham i Oslo, København og London, og kom tett på Hussain både som menneske og som aktivist.³

Etter å ha fulgt Hussain i tre år tok derimot filmprosjektet en brå vending: En person Hussain hadde rekruttert ble 8. juni 2015 pågrepet på Landvetter flyplass utenfor Gøteborg, på vei til Syria.⁴ I bilen var også Rolfsens medregissør, Adel Khan Farooq, som filmet turen. 18-åringen ble pågrepet mistenkt for å skulle slutte seg til IS i Syria.

¹ "Den norske islamisten" av Anne Linn Kumano-Ensbj og Odd Isungset, *nrk.no*, 05.04.2017, <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/den-norske-islamisten-1.13462081>

^{2,3} "Ulrik Imtiaz Rolfsen: – Min aller tyngste film" av Hanne Mauno, *Dagsavisen*, 05.04.2017, <https://www.dagsavisen.no/kultur/ulrik-imtiaz-rolfsen-min-aller-tyngste-film-1.948940>

⁴ https://no.wikipedia.org/wiki/Ulrik_Imtiaz_Rolfsen

Ifølge *nrk.no*, 05. april 2017,⁵ avdekket PST ved hjelp av kommunikasjonskontroll senere samme dag som arrestasjonen fant sted 8. juni 2015, at Hussain ønsket å oppbevare blant annet en minnebrikke hos Rolfsen. Kort tid etter arrestasjonen slo Politiets sikkerhetstjeneste (PST) til mot regissør Ulrik Imtiaz Rolfsen og hans medarbeider Khan Farooq, og beslagla filmopptakene.⁶

Rolfsen overleverte frivillig minnebrikker og en harddisk med alle opptakene som omhandlet den arresterte personen, mot at han fikk beholde en kopi. Politiet måtte dagen etter, 9. juni 2015, overgi materialet til Oslo tingrett fordi Rolfsen begjærte beslaget opphevet via sin advokat. Ettersom politiet i ettertid har innrømmet at de først plomberte beslagkonvolutten om morgenen 9. juni 2015, er det uvisst om politiet gjennomgikk opptakene før overleveringen til tingretten.⁷

Årsaken til beslaget var at PST ville sikre seg eventuelle bevis for at Hussain rekrutterte en 18-åring til IS i Syria. Konsekvensen av PSTs beslag av filmopptakene var at tilgangen til Hussain og andre kilder tok slutt. I *Dagsavisen*, 05.04.2017 sa Rolfsen at ... "Dette har vært min aller tyngste film å lage".⁸

Ifølge *nrk.no*, 05.04.2017, klaget Rolfsen beslaget av upublisert materiale inn for retten, tapte både i tingretten og lagmannsretten, men fikk medhold av Høyesterett i at PST ikke fikk lov til å

se det beslaglagte materialet.⁹

I *Aftenposten*, 20.11.2015 bekreftes at en enstemmig Høyesterett slår fast at Ulrik Imtiaz Rolfsen er ved kjernen av undersøkende journalistikk, og at PSTs beslag av hans filmmateriale var ulovlig.

Rolfsens prosjekt er i kjernen av undersøkende journalistikk, det griper fatt i et sentralt og presserende samfunnsproblem, hvor allmennheten og myndighetene har behov for innsikt og kunnskap. Undersøkelsene er gjort mulig fordi Rolfsen har en særlig og tillitsbasert tilgang til et lukket islamistisk miljø, sa dommeren da han leste opp sin dom. -Et effektivt kildevern er avgjørende for at filmen kan realiseres, sa han videre. Ringnes vektla også at politiets beslag har ført til at flere av kildene nå har trukket seg.¹⁰

Den påfølgende rettsaken førte til en omfattende debatt om kildevernet, og slik det ble omtalt i *Dagsavisen*, 08.11.2015 ble regissør Rolfsen applaudert for sin beskyttelse av kildene i artikkelen "Kildevokteren Ulrik Imtiaz Rolfsen". Tross motstand underveis, stoppet ikke regissør Imtiaz Rolfsen fra å fullføre filmen. I lederartikler i en rekke aviser fikk Rolfsen støtte i sin kamp for å beskytte kildene han brukte til filmen om norske islamister. "Må en filmskaper være medlem av en redaksjon eller en presseorganisasjon for å påberope seg journalistikkens friheter? Nei", skrev *Dagsavisen* på lederplass. "Det er formålet med Rolfsens handlinger som må vurderes, og de var åpenbart journalistiske" ...¹¹

Siden fulgte en stor debatt om ytringsfrihet og altså flere runder i retten, før Høyesterett i november 2015 slo fast at også dokumentarfilmskaperne som Rolfsen har krav på kildevern.¹²

Man kan stille seg spørsmålet om PSTs inngripen medførte begrensninger i regissørens ytringsrom og sådan om filmen ville tatt en annen vending om filmskaperne fikk jobbe i fred. Dokumentarfilmen skulle i utgangspunktet handle om islamisten og Profeten Ummahs leder Ubaydullah Hussain, men filmen endret fokus og følger to norske konvertitter som reiser til Syria for å kjempe for IS. Som følge av disse uforutsette hendelsene underveis ble PSTs beslag og rettsprosessen som fulgte en del av selve filmen. Og på *nrk.no*, 02.06.2016 kommer det frem at dette var årsaken til at filmen til slutt fikk produksjonsstøtte fra Norsk filminstitutt.¹³

Hva med hele produksjonen – kunne den ha stoppet helt opp som følge av hendelsen? I så tilfelle ville kildebeslaget vært svært alvorlig for regissør og produsent. Filmen ble vist på *NRK* og sett av mange. Ifølge *NRK Brennpunkt* på *Facebook* var *Den norske islamisten* det mest populære programmet i *NRK TV*-appen den 10. april 2017.¹⁴ Filmen hadde internasjonal premiere på den største dokumentarfilmfestivalen i

Nord-Amerika, Hot Docs i Toronto i Canada.¹⁵

Alt i alt endte det godt for *Islamisten* og norsk dokumentarfilm. William Nygaard i Norske PEN kommenterte Høyesteretts avgjørelse i *Dagsavisen*, 20.11.2015 og sa at... "dette er et vern om et demokrati der vi kan føle oss tryggere". Anine Kierulf, førsteamanuensis ved Institutt for offentlig rett ved Universitetet i Oslo og spesialrådgiver for Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) mente at ... "vi nå har fått en tydeliggjøring av kildevernets betydning i norsk rett og mener det er tilnærmet absolutt".¹⁶ Den 09.06.2015, sa Kierulf til *NRK* at ... "hvis en dokumentarfilmskaper ikke kan love sine kilder kildevern, vil det gjøre det vanskelig å jobbe med slike prosjekter og dermed være et angrep på pressefriheten."¹⁷

Saken om Rolfsen og PST har åpnet for et bedre og tydeligere kildevern for dokumentarister – saken skjedde i 2015 og det var ikke kun denne saken som Høyesterett sikret – men at også alle andre journalister og dokumentarfilmskaperne – har rett til å samle informasjon uten at politiet kan forlange notater og råopptak utlevert. Mange tror kildevern handler om "å verne kildene fra politiet". Det er ikke det. Kildevernet er for å verne

^{5,6} "Den norske islamisten" av Anne Linn Kumano-Ensby og Odd Isungset, *nrk.no*, 05.04.2017 <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/den-norske-islamisten-1.13462081>

⁷ https://no.wikipedia.org/wiki/Ulrik_Imtiaz_Rolfsen

⁸ "Ulrik Imtiaz Rolfsen: – Min aller tyngste film" av Hanne Mauno, *Dagsavisen*, 05.04.2017, <https://www.dagsavisen.no/kultur/ulrik-imtiaz-rolfsen-min-aller-tyngste-film-1.948940>

⁹ "Den norske islamisten" av Anne Linn Kumano-Ensby og Odd Isungset, *nrk.no*, 05.04.2017, <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/den-norske-islamisten-1.13462081>

¹⁰ "Full seier til kildevernet i Høyesterett, PST må gi tilbake 6-8 timer med filmopptak" av Jan Gunnar Furuly, *Aftenposten*, 20.11.2015, <https://www.aftenposten.no/kultur/i/qkJo/full-seier-til-kildevernet-i-hoeyesterett-pst-maa-gi-tilbake-6-8-timer>

¹¹ "Kildevokteren Ulrik Imtiaz Rolfsen" av Hanne Mauno, *Dagsavisen*, 08.11.2015, <https://www.dagsavisen.no/portrett/kildevokteren-ulrik-imtiaz-rolfsen-1.432611>

¹² "Ulrik Imtiaz Rolfsen: – Min aller tyngste film" av Hanne Mauno, *Dagsavisen*, 05.04.2017, <https://www.dagsavisen.no/kultur/ulrik-imtiaz-rolfsen-min-aller-tyngste-film-1.948940>

¹³ "Rolfsen får likevel støtte til islamist-dokumentar" av Gaute Zakariassen, *nrk.no*, 02.06.2016, <https://www.nrk.no/kultur/rolfsen-far-stotte-til-islamist-dokumentar-1.12979207>

¹⁴ <https://www.facebook.com/watch/?v=10154386950990069>

¹⁵ "Ubaydullah Hussain-dokumentar til verdens største doku-festival" av *NTB*, 21.04.2017, <https://www.nettavisen.no/na24/propaganda/ubaydullah-hussain-dokumentar-til-verdens-storste-doku-festival/3423334117.html>

¹⁶ "En knusende seier til Rolfsen" av Bente R. Gravklev, 20.11.2015, <https://www.dagsavisen.no/nyheter/innenriks/en-knusende-seier-til-rolfsen-1.470035>

¹⁷ "Reagerer kraftig på PSTs filmbeslag" av Marit Kolberg m.fl., *nrk.no*, 09.06.2015, <https://www.nrk.no/norge/reagerer-kraftig-pa-psts-filmbeslag-1.12401209>

samfunnet – det sikrer samfunnet tilgang til informasjon man hadde gått glipp av uten beskyttelse.¹⁸ Man kan si at institusjonelt konkurrerer politiet med journalistikkfeltet om å få ”gjøre noe”, samle bevis og gestalte sannheten. Kildevernet er og bør være der for å hindre en svekkelse av journalistikkens muligheter for autonomi.

Mordene i Kongo

Etter at manusforfatter Nikolaj Frobenius ble hyret inn av produksjonsselskapet Friland for å fortelle historien om Tjostolv Moland og Joshua French sitt opphold i Kongo, endte manuset som først altså skulle bli film, med en bokutgivelse. Hva skjedde på veien? Frobenius var i Kongo for å gjøre research til filmen og ville fremstille en mest mulig troverdig historie om de to nordmennene, og ikke skrive en heltehistorie, som han selv sa det. Dette førte til en konflikt mellom produksjonsselskapet og manusforfatteren som handlet om troverdigheten til manuset. Å ytre det som, ifølge Frobenius var sannheten, sto i strid med den fortellingen produksjonsselskapet ville formidle. Var det uklarheter mellom det fiksjonelle og det dokumentariske som gjorde at uenigheten oppsto? Kan man påstå at manuset ble forsøkt sensurert? Om ikke det er tilfellet, så ble deler av meningsinnholdet endret – og man kan påstå at både eierskapet over verket og ytringen blir satt på spill i det manuset blir endret på av produksjonsselskapet.

Historien om de to nordmennene Tjostolv Moland og Joshua French som ble tiltalt og dømt for mordet på kongoleseren Abedi Kasongo i 2009 i Den demokratiske republikken Kongo, er en av de mest omtalte nyhetssakene i Norge de siste ti årene.¹⁹ ”De to norske mennene ble siktet for drap og spionasje i Kongo, og siden dømt til døden. Moland døde i kongolesisk fengsel, French ble etter mange runder og mye diplomati i kulissene hentet hjem til Norge 17. mai” 2017.²⁰

¹⁸ ”Den norske islamisten” av Anne Linn Kumano-Ensby og Odd Osunget, *nrk.no*, 05.04.2017, <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/den-norske-islamisten-1.13462081>

¹⁹ ”Trakk seg fra Kongo-film” av Dag Eivind Undheim Larsen, *Klassekampen*, 29.09.2018, <https://www.klassekampen.no/article/20180929/ARTICLE/180929961>

²⁰ ”Regissøren om French og Moland-film: – Ingen forsvarstale, av Gerd Elin Stava Sandve, *Dagsavisen*, 20.09.2018, <https://www.dagsavisen.no/kultur/regissoren-om-french-og-moland-film-ingen-forsvarstale-1.1205419>

Mordene i Kongo er en fortelling om både hovmod og sterke lojalitetsbånd.

Marius Holst regisserte spillefilmen som hadde premiere 26. oktober 2018. Om filmen skrev produksjonsselskapet Friland i en pressemelding:

Når Tjostolv Moland etter fire lange år i fengsel blir funnet død på cella, mistenkes Joshua French for drapet på sin beste venn. I møte med den nedbrutte Joshua French tar filmen oss med på en reise tilbake til en gåte som har vært gjenstand for alle slags spekulasjoner. Det er en historie om to verdener som kolliderer, hvor distinksjonene mellom rett og galt settes på prøve. Denne historien spenner over lang tid og utspiller seg bak mange stengte dører, sier Holst. Vi har valgt å la de kjente fakta og et stort researcharbeide danne et bakteppe i denne dramatiske fortellingen fra virkeligheten. Publikum vil bli tatt med på en episk reise der karakterene vil komme i fokus. Dette er en fiksjonsfortelling basert på virkelige hendelser.²¹

Allerede før Frobenius kunne uttale seg om prosessene som senere skulle dukke opp i media kommer det frem i *Dagsavisen*, 06.08.2018,²² at *Kongonotatene* er tittelen på høstens roman fra forfatter Nikolaj Frobenius, som har skrevet manus til den kommende spillefilmen *Mordene i Kongo*. ”I sin tid var jeg med på å finne opp den norske ‘virkelighetslitteraturen’ med romanen *Teori og praksis* (2004), men i denne nye boka *Kongonotatene* trer virkeligheten inn i teksten på en helt annen og mer dramatisk måte”, skrev Frobenius i en fersk *Facebook*-oppdatering. Her beskriver han romanen slik: ”En ganske ung forfatter reiser til Kongo for å skrive manus til en spillefilm. I forsøket på å finne sannheten, finner

²¹ Pressemeldingen ble gjengitt i en artikkel i *Rushprint*, 18.05.2017,

<https://rushprint.no/rushes/marius-holst-skal-regissere-spillefilmen-om-kongosaken/>

²² ”Fiksjon og fakta om French” av Bernt Erik Pedersen, *Dagsavisen*, 06.08.2018, <https://www.dagsavisen.no/kultur/fiksjon-og-fakta-om-french-1.1182091>

²³ ”Trakk seg fra Kongo-film” av Dag Eivind Undheim Larsen, *Klassekampen*, 29.09.2018, <https://www.klassekampen.no/article/20180929/ARTICLE/180929961>

han noe mye mer foruroligende.”

Frobenius ønsket ikke den gang å kommentere film- og bokprosjektet, og opplyste til *Dagsavisen* at utviklinger i saken gjør at han må avvende uttalelser i anledning utgivelsen.

I ettertid, når bok var utgitt og film lansert, kunne han uttale seg om hans opplevelser av manusdramaet som senere utspant seg, som i *Klassekampen*, 29.09.2018,²³ der Nikolaj Frobenius sa han mente det var igangsatt et arbeid for å retusjere det negative inntrykket av Kongo-saken og at han derfor trakk seg som manusforfatter til filmen *Mordene i Kongo* etter konflikt med produksjonsselskapet. Forfatter Nikolaj Frobenius var opprinnelig hyret inn av produksjonsselskapet Friland til å skrive manus, men arbeidet gikk i stå. ”Jeg ønsket ikke å skrive et filmmanus som forteller en heltehistorie”, sa han da til *Klassekampen*. For etter alt arbeidet med research, satt Frobenius igjen med en sterk følelse av usikkerhet:

Det er noe tvilsomt ved hele saken, og det er noe grunnleggende upålitelig ved alle de involverte. Det gjelder domstolene i Kongo, vitnene i saken og de to nordmennene. For meg var det viktig at denne mangelen på pålitelighet også kom til uttrykk i filmmanuset.

Frobenius skrev et manus han mente han kunne stå innenfor, men etter hvert brøt det ut en konflikt med produksjonsselskapet.

De forsøkte å skrive om manuset mitt uten at jeg ble orientert om det. Det førte til at jeg gikk

ut av filmprosjektet for å bruke materialet og de erfaringene jeg har gjort meg til å skrive en roman i stedet, sier han.

Han sa videre at Joshua French hadde fått:

en film laget som han er veldig fornøyd med og som han bruker til å markedsføre sin foredragsturné. Men dette er ikke en historie om uskyldige norske gutter på heisatur. Jeg opplevde dem som profesjonelle leiesoldater som var svært godt orientert om de historiske og politiske forholdene i Kongo.²⁴

I *Dagsavisen*²⁵ sa regissør Marius Holst om filmen at:

Dette skal ikke være en forsvarstale for noen. Men heller ikke noe karakterdrap. [...] Et sted der inne ligger sannsynligvis sannheten. Mer kommer jeg ikke til å si om skyldspørsmålet.

I *Dagsavisen*, 28.09.2018 kommer det frem at Frobenius skal gi ut sin egen bok, romanen *Kongonotatene*, om French-Moland-saken og om sitt arbeid med filmen.²⁶ Etter konflikt med produsentene av storfilmen *Mordene i Kongo* har manusforfatter Nikolaj Frobenius krevd navnet sitt fjernet fra rulletekstene. ”Jeg er ikke lenger kreditert som manusforfatter på *Mordene i Kongo*, konstaterer Nikolaj Frobenius.

Min bok er en kritisk motstemme til det ukritiske renovasjonsprosjektet som nå foregår rundt French-Moland-saken.

At Frobenius trakk navnet sitt fra

rulletekstene på filmen og ikke lenger ville stå oppført som manusforfatter skjedde etter at han i august så et siste klipp av filmen, der han var uenig i hvordan filmen fremstilte hovedpersonene, fortalte han til *Dagsavisen*.

Til *Dagbladet*, 28.09.2018, sa Frobenius om klippen at:

Da jeg fikk se den siste klippen av filmen kjente jeg ikke igjen det manuset jeg hadde skrevet, det er på mange måter en manusforfatteres mareritt. Verken de kritiske perspektivene, replikkene eller dramaturgien var noe jeg kjente igjen. Dermed synes jeg det var riktig å trekke navnet mitt fra krediteringen.²⁷

At Frobenius og Friland skilte lag i 2016 over manuset, gjorde at forfatteren ville fortelle sin versjon av researcharbeidet i en egen bok, som har fått navnet *Kongonotatene*.

Her ble filmskaperne og jeg uenige. Det jeg fryktet var at fortellingen skulle bli en klassisk norsk heltehistorie og en lidelseshistorie. I mine øyne var historien mye mer betent, derfor ville jeg skrive en roman som var mer kompromissløs.

I samme artikkel sa han at filmselskapet Friland har forsøkt å stanse *Kongonotatene*. Gyldendal bekrefter at de er kontaktet av Friland Film om romanen.

Vi har mottatt flere brev fra Friland om manuskriptet, der de blant annet har truet med rettslige skritt for å stoppe boka og bedt om å få lese manuskriptet før boka publiseres. Dette har vi selvsagt avvist. Det er Gyldendal som

utgir denne boka, ikke Friland Film, sier Kari Marstein, sjefredaktør for norsk skjønnlitteratur i Gyldendal til *Dagbladet*.

Christian Fredrik Martin, filmprodusent i Friland, ble tilsendt uttalelsene og kritikken fra Frobenius og Marstein. Han ønsket ikke å la seg intervju om saken, men i en kommentar til *Dagbladet* fortalte Martin at de synes det er leit at Frobenius har trukket seg fra *Mordene i Kongo*.

Vi er uenige i Frobenius sin framstilling av våre uoverensstemmelser. For øvrig har vi selvsagt ingen kommentarer om innholdet til en film som ikke er ferdig. Det er mange sterke kreative krefter som er involverte i prosessen med å lage en film. Det er ikke uvanlig at slike kreative prosesser kan medføre friksjon. Det er leit at Frobenius har valgt å trekke navnet sitt fra prosjektet.²⁸

I *Dagbladet*, 29.09.2018 ble det hevdet at French-leiren ikke var fornøyd med virkelighetsromanen til forfatter Nikolaj Frobenius.²⁹ Joshua French’ advokat Hans Marius Graasvold reagerte sterkt på flere uttalelser forfatter Nikolaj Frobenius kom med til *Dagbladet*, i saken om krangelen mellom Frobenius og produksjonsselskapet Friland Film. Blant annet at der Frobenius uttalte seg om French og Moland:

De var i hvert fall ikke naive eventyrere på en spennende guttetur i Kongo. Jeg oppfattet dem som profesjonelle leiesoldater, på et oppdrag for en større organisasjon. Men de var også to unge nordmenn i utakt med og i opposisjon til det moderne Norge. De hadde også utvilsomt kontroversielle holdninger og synspunkter som mange vil oppleve som ekstreme.³⁰

Frobenius benyttet seg av sin kontrakt-festede mulighet til å skrive romanen.

Ifølge min avtale med Friland står det da også spesifisert at jeg har full rettighet til å gjøre dette. Det er altså ingen brudd på taushetsplikt knyttet til min romanutgivelse og jeg har heller ikke vært bundet av direkte avtaler med Moland og French. Så dette tror jeg Hans Marius Graasvold har misforstått.

Selve advokatkrangelen mellom Friland Film og Frobenius handlet på papiret om 79 lydfiler som Moland og French tok opp i fangenskap, og som ble smuglet ut av Ndolo-fengselet i Kinshasa av Friland.

Lydbåndene var ment til å bli en del av filmen, og Friland forsøkte å stanse romanen til Frobenius fordi de fryktet at innholdet på disse lydfilet var en del av boka. Forfatteren nektet for at dette er tilfelle, ifølge *Dagbladets* artikkel.

På nettsidene til NRK skrev kulturjournalist Siss Vik 28.09.2018:

Det er selve nettverket av løgner og halvsannheter som nå fascinerer forfatteren mest. Her er store etiske spørsmål på spill, men en spillefilm skal helst være 90 minutter lang. Fokuser. Spennende. Medrivende. Frobenius jobber i ett år med å finne en løsning for å kunne fortelle French og Molands historie — uten å løpe deres ærend. Løsningen kommer i form av Åsne Seierstad. Altså ikke den ekte Åsne Seierstad, men en uredd norsk kvinnelig journalist. Hun blir hans stedfortreder — den som målbærer tvil og skepsis til både fortellingen og verdiene til de to dødsdømte. Filmmanuset får tommel opp og får støtte på bakgrunn av manuset Frobenius har skrevet. Men i det innspillingen begynner drar filmskaperne manuset i en annen retning. Den kritiske inngangen med den kvinnelige journalisten

²⁴ ”Trakk seg fra Kongo-film” av Dag Eivind Undheim Larsen, *Klassekampen*, 29.09.2018, <https://www.klassekampen.no/article/20180929/ARTICLE/180929961>

²⁵ ”Regissøren om French og Moland-film: – Ingen forsvarstale, av Gerd Elin Stava Sandve, *Dagsavisen*, 20.09.2018, <https://www.dagsavisen.no/kultur/regissoren-om-french-og-moland-film-ingen-forsvarstale-1.1205419>

²⁶ ”Skrev manus – trakk seg fra filmen om French-Moland-saken” av Bernt Erik Pederssen, *Dagsavisen*, 28.09.2018, <https://www.dagsavisen.no/kultur/skrev-manus-trakk-seg-fra-film-om-french-moland-saken-1.1210060>

²⁷ ”Full krangel om Kongo-filmen: Truer med søksmål over hemmelige French og Moland-opptak” av Knut-Eirik Lindblad, *Dagbladet*, 28.09.2018, <https://www.dagbladet.no/kultur/full-krangel-om-kongo-filmen-truer-med-soksmal-over-hemmelige-french-og-moland-opptak/70235603>

²⁸ ”Full krangel om Kongo-filmen: Truer med søksmål over hemmelige French og Moland-opptak” av Knut-Eirik Lindblad, *Dagbladet*, 28.09.2018, <https://www.dagbladet.no/kultur/full-krangel-om-kongo-filmen-truer-med-soksmal-over-hemmelige-french-og-moland-opptak/70235603>

^{29,30} ”Langer ut mot forfatter: - Grovt illijalt” av Knut-Eirik Lindblad, *Dagbladet*, 29.09.2018, <https://www.dagbladet.no/kultur/langer-ut-mot-forfatter---grovt-illojalt/70265804>

Nikolaj Frobenius' bok *Kongonotatene*, utgitt av Gyldendal Forlag i 2019. Foto: Javier Auris/NRK

ble nesten borte og Frobenius kjenner ikke igjen sin egen historie. I 2016 trekker dermed Nikolaj Frobenius seg fra filmen.³¹

I følge Siss Vik ble det en strid om rettigheter, kontrakter og hvilken sannhet som skulle bli stående. I artikkelen på NRKs nettsider skriver hun videre:

Frobenius klarte ikke å slippe tak i stoffet, selv om han var ute av filmen. Løsningen ble å skrive en bok om erfaringene han hadde gjort seg i Kongo. [...] Seierstadfiguren fra filmmanuset blir nå blåst opp til hovedperson. Denne gang i form av en ung mannlig forfatter med småkriminell bakgrunn. Han får i oppdrag å dra til Kongo for å skrive manus til en spennende spillefilm om Moland og French. Her snakker vi meta. [...] Men er dette lov? Å ta med seg informasjon han har innhentet for en

arbeidsgiver — til en spillefilm — og bruke det til å skrive en bok? Som manusforfatter har Nikolaj Frobenius kontraktfestet rett til å bruke materiale fra manus til andre kunstneriske prosjekter, som en bok eller et teaterstykke (men ikke lydfilene som det er skrevet egne avtaler om). Det ble bok. Med tvilen i sentrum.³²

I en kommentar i *Aftenposten* 04.10.2018 om utgivelsen av Nikolaj Frobenius' Kongo-roman, sa kritiker Anne Merethe K. Prinos at boka er et godt eksempel på det uoversiktlige forholdet mellom selvbiografi, virkelighet og fiksjon.³³

Man skjønner med en gang at det vil by på store problemer, for det filmprodusenten vil ha, er ikke en historie om all usikkerheten rundt saken, "... men de

tydelige fortellingene som kan engasjere og få folk til å grine og le og klamre seg fast til kinosetet".

Kongonotatene dreier seg i høy grad om tvil og mistanker. For hvordan kan den unge manusforfatteren, som Frobenius har utstyrt med en voldelig bakgrunn som på avgjørende måter klinger med i fortellingen, stole på historien de to fangene betror ham? Ja, kan han i det hele tatt stole på noen? Gjentatte ganger kommer han tilbake til spørsmålet om han blir brukt: 'Hvem ville ikke vært urolig for å skrive falskt om to dødsdømte soldater, [...] eller motsatt; redd for å være med på å renvaske leiesoldater med blod og hjernemasse på skjorteermene.' [...] Etter å ha blitt kjent med bakgrunnen for romanen, fikk *Kongonotatene*, av utenomtekstlige årsaker, en helt annen valør. For Frobenius har ikke bare brutt samarbeidet med filmprodusenten; han er også, fra filmselskapets side, blitt truet med at man kan kreve boken stanset. Slik blir utgivelsen, og historien rundt den, et eklatant eksempel på det Frobenius gjentatte ganger i sitt forfatterskap har vært opptatt av, det skremmende uoversiktlige forholdet mellom selvbiografi, virkelighet og fiksjon.³⁴

På et foredrag på Trøndelag Teater presenterte forfatter Nikolaj Frobenius arbeidet med *Kongonotatene*.

Kompleksiteten i saken, tvilen på hva som er sant og hva som var spill, gjorde at han faktisk reflekterte rundt spørsmålet; hva gjør jeg her? Dette førte altså til at Frobenius trakk seg fra filmprosjektet, og valgte å fullføre denne eksistensielle og emosjonelle reisen som romanforfatter i stedet. Han utdypet hvorfor han valgte å skrive boken som roman og ikke som en dokumentar. Tvilen rundt sannheten i denne historien ble sterk for ham. Denne tvilen ble det viktig å utforske og da gav romanformen Frobenius et mye friere fortellergrep.³⁵

³¹ "Manusdramaet bak "Mordene i Kongo" av Siss Vik, *nrk.no*, 28.09.2018, https://www.nrk.no/kultur/xl/manusdramaet-bak-_mordene-i-kongo_-1.14223942

³² "Manusdramaet bak *Mordene i Kongo* av Siss Vik, *nrk.no*, 28.09.2018, https://www.nrk.no/kultur/xl/manusdramaet-bak-_mordene-i-kongo_-1.14223942

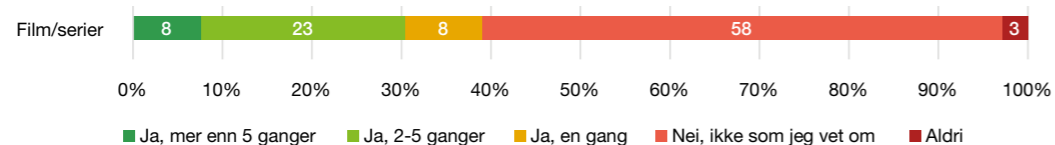
^{33,34} "Tvilssomme sannheter" av Anne Merethe K. Prinos, *Aftenposten*, 04.10.2018, <https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/zLJq1O/tvilssomme-sannheter>

³⁵ "OM KONGO, LEIESOLDATER, LØGN OG TVIL" foredrag på Trøndelag Teater, 01.03.2019, <https://www.trondelag-teater.no/nyheter/om-kongo-leiesoldater-logn-og-tvil>

Det vil bære for langt avgårde å gå inn på betydningen av dette innenfor denne undersøkelsen, og heller enn å gi en ufullstendig og foreløpig analyse, ønsker vi å samle innsatsen til en separat undersøkelse av særlig dokumentarfilmens utvikling i Norge. En slik undersøkelse må bli mer kvalitativ, institusjonsfokuseret og casebasert enn den vi her legger fram.

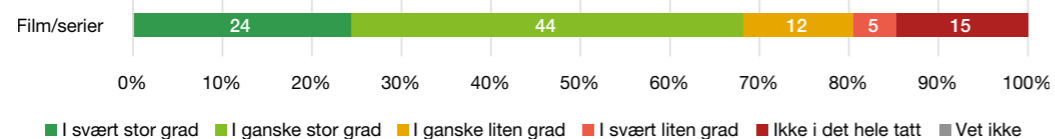
Uansett, la oss gå igjennom svarene vi har fått fra kunstnergruppene i filmfeltet, som fordelte seg relativt jevnt innenfor sjangrene spillefilm/serier, dokumentarfilm/serier og kombinasjoner av disse to (eller fire).

Har du i de siste fem årene erfart at din frihet som kunstner er blitt innskrenket?

At nær 40% rapporterer at de en eller flere ganger har erfart at deres kunstneriske frihet er blitt innskrenket, gjør det fristende å tolke at dette er en relativt normal tilstand innenfor feltet. Her er det kommersielle og medieteknologiske føringer tilstede fra første stund, og filmkunstnere med sterke forestillinger og ønsker om full kunstnerisk frihet brynes raskt mot portvakter og sluser mot utdanningsinstitusjoner, finansieringsinstitusjoner, konsulentordninger, støtterejimer og portvoktere og interessenter knyttet til distribusjon, promotering og salg. Det er derfor signifikant og interessant at filmfeltet skiller seg klart fra de andre feltene mht. å påpeke at det er ”utilbørlig press fra oppdragsgiver, sponsor, e.l. under den kreative prosessen” som virker sterkest inn på følelsen av innskrenket frihet.

Spilte følgende grunner inn på din følelse av innskrenket frihet? Utilbørlig press fra oppdragsgiver, sponsor, e.l. under den kreative prosessen

Ser vi dette samlet, er det åpenbart at det er mektige institusjoner og roller i og rundt finansieringssystemet som virker inn. I tillegg er det en kjent problemstilling at produsentene, som gjerne formidler og bygger bro mellom de ulike leddene

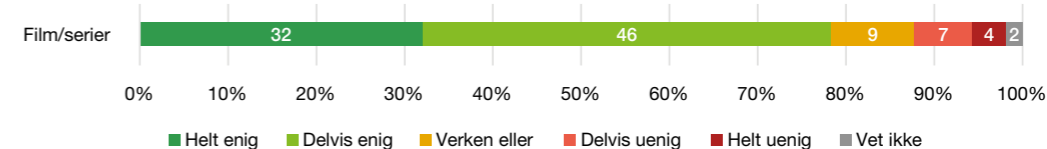
og aktørene i en produksjon, kan komme i konflikter og spenningsforhold med dem som i utgangspunktet anser seg som kunstnerisk ansvarlige. Mer enn noe annet kulturprodukt er en film et kollektivt produkt, underlagt kommersielle og kulturindustrielle rammer. Institusjonen Norsk Filminstitutt spiller en vesentlig rolle med å slippe til og utvikle prosjekter, stille formale krav til søknader, holde fast i konsulentordninger og utvikle måter finansieringsordningene gir insentiver tilbake til produksjonene mm.. At distributører og festivaler mm. kommer såpass langt nede på listen, er kanskje mest av alt et tegn på at deres portvaktfunksjon og symbolske makt utøves sent i prosessen, samtidig som spesielt festivaler og prisutdelinger i stor grad befinner seg innenfor og er en integrert del av feltet.

Spilte følgende grunner inn på din følelse av innskrenket frihet? (andelen helt eller delvis enig i parentes)

- Utilbørlig press fra oppdragsgiver, sponsor, e.l. under den kreative prosessen (68%)
- Forsøk fra produsent på å overstyre et kunstnerisk valg (47%)
- Utilbørlig press fra filmkonsulent e.l. under arbeidet med å søke finansiering (44%)
- Krav om endringer i verket fra enkeltpersoner (41%)
- Krav om endringer i verket fra politikere eller interessegrupper (22%)
- Forsøk fra distributør eller arrangør/festival på å endre et verk (19%)
- Kritiske påstander og krav om endringer i verket på sosiale medier (17%)

De som svarer på vegne av filmfeltet, er med over 50% samstemt enige i at ”produsenter og distributører er blitt mer oppmerksomme på filmverks etiske problemstillinger”, men de er ikke så enige som i de andre kunstfeltene om at verkene blir ”feilaktig kritisert” (32%). Det er heller ”hastigheten i dagens serieproduksjon” som virker negativt inn, og man hører her et mulig ekko av en debatt i norske medier om at kvaliteten på produksjoner sto i fare, når hastigheten gikk opp.⁸⁷ I samme retning peker svaret på følgende påstand om kommersielt press og sensur, med hele 78% tilslutning:

Det kommersielle presset fører til at filmkunst sensureres

⁸⁷ Debatten startet med et innlegg i *Aftenposten* 12. januar 2020 av skuespiller Anders Danielsen Lie med tittel ”TV-serien er den nye kiosromanen”. Artikkelen er tilgjengelig på <https://www.aftenposten.no/mening/kronikk/i/zG3oj9/tv-serien-er-den-nye-kiosromanen-anders-danielsen-lie>

Alle påstander om institusjonelle forhold får følgende tilslutning: (andelen helt eller delvis enige i parentes)

- Det kommersielle presset fører til at filmkunst sensureres (78%)
- Hastigheten i dagens serieproduksjoner begrenser den kunstneriske friheten (67%)
- Dokumentarfilm er spesielt utsatt for sensur og selvsensur (50%)
- At norsk film er internasjonal, gjør den mer utsatt for sensur og selvsensur (36%)
- Filmer blir oftere feilaktig kritisert enn før (30%)

Ang opplevelse av sensur av egne verk, så har jeg faktisk opplevd det fra distributør, for de vil selge til mange land, med andre normer og regler. (Tillbakemelding i undersøkelsen)

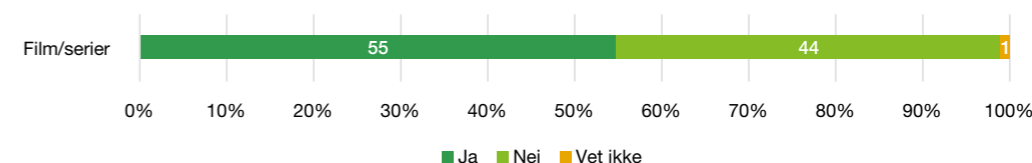
Vurderingen av maktforholdene er likedan interessante fordi de stort sett følger de andre kunstfeltene mht. å se større problemer med anmelderiet, distributørmakt og produsenter, enn med støtteordningene og konsulentordningen i NFI. At distributørene særlig her tillegges mye makt, står i motsetning til at de ”slapp unna” i påstanden om at de virket innskrenkende på den kunstneriske friheten. Som tidligere nevnt er det sannsynlig at produsentene formidler den potensielle rollen distributører og finansierer har over den kunstneriske friheten.

Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander? (andelen helt eller delvis enige i parentes)

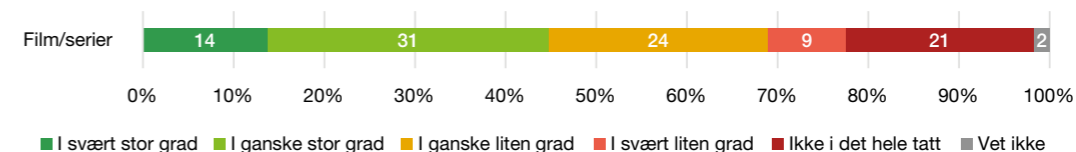
- Distributører og strømmetjenester har for mye makt over produksjonene (78%)
- Produsenter har for mye makt over produksjonene (65%)
- Kvinnelige filmkunstnere opplever i større grad enn mannlige å bli oversett (52%)
- Anmelderens makt er blitt for stor i dagens norske filmverden (35%)
- Statlige støtteordninger fører til at filmkunst sensureres (24%)

Til sist spurte vi også filmkunstnere om erfaringer med oppdragsfilmer. 55% av alle som svarte, rapporterte at de hadde erfaring med slik film de siste 5 årene. Her er det å ta hensyn som innskrenker den kunstneriske friheten helt tydelig til stede som profesjonell risiko og – sannsynligvis også – rutine. Hele 45% av dem som svarte ”ja” på første spørsmål, svarte også at de var helt eller delvis enige i påstanden om at de ”i denne forbindelse (...) måtte ta hensyn som gikk ut over din kunstneriske frihet”.

Har du i løpet av de siste 5 årene laget film på oppdrag fra en bedrift eller institusjon?

I hvilken grad opplevde du i denne forbindelse at du måtte ta hensyn som gikk ut over din kunstneriske frihet?

Gjennom undersøkelsen er det også kommet mange innspill og kommentarer, som er verdt å ta med:

Noe som har hendt i det siste er at hensyn går for langt den andre veien, at man kun kan uttale seg om selvopplevde situasjoner. F.eks. med tanke på religion og minoritetsutfordringer. Eller at man må være mørk i huden for å kunne snakke om innvandring – og at alle andre ikke vet hva de snakker om. Kommer vi dit blir det få filmer å lage for alle. Det er utrolig viktig med et mangfoldig kulturuttrykk, men ingen skal eie retten til å fortelle historien. Alle er endel av altet. Ytringsfrihet i et mangfoldig samfunn er utfordrende og utrolig viktig at vi er raus på. Ytringsfriheten i Norge gjør det mulig å lage dokumentarfilm om livet slik det faktisk er. Med nødvendig økt deltagelse av minoritetsfortellere vil det bli sett fra flere vinkler – men ingen kan eie retten til å uttale seg. Det må de statlige støtteordningene passe på. Vi må utfordre hverandre på synet på oss selv, alle veier.

Som filmfotograf er det en del av spørsmålene i undersøkelsen som ikke alltid vil være relevante. Man kommer jo som regel inn i produksjonen et stykke inn i manusarbeidet, og filmfotografrollen innebærer på en måte at man ikke skal begynne å ’blande seg’ alt for mye i selve manusarbeidet.

Dette betyr ikke at man ikke kan ha meninger, men endel avgjørelser er allerede tatt, og min rolle handler mer om å skape et visuelt språk for serien/filmen.

Film lever i skjæringspunktet mellom børs og katedral. Ikke unaturlig at de store kostnadene forbundet med fremstilling av film påvirker alle prosesser i fremstilling av filmen. Men staten som deltager bør ikke bidra med økt press, primært for å unngå kritikk for sin egen deltagelse. Rigide rammer og redsel for urettferdige beslutninger fører ofte til at godt skjønn blir tilsidesatt. Det vil alltid utføres skjønn, enten det er en konsulent eller annen finansør som utfører dette. God takhøyde i offentlige debatter, god kompetanse og meningers mot hos beslutningstagere er nødvendig for å minimere sensur og selvsensur.

Vedlegg: Utvalg- og metodeproblematikk

MONITORPROSJEKTET bygger på kvantitative (spørreundersøkelse) og kvalitative metoder (intervjuer, dokumentanalyse, casestudier). Den kvantitative undersøkelsen ble utviklet i januar/februar 2020 med utgangspunkt i den tidligere undersøkelsen fra 2014 (se www.statusytringsfrihet.no). Spørreskjemaet fikk en fellesdel for alle kunstnerutvalgene, og mot slutten fire parallelle skjemaer avhengig av hvilken kunstnergruppe man representerte. I første del var spørsmålene relativt generelle og rettet mot å få en forståelse av hvordan kunstnere tenker at det står til med ytringsfriheten i Norge. Andre del hadde mer spesifikke spørsmål knyttet til kunstfeltets organisering og konkrete erfaringer med begrensninger i den enkeltes kunstneriske frihet.

Utsendelse til kunstnerutvalgene ble foretatt i samarbeid med 11 kunstnerorganisasjoner som på forhånd hadde sagt seg villige til å bli med på undersøkelsen. Underveis ble det avklart hvorvidt foreningene hadde mandat og klarering til å sende undersøkelsen via e-postlister eller via åpen lenke. Vår samarbeidspartner i undersøkelsesopplegget, Kantar, tilbød en GDPR-sikret metode for å sende ut direkte eposter til foreningens medlemmer. Tre foreninger foretrakk likevel å bruke åpen lenke og videresende denne ut på egne lister og nettsider heller enn å overføre medlemsdata til Kantar. Lenker og eposter ble testet uke 11 og sendt ut 16. mars 2020. Skjemaet var tilgjengelig for utvalgene til 6. april, gjennom påsken. I samme periode ble Norge rammet av koronaviruset og myndighetenes stenging av skoler og arbeidsplasser tiltok mens undersøkelsen lå ute. Hvordan dette har påvirket svarprosenten er vanskelig å ha noen klar formening om, men vi antar at tid, tilgjengelighet, men også frustrasjon over kunstsituasjonen økte, mens motivasjon og følelse av den "vanlige" ytringsproblematikkens aktualitet, ble lavere. Foreningene som benyttet lenker, samarbeidet om å sende ut påminnelser via egne systemer. I samme periode sendte imidlertid også flere av foreningene ut egne undersøkelser for å kartlegge økonomiske utfordringer og problemer hos medlemmene, noe som også kan ha gitt svakere svarprosent for vår undersøkelse. Da skjematilgangen ble avsluttet, hadde 1 390 personer fullført undersøkelsen, som ut fra ovennevnte kontekst er en tilfredsstillende, men ikke på samme måte solid svarprosent som i 2014.

Total	Visuell kunst	Litteratur (skjønn-/faglitteratur)	Scenekunst	Film/serier	Annet, skriv inn
1390	552	517	173	106	42

De som svarte annet, ble nennsomt omkodet, til de øvrige kategoriene, noe som viste seg mulig i de fleste tilfellene, f.eks. der hvor et felt ble fremholdt som det viktigste, men et annet ble nevnt. Der det var tvil om hvilket felt det ble svart for, ble kategorien "annet" likevel opprettholdt. Dette gjaldt for det meste musikere og enkelte undervisere som var kommet med i undersøkelsen. Også noen definerte seg som kritikere og ble enten lagt til i det feltet de mente de tilhørte (dersom et prefiks til "kritiker" ble brukt) eller definert som sakprosa/litteratur som forfattere. Kunstnere som definerte seg som tverrfaglige og flermediale ble, der det virket riktig, definert som visuell kunst. Faglitterære forfattere ble litteratur, og rolledefinisjon sjekket. Dramatikere ble lagt til scenekunstheltet og definert som kombinerte iht. hvilken institusjon de tilhørte.

Innenfor litteraturfeltet ble 10 forfatterroller endret ut fra presiseringer gitt i svaralternativet "annet". Innenfor scenefeltet ble tilsvarende de som hadde oppgitt å være "dramatiker", plassert som "kombinert" ut fra tanken om at mange skriver manus for flere typer scener.

Følgende regler er anvendt for de 42 som svarte "annet" på felt:

1. De som nevner to felt, registreres på det feltet de nevner først.
2. De som sier de er tverrfaglige eller arbeider innenfor alle kunstformer o.l., registreres om forsvarlig som visuelle kunstnere.
3. Fagbokforfattere, akademiske eller lærebokforfattere evt. med fagbetegnelser (pedagog, samfunnsfag o.l.) registreres som litteratur med forfatterrolle 2 eller 3.
4. Tegneserie er normalt litteratur, men ikke dersom illustrasjon er nevnt først.
5. Dans er scenekunstheltet
6. Arkitektur er visuell kunst (gjelder ett svar)
7. Kritikere kan gå som sakprosaforfattere, dersom ikke annet felt er angitt.
8. Musikere forblir "annet"
9. Undervisere ved læresteder mm. legges til det feltet institusjon ellers tilhører
10. Der noen har svart "kombinert" eller annet sjekkes om det er presiseringer som muliggjør omplassering

Tilsvarende ble de som hadde valgt "annet" for roller innen feltene, søkt definert inn i kategoriene, dersom dette virket riktig, f.eks. slik at "mosaikk" ble sett som "materialkunst (alternativ 2) og tverrfaglighet ble sett som "kombinasjon" (alternativ 6).

Følgende organisasjoner samarbeidet om undersøkelsen:

Litteraturfeltet:

Den norske Forfatterforening (DnF), Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFFO) og Norske Barne- og Ungdomsbokforfattere (NBU).

Visuell kunst

Norske Billedkunstnere (NBK).

Scenekunstheltet

Norsk Sceneinstruktørforening (NScF), Norske Dramatikeres Forbund (NDF) og Norske Dansekunstnere.

Film- og dokumentarfeltet

Norske Filmregissører (NFR), Foreningen Norske Filmfotografer (FNF), Norsk filmforbund (NFF) og Norske Dramatikeres Forbund (NDF).

Undersøkelsen i 2014 ble bare utsendt til medlemmer i DnF og NBK, mens den nye undersøkelsen inkluderte flere og mer sammensatte kunstnergrupper. Dette ga mulighet for å lese dataene som svar fra alle kunstnergruppene samlet og for den enkelte kunstnergruppe.

Vi har benyttet organisasjonstilhørigheten som identifikasjon av kunstnergruppe med inndelingen i de fire feltene, men siden noen kunne tenkes å ha kryssende medlemskap, har man i tillegg måttet velge hvilket felt man vil representere i undersøkelsen. Videre ble det innad i de ulike gruppene etablert underkategorier på roller og/eller sjangere for at vi kan undersøke fordelingen av svarene mellom medlemmer i hver gruppe.

Følgende undergrupper ble etablert:

Litteratur

Skjønnlitteratur: alle sjangere (ingen underkategorier); barne- og ungdomslitteratur: alle sjangere (ingen underkategorier); sakprosa/faglitteratur: allmenn sakprosa, skole/akademisk; kombinasjoner; annet.

Antall svar fra litteraturfeltet fordeler seg som følger:

Skjønnlitterære sjangere	Allmenn sakprosa (Bokgr. 3)	Skole/Akademisk (Bokgr 1 og 2)	Barne- og ungdomslitteratur	Kombinasjon av ovennevnte	Annet
115	213	92	33	50	14

Vi anså det som riktig å kun la dem som skriver innenfor allmenn sakprosa og skjønnlitteratur, gå videre til del to av undersøkelsen, ettersom medlemsgruppene i NFFO som skriver lærebøker og fagbøker for UH-sektoren har vesentlig andre problemstillinger å forholde seg til enn kunstnere og forfattere forøvrig, og ikke vanligvis vil la seg identifisere som kunstnere. Litteraturutvalgets størrelse blir derfor redusert i analysene i kapittel 7.

At det ble benyttet lenke i stedet for direkte utsendelse for medlemmene i de skjønnlitterære foreningene, kan med stor sannsynlighet helt eller delvis forklare at svarprosenten blant skjønnlitterære forfattere ble lavere enn i 2014. DnF la ut lenke til sine medlemmer og purret systematisk i henhold til Kantars henstillinger. For NBUs medlemmer ble det både lagt ut lenke og sendt ut direkte e-poster til 97 medlemmer som hadde meldt seg på forhånd som interesserte i undersøkelsen. Ingen av disse fremgangsmåtene synes å ha gitt like god oppslutning som i 2014. Det er derfor forfatterne innenfor sakprosa som drar opp utvalgsstørrelsen på litteraturfeltet i 2020 (minst 213 av 517). For øvrig gir det nye utvalget for forfattere i 2020 en rimelig god sammensetning av ulike forfatterskap, og gjør utvalget i 2020 mer representativt for litteraturfeltet som helhet, enn i 2014.

Visuell kunst:

Alle utsendelser i det visuelle kunstfeltet ble foretatt med utgangspunkt i en oversendt fil til Kantar fra NBKs medlemsregister. I samråd med NBK utviklet vi en inndeling av kunstnergrupper som vi mente var fyllestgjørende, og fordelingen av svarene fremgår i tabellen under:

Maleri, Grafikk, Tegning mm.	Skulptur, Tekstil, Materialkunst mm.	Foto, Video, film, mm.	Installasjon, Lydkunst, mm.	Kombinasjon av ovennevnte	Annet
204	103	43	20	161	21

Kategoriene vi benyttet, finnes ikke i registrene hos NBK og baserer seg altså på egenrapportering i forbindelse med svar på undersøkelsens innledende spørsmål.

Scenekunstoffeltet

Totalt i scenekunstoffeltet kom det inn 173 svar. I tall er dette lite, men feltet er heller ikke stort i Norge, når de utøvende ikke telles med. Det er heller ikke et enkelt sammenfall mellom kunstnergruppe og medlemskap i kunstnerforeningene. Norsk sceneinstruktørforening samler for det meste sceneinstruktører som har ansettelse eller jobber regelmessig for institusjonsteatrene. Som institusjoner og institusjonseiere står de private teatrene utenfor det kulturpolitiske interessefellesskapet som de nasjonale og regionale institusjonene har del i. Og tilsvarende er regissører og dramaturger tilknyttet de frie gruppene gjerne uorganiserte, og gruppene de tilhører, mer eller mindre prosjektbaserte grupper. Også av økonomiske grunner er det mange uten medlemskap i en dedikert forening for det frie feltet. Den foreningen som likevel samler flere som arbeider med det frie feltet, er Norsk Dansekunstnere. Problemet her er at denne foreningen først og fremst samler utøvende kunstnere (skuespillere og dansere). De har imidlertid også instruktører, dramaturger og andre medlemmer fra det frie feltet. I tillegg kan medlemmer i NDF og DnF som også skriver for sceniske oppsetninger, ha registrert seg som kunstnere i dette feltet.

Fordelingen av svarene mellom de ulike rollene vi hadde som forhåndsdefinerte kategorier var som følger:

Institusjonsteater, opera, mm	Frie grupper	Kombinasjon av ovennevnte	Annet
12	90	49	20

Fordelingen viser at det har vært god oppslutning fra Norske Dansekunstneres medlemmer. De som har registrert seg som kombinasjonskunstnere kan i prinsippet trekkes inn for begge kategoriene, dersom det er ønskelig å sammenligne mellom svarene fra institusjon og frie grupper. På den annen side oppstår det andre problemer med små, overlappende utvalg og vi valgte å holde svargruppen samlet.

Filmfeltet

Som nevnt i kapittel 10 ble filmfeltet forsøkt integrert i undersøkelsen, vel vitende om at sammenligningsgrunnlaget og metoden kanskje ikke ville føre langt nok fram. Vi fikk oppunder 100 svar som fordelte seg som følger:

Spillefilm	Dokumentarfilm/ Dokumentarserier	Dramaserier	Kombinasjon av ovennevnte	Annet
16	28	22	29	11

Det er ønskelig i en monitorundersøkelse å holde så mange spørsmål uforandret som mulig, for å kunne måle endringer over tid. Dette gjelder særlig spørsmål som har med verdier og oppfatninger å gjøre, som kan ha endret seg siden 2014. Men en del spørsmål er utviklet mer i forbindelse med konkrete hendelser og ytringssituasjoner. I disse spørsmålene foretok vi en grundigere revurdering av tidligere spørsmål og både endret og laget nye spørsmål uten tanke for om det forelå et tidligere sammenligningsgrunnlag. Nytt for årets undersøkelse var også at flere utvalg kom til, slik at ordlyden flere steder måtte endres. Gjennomgående ble utvalgene referert til som kunstnere.

I årets undersøkelse er det skjedd en stor hendelse i scenekunstoffeltet som kan farge opplevelser og erfaringer til kunstnere også i andre felt. Siden teaterforestillingen *Ways of Seeing* fikk såpass store konsekvenser, kan også forfattere ønske å gi uttrykk for en mer allmenn bekymring mht. kunstneres ytringsfrihet. Det handler altså i noen grad om å holde respondentene fast i deres eget felt. Alternativt kan man forsøke å måle hvorvidt nettopp *Ways of Seeing*, som en enestående hendelse i norsk offentlighet, har virket inn på forståelser og opplevelser i alle kunstfelt. Kan vi gjøre begge deler?

Klarer vi å holde fokus på den enkeltes erfaringer, vurderinger og holdninger, slik at vi ikke får for generelle svar som uttrykker oppfatninger av kunsten som helhet? Alle spørreundersøkelser hjemses av mulig overrapportering fra dem som er mest berørt, eller føler sterkest for det temaet det handler om. Mange svarer også som om spørsmålet ikke gjelder dem selv, spesifikt, men som om det angår "andre, ikke nødvendigvis meg", i dette tilfellet "kunstnere" mer generelt. Det kan føre til overrapportering på spørsmål som sammenfaller med utvalgenes dominante forestillinger, om det finnes slike.

Klarer vi å gjøre skillet gjeldende, mellom de ytringsutfordringer som gjelder kunstverk, og de utfordringer kunstnere ellers har med ytringer og ytringsfrihet generelt i samfunnet? I undersøkelsen ber vi respondentene om å opptre med to identiteter; kunstnere og samfunnsborgere, og forsøker å være tydelige på når det er den ene eller andre identiteten vi påkaller. Samtidig prioriterer undersøkelsen den profesjonelle identiteten kunstnere har som kunstnere. Det vi får svar på når vi fokuserer på kunstneridentiteten, er spørsmål som knytter seg til kunstverkene deres og deres erfaring med å snakke om kunsten sin og forsvare sine egne verk. Men kunstnere er også samfunnsborgere med bestemte oppfatninger om ytringsfriheten i samfunnet. Hva mister vi, og hva er viktigst? Må det ene utelukke det andre?

Dette er bare noen av utfordringene vi møter i årets undersøkelse.⁸⁸

⁸⁸ Vi har f.eks. igjen vurdert om flere spørsmål fra befolkningsundersøkelsen burde gjentas og kontrasteres i kunstnerundersøkelsen, men valgt å heller fokusere på å få fram kompleksiteten rundt det at kunstnere er profesjonelle utøvere og ytrere.

Litteratur

- Beunders, Henri (2008) "The End of Arrogance, the Advent of Persuasion. Public Art in a Multicultural Society", i Kapferer, Judith (red.) (2008) *The State and the Arts*. New York: Berghahn Books.
- Bezanson, R. P. (2009) *Art and freedom of Speech*. Urbana: University of Illinois Press.
- Bourdieu, Pierre (1979) *La distinction*. Paris: Les éditions de minuit.
- Butenschøn, Peter (2016) *Stortinget. Huset på Løvebakken gjennom 150 år*. Oslo: Forlaget Press.
- Durham Peters, John (2005) *Courting the Abyss. Free Speech and the Liberal Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press
- Eggen, Kyrre (2002) *Ytringsfrihet. Vernet om ytringsfriheten i norsk rett*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag,
- Fieldseth, Melanie (2014) *Fri scenekunst i praksis. Utviklingen av fri scenekunst i Norge på 2000-tallet*. Oslo: Kulturrådet.
- Gran, Anne Britt og Gürgens Gjørum, Rikke (2019) *Teaterbransjen. Delbransjer, organisering og finansiering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Graver, Hans P. (2020) *Pandemi og unntakstilstand*. Oslo: Dreyer Forlag
- Habermas, Jürgen (1971) *Borgerlig offentlighet – dens fremvekst og forfall*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Oversatt fra tysk av Elling Schwabe-Hansen, Helge Høibraaten og Jon Øien. Opprinnelig utgitt i 1962 av Herman Luchterhand Verlag.
- Hempel, H. (1991) *Die Freiheit der Kunst. Eine Darstellung des Schweizerischen, Deutschen und Amerikanischen Recht*. Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag.
- Holst, Cathrine og Molander, Anders (2009) "Freedom of Expression and Freedom of Discourse" i Hylland Eriksen, Thomas (2016) *Overheating. An Anthropology of Accelerated Change*. London: Pluto.
- Hylland, Ole Marius og Mangset, Per (2018) "Scenekunst, forestillinger og innflytelse". Del 4 i Slaatta, Tore (red.) (2018) *Iverksettelse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Jacobsen, Kjetil (2016) *Etter Charlie Hebdo*. Oslo: Forlaget Press
- Kapferer, Judith (red.) (2008) *The State and the Arts*. New York: Berghahn Books.
- Kierulf, A. og Rønning, H. (2009) *Freedom of Speech Abridged?*. Gøteborg: Nordicom.
- Kollstrøm Heilevang, Sara (2020) "Auget som ser" i *Billedkunst*, nr. 4/2020, s. 40-53.
- Krogstad, Anne (2019) "Den medievidde kultureliten", i *Norsk mediehistorisk tidsskrift*, nr. 2 (32) 2019.
- Njie, Haddy (2019) *Dagbok 13 desember - 13. februar*. Oslo: Gyldendal Forlag.
- Midtbøen, A., Steen-Johnsen, K. and Thorbjørnsrud, K. (red.) (2017) *Boundary Struggles. Contestation of Free Speech in the Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Rossavik, Frank (2019) *Best å holde kjeft? En liten bok om ytringsfrihetens krise*. Oslo: Cappelen Damm.
- Rønning, Helge og Slaatta, Tore (2019) *Litteraturpolitikens verktøykasse. Den norske modellen*. Oslo: Pax Forlag.
- Rushton, M. (2000) "Public Funding of Controversial Art" i *Journal of Cultural Economics*, nr.24, s. 267-282.
- Rushton, M. (2010) "Cultural Diversity and Funding of the Arts. A View from Cultural Economics" i *The Journal of Arts Management, Law and Society*, nr. 33:2, s. 85-97.
- Schlesinger, Philip R. (2020) "After the post-public sphere" i *Media, Culture & Society*, volume 42, issue 7-8, s. 1545-1563.
- Slaatta, Tore (red.) (2018) *Iverksettelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Slaatta, Tore (2018) "Skjønnlitteraturen og forfatterens makt". Del 1 i Slaatta, Tore (red.) (2018) *Iverksettelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Slaatta, Tore og Okstad, Hanne (2014) *Når kunstnere vurderer ytringsfrihet i Norge, anno 2014*. Rapport i serien *Status for ytringsfriheten i Norge*. Oslo: Fritt Ord/ISF/FAFO/UiO/TNS/Jon Wessel Aas.
- Slaatta, T. (2005) "Makt og demokrati i den norske medieorden". *Nytt Norsk Tidsskrift* 2005, nr. 1, s. 79-90.
- Slaatta, Tore (2003) *Den norske medieorden*. Gyldendal Akademisk.
- Slaatta, Tore (red.) (2002) *Digital makt. Makt- og demokratiutredningens bokserie*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sletteland, Anja og Skare Orgeret, Kristin (2020) *Giskesaken*. Oslo: Manifest Forlag.
- Steen-Johnsen, K., Fladmoe, A. og Midtbøen, A.H. (2016) *Ytringsfrihetens grenser: Sosiale normer og politisk toleranse*. Institutt for samfunnsforskning.
- Solhjell, Dag og Øien, Jon (2012) *Det norske kunstfeltet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sørheim, Erle Marie (2020) "Je suis arbeidsledig" i *Prosa*, nr. 4/2020, s. 4-13.